

Walter Cruells Banzo

**ORÍGENS, EMERGÈNCIA I
DESENVOLUPAMENT
DE LA CERÀMICA HALAF A SÍRIA.**

Director de Tesis : Dr. Miquel Molist Montaña

Departament d'Arqueologia i Prehistòria

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

Tesi Doctoral.

Bellaterra, març de 2005.

ORÍGENS, EMERGÈNCIA I DESENVOLUPAMENT DE LA CERÀMICA HALAF A SÍRIA

Sumari I-III

Apartat A

Prefaci i agraïments.	IV-VII
1. Introducció.	1
2. Aproximació a un segle d'excavacions arqueològiques Halaf.	4
3. Qüestions sobre la "Cultura Halaf". Orígens, periodització i societat.	28
4. Els jaciments que formen part del projecte.	51
4.1. <i>El jaciment de Tell Halula (vall de l'Eufrates de Síria).</i>	
4.2. <i>El jaciment de Tell Amarna (vall de l'Eufrates de Síria).</i>	
4.3. <i>El jaciment de Tell Chagar Bazar (vall del Khabur de Síria).</i>	
5. Els objectius del projecte.	59

Apartat B

6. Resum global i discussió dels resultats	63
6.1. Resultats obtinguts a cada un dels jaciments.	
6.1.1. <i>El jaciment de Chagar Bazar.</i>	
6.1.2. <i>El jaciment de Tell Halula.</i>	
6.1.3. <i>El jaciment de Tell Amarna.</i>	
6.2. Les aportacions a nivell general	73
6.2.1. <i>Qüestions relatives a la seqüència ceràmica i a la periodització del Halaf. Noves aportacions.</i>	
6.2.2. <i>Qüestions sobre els orígens del Halaf. Un nou plantejament.</i>	
6.2.3. <i>Sobre la cronologia absoluta del Halaf.</i>	
7. Resum i consideracions finals.	109
Referències bibliogràfiques.	115

Apartat C. Còpia dels treballs ja publicats o en curs i admesos per la Comissió de Doctorat per a formar part de la tesi.

C.1. El jaciment de Tell Amarna (vall de l'Eufrates).

CRUELLES W. 1998: The Halaf levels of Tell Amarna (Syria). First preliminary report. *Akkadica* 106: 1-21.

CRUELLES W. 2004: Area L. The Soundings. In: TUNCA Ö. and MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 15-36.

CRUELLES W. 2004: The pottery. In: TUNCA Ö. and MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 41-200.

CRUELLES W. 2004: Other Artifacts. In: TUNCA Ö. and MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 221-226.

CRUELLES W. and CLOP X. 2004: The Macrolithic Industry. In: TUNCA Ö. and MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 241-244.

CRUELLES W., MOLIST M. and TUNCA Ö. 2004: Tell Amarna in the General Framework of the Halaf Period. In: TUNCA Ö. and MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 261-283.

C.2. El jaciment de Tell ChagarBazar (vall del Khabur).

CRUELLES W. En premsa: Chagar Bazar 1999-2000. Rapport sur les sondages préhistoriques (Chantiers E-FI-FII-K). dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

CRUELLES W. En premsa: La poterie préhistorique. dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

CRUELLES W. En premsa: Les objets préhistoriques. dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

CRUELLES W. En premsa: Chantier E et F I. Les datations C14. dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

CRUELLES W. En premsa: Esquisse de chronologie relative et de périodisation. dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

CRUELLES W. En premsa: Chagar Bazar au sein de la préhistoire de la vallée du Khabur. dans: Ö. TUNCA ET ABD EL-MASSIH BAGDO (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.

C.3. El jaciment de Tell Halula (vall de l'Eufrates).

CRUELLES W. 1996: La cerámica pintada Halaf. en: MOLIST M., (ed.), *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del Valle Medio del Éufrates. Campañas de 1991 y 1992*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura: 99-114.

CRUELLES W. En premsa: La cerámica pintada Halaf en Tell Halula. Campañas 1993-1996. Aproximación a su periodización. dins: MOLIST M., (ed.), *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del Valle Medio del Éufrates. Campañas de 1993-97*. Treballs d'Arqueologia del Pròxim Orient, 2. Universitat Autònoma de Barcelona. Dpt. De Prehistòria.

C.4. Aportacions entorn als Orígens i la periodització del Halaf.

CRUELLES W. 2001: Nuevas aportaciones a la cultura Halaf en Siria. dins: MONTERO J. L., VIDAL J. Y MASO F., (eds.), *Actas del I Congreso de Arqueología e Historia Antigua del Oriente Próximo, "De la Estepa al Mediterráneo"*. Vol. Monografies Eridu, 1. Barcelona: 135-157.

CRUELLES W. AND NIEUWENHUYSE O. P. 2004: The Proto-Halaf Period in Syria. New sites, New data. *Paléorient*. 30.1: 47-68. Lyon.

Prefaci i agraïments.

Aquest treball sobre els “Orígens, Emergència i Desenvolupament de la Ceràmica Halaf a Síria” és el resultat d’un procés de investigació que s’inicià l’any 1991 al jaciment de Tell Halula, al Eufrates de Síria, dirigit pel professor i amic Miquel Molist. Amb ell havia ja participat en moltes excavacions arqueològiques a Catalunya i, en especial, a la comarca d’Osona sobre el període Neolític, preguntant-nos sovint quina podia haver estat la gènesi que portà a la “Revolució Neolítica”. Miquel Molist, que de feia temps havia participat en excavacions arqueològiques al Pròxim Orient de la mà del professor Jacques Cauvin i en d’altres equips, va tenir la possibilitat l’any 1989 de iniciar un projecte d’investigació arqueològica de salvament el qual, sens dubte, podia ajudar a donar una mica de llum a aquelles preguntes que ens fèiem a la dècada dels setanta. En efecte, i com veurem més endavant, Miquel Molist no va deixar escapar l’oportunitat que ofería el govern de Síria a la crida internacional sobre salvament de jaciments en perill a causa de la construcció d’una segona presa en el curs del riu Eufrates al pas pel seu país. Neixia així, la Missió Arqueològica Espanyola a Tell Halula, que amb el suport del Ministeri de Cultura i de la Universitat Autònoma de Barcelona participaria en el projecte de salvament de jaciments en perill per la construcció del nou pantà de Tichrine a la vall mitjana del riu Eufrates.

Estic doncs, en primer lloc, reconegut a Miquel Molist per haver confiat en mi des dels inicis d’aquell projecte per a una tasca que, en els primers moments, ens afrontava a un futur incert, tant pel que fa a les possibilitats científiques d’estudi d’un jaciment amb problemàtiques força diferents a les que estàvem acostumats com, per la seva realització en un país tan llunyà i desconegut com era Síria. I agraït també per haver acceptat dirigir aquest treball de tesi, treball que ha seguit de ben a prop des dels seus inicis.

En lloc igual estic profundament agraït a la meva companya, Marta Ferrés, pel seu suport i ajut al llarg d’aquests anys, amb llargues absències de fins a quatre mesos dedicades al treball de camp als diferents jaciments participats, i per haver-me encoratjat a tirar endavant la feina que suposava el projecte al qual m’havia compromès. Agraït també perquè gràcies a les observacions extretes de la seva atenta lectura del text aquest s’ha enriquit i fet més entenedor.

Voldria mostrar també el meu agraïment al professor Önhan Tunca, de la Universitat de Lieja (Bèlgica), que confià en mí per tal de dirigir els treballs arqueològics portats a terme, primer al jaciment de Tell Amarna a l'Eufrates i després al jaciment de Chagar Bazar a la vall del Khabur al nord est de Síria. De tots aquests jaciments se'n parlarà en extensió ens els propers capítols doncs, juntament amb el jaciment de Tell Halula, han estat la base sobre la qual avui es presenten els primers resultats globals amb l'esperança que puguin representar una etapa més en el camí del coneixement d'un període, el Halaf, encara tant desconegut avui en dia en el marc de la prehistòria del Pròxim Orient.

Els treballs portats a terme al diferents jaciments que formen part del projecte han comptat, de sempre, amb el suport i la col·laboració de la Direcció General d'Antiguitats i Museus del Ministeri de Cultura de Síria. Voldria doncs, mostrar el meu agraïment als professors Dr. Sultan Muhesen, Dr. Abdal Razzaq Moaz, Dr. Tamam Fackoush i al Dr. Bassam Jamous, Directors Generals d'Antiguitats i Museus així com al Dr. Michel Al-Maqdissi, Director del Servei d'Excavacions. També el meu agraïment al Dr. M. Wahid Kayatta, Director d'Antiguitats i Museus de la regió d'Alep i al Dr. Abd el-Massih Bagdo, Director d'Antiguitats i Museus de la regió de Hassake per la seva permanent cooperació.

Aquest treball s'ha beneficiat també, al llarg dels anys, de diferents programes de recerca. En primer lloc del Ministerio de Cultura a través de la Dirección General de Bellas Artes (Instituto de Patrimonio Histórico Español) ha finançat els treballs d'excavació de jaciment de Tell Halula. També al Ministère de la Recherche scientifique de la Communauté française de Bèlgica i al programa *Pôles d'attraction interuniversitaires* que han fet possible els treballs a Tell Amarna i Chagar Bazar. Les analítiques i els diferents estudis s'han beneficiat també de l'ajuda dels diferents projectes. El tram final de la recerca s'ha inclòs en el projecte, HUM2004-04099 del Ministerio de Educación y Ciencia *Interacción social y proceso de neolitización en el Valle medio del río Eufrates (9000-6000 antes de nuestra era)* on l'investigador principal és el Dr. M. Molist (UAB) i del Projecte U.E. ICA3-CT-2002-10022, *From the Adoption of Agriculture to the Current Landscape: Long-Term Interaction Between Men and Environment in the East Mediterranean Basin* (Menmed), coordinat per el Dr. M. Molist (UAB).

La metodologia organitzativa que comporta una expedició, d'una mitjana de 60 dies per any, en una zona rural sense cap dels serveis als quals estem avui en dia

acostumats, com l'aigua corrent o l'electricitat, i la sensibilitat que ha de presidir les relacions amb un grup humà parlant una llengua i tenint una cultura completament diferent a la nostra era, potser, un repte encara més gran que el fet d'abordar les estratègies d'excavació d'un jaciment que les primeres estimacions li atorgaven una extensió aproximada d'unes 8 hectàrees i una seqüència estratigràfica estimada que representava una successió de nivells d'ocupacions humanes durant més de dos mil·lennis.

Agraeixo a Mohamed Haj Ali, representant del govern de Síria al projecte de Tell Halula, ara ja amic, la seva ajuda per introduir-me a una cultura desconeguda i pel seu constant consell sobre les petites coses que, lluny de casa, es veuen amb una altre dimensió. Sabem de missions arqueològiques, molt professionals a nivell científic, que han hagut de renunciar als seus projectes al Pròxim Orient per la manca de simbiosi entre l'equip i el país que els acollia.

Voldria agrair també a tots els membres, arqueòlegs, especialistes en diverses disciplines i amics, que han anat passant per les missions arqueològiques de Tell Halula, Tell Amarna i Chagar Bazar, afortunadament més del centenar, el grau de convivència necessària que comporta una experiència tant intensa com aquesta així com l'enriquiment que han suposat les llargues hores de discussions, realitzades a última hora del dia, en un intent de poder comprendre fins els nivells més aprofundits quines haurien estat les causes i motius fonamentals que haurien portat als pobladors d'aquest jaciments a realitzar canvis de comportament tant significatius com els que evidencien els testimonis i les restes materials que hem anat recuperant.

Al llarg d'aquests 15 anys d'investigacions arqueològiques, perquè no dir-ho, s'han produït moments de gran alegria i també d'altres de profunda tristesa. D'alegria i excitació pel que suposa la gran i exclusiva oportunitat de participar en un projecte d'aquesta magnitud i per les grans satisfaccions que any rere any ens ha anat proporcionat el jaciment a nivell de novetats materials. La gran responsabilitat que suposa qualsevol excavació per la seva pròpia naturalesa de fet irrepetible ens ha conduït en el treball, lent però intens, al llarg de aquest darrers 15 anys i confiem que les dades i interpretacions que anem publicant sovint siguin un reflex d'aquella responsabilitat. De tristesa perquè la petita part de la vall de l'Eufrates que hem compartit al llarg d'aquest anys ha anat evolucionant, la construcció de la presa conclougué, i moltes de les vivendes que havíem visitat a la fèrtil vall del riu i on llargues generacions d'agricultors i ramaders, amb una tradició que emanava directament dels

pobladors de Tell Halula el jaciment que hem estat excavant aquests darrers anys, anaven desapareixent sota les aigües del pantà. També, perquè el temps passat a propiciat que molts dels obrers i amics que ens havien ajudat en els processos d'excavació i l'havíem compartit coneixement i problemes ens hagin anat deixant pel camí.

Finalment voldria agrair l'ajut i el consell però també l'oportunitat de discutir sobre els temes que són subjecte d'aquesta tesi amb especialistes i col·legues de diversos països treballant en missions arqueològiques al Pròxim Orient sobre la mateixa problemàtica.

1. Introducció

Les excavacions arqueològiques a Mesopotàmia s'inicien fa uns cent cinquanta anys quant arqueòlegs i, especialment, epigrafistes dedicaren la seva atenció a l'estudi dels grans jaciments històrics com Babilònia o Ninive. Malgrat però la fascinació que les èpoques històriques provocaven s'anava formant un interès creixent per les etapes anteriors a l'escriptura fins que l'any 1930 l'arqueòleg anglès Gordon Childe formulà la "Revolució Neolítica", que molts investigadors feren seu ràpidament, i que designava al Creixent Fèrtil com a lloc d'origen d'aquesta revolució. El Neolític esdevingué doncs, un període testimoni de les més grans transformacions humanes, dominant la natura i practicant les primeres experiències de domesticació de les plantes i els animals. Aquests nous interessos marcaren noves línies en la investigació arqueològica a partir de la primera meitat del segle passat i en especial sobre les primeres fases del Neolític al Pròxim Orient. Aquesta tendència desenvolupà una gran activitat i avenços pel que fa als períodes coneguts com a Neolític Pre-Ceràmic i sobre els primers processos de neolitització, en especial, de les domesticacions dels animals i les plantes, amb un cert desinterès per les fases més recents del Neolític amb ceràmica tant per part dels arqueòlegs interessats en la recerca de la vertadera "Revolució Neolítica" com pels fascinats en la recerca dels orígens de la escriptura i coneixement de las grans ciutats-estat.

Les primeres investigacions arqueològiques en relació al període Halaf es remunten a inicis del segle passat amb les intervencions de Sir Leonard Woolley¹ al jaciment de Carchemish a Turquia, i posteriorment amb les del baró prussià Von Oppenheim² al jaciment de Tell Halaf, a Síria i, sobre els quals se'n parlarà més endavant. Aquestes investigacions pioneres al Pròxim Orient estaven però marcades per un cert aire romàntic i també per uns interessos personals més enllà de les autèntiques motivacions professionals de cada un dels seus executors. Arqueòlegs però també aristòcrates, militars, espies, i d'altres especialistes formen part integral de la gènesi dels estudis Halaf al Pròxim Orient que es veieren, d'una manera o altre, involucrats en projectes d'excavació, alguns d'ells marcant durant molt de temps el coneixement del període Halaf. Al mateix jaciment de Carchemish Sir Leonard Woolley comptà amb la

¹ WOOLLEY, 1914 i 1934

² VON OPPENHEIM, 1943

col·laboració de T.E. Lawrence, conegut més endavant com a Lawrence d'Aràbia i agitador polític a compte del govern anglès, si bé en aquella època ja havia acabat una tesi doctoral sobre els castells croats a Síria. El mateix baró Von Oppenheim, abans de la seva intervenció al jaciment de Tell Halaf havia estat destinat, en 1896, als serveis diplomàtics alemanys d'Egipte. El dos jaciments doncs, Carchemish i Tell Halaf, semblen haver estat trobats per l'atzar però un cop més la coincidència es produeix al estar ambdós situats en el traçat de la nova línia de tren que uniria Estambul i Bagdad i en l'interès mostrat per les dues potències, Anglaterra i Alemanya, en les avantatges que l'obertura de la nova línia oferia per a la penetració cap el golf Pèrsic i les Índies.

El primer arqueòleg de formació però que realitzà una excavació Halaf formal fou Max Mallowan, deixeble de Campbell-Thomson, quan inicià el seus primers treballs de camp als jaciments de Ninive i després a Arpachiyah, a Iraq, sota la mirada atenta de la seva esposa, l'escriptora Agatha Christie, qui realitzava les fotografies i l'ajudava en la classificació de la ceràmica. Agatha Christie participà en moltes de les expedicions que Mallowan portà a terme al Pròxim Orient i les seves experiències personals les descriu en un dels pocs textos, no policíac, que l'autora escrigué al llarg de la seva vida³. El primer contacte de Mallowan amb el Pròxim Orient però es produeix a l'octubre de 1925 quant en companyia de Leonard Wooley i A.S. Whitburn participa de les excavacions d'Ur, a Iraq. Fou al jaciment d'Ur que Mallowan realitza el seu primer contacte amb Gertrude Bell, arqueòloga i lingüista, en aquells moments Directora del Servei d'Antiguitats i del nou Museu de Bagdad. Prèviament però Gertrude Bell havia estat reclutada pel Servei d'Intel·ligència anglès durant la primera guerra mundial i més tard com a oficial i Secretaria Oriental de l'Alt Comissionat a Bagdad on participà en les negociacions que portaren a la creació del nou estat d'Iraq.

Un dels fenòmens però que més ha afectat la investigació d'aquest període al llarg del segle passat ha estat, segurament, la manca de prospeccions sistemàtiques i el fet de primar, generalment, les excavacions puntuals de jaciments que foren estudiats en contextos regionals molt reduïts i que ha portat, sovint, a una sobregeneralització de les diferències regionals existents. La continuïtat de les investigacions ha estat, des de llavors, força irregular amb períodes de intensa activitat i d'altres de completa ignorància pel que fa als estudis del Neolític Ceràmic.

³ CHRISTIE, 1987, en versió castellana.

Les investigacions sobre el període Halaf doncs s'iniciaren pràcticament fa un segle, tot i que en aquell moment se'n desconeixia la seva naturalesa, al jaciment turc de Sakje-Geuzi. El jaciment epònim de Tell Halaf, excavat en 1913, proporcionà les col·leccions ceràmiques més destacables però no fou fins els anys 1930 que gràcies als treballs portats a terme per Mallowan al jaciment d'Arpachiyah s'estableix la seva primera seqüència cronològica d'una manera clara.

Després dels anys 1930 però la investigació sobre el Halaf queda quasi aturada i no serà fins la dècada dels 70 que una nova embranzida en la investigació cristal·litza amb els treballs de la Missió Arqueològica russa a Yarim Tepe, al nord d'Iraq, i especialment a la dècada dels vuitanta quant es viu una explosió en la recerca del període Halaf gràcies particularment a la construcció de pantans i projectes d'irrigació a tota l'àrea Mesopotàmica. Aquesta nova etapa vingué caracteritzada per dues premisses bàsiques; les crides internacionals a projectes de prospecció i de salvament de jaciments en perill a les zones afectades i als recursos que tant els països involucrats com nombroses missions estrangeres implicades dedicaren als projectes.

De la majoria de jaciments del període Halaf en parlarem en el proper capítol, primer en seqüència cronològica i després per àrees geogràfiques, i en desenvoluparem algunes de les seves característiques individuals més significatives.

2. Aproximació a un segle d'excavacions arqueològiques Halaf.

El coneixement i la popularització de la ceràmica Halaf, es realitzà, com d'altres episodis de la prehistòria, per casualitat. Hom podria dir que l'origen del coneixement de la ceràmica Halaf es deu, en part, a la construcció de la línia de tren Estambul-Bagdad, més coneguda com "Orient Express". La construcció d'aquesta línia fou confiada als enginyers alemanys de la societat Krupp i va ser el baró prussià Max Freiherr von Oppenheim qui organitzà en 1899 una expedició a fi de reconèixer els diversos traçats proposats de la línia que havia de transcórrer tot seguint la frontera sirio-turca. No lluny de l'indret de Ras el-Aïn, al nord de Síria, i prop de les fonts del riu Khabur, Oppenheim va trobar el jaciment de Tell Halaf (veure figura 1 per la localització dels jaciments que s'esmenten en el capítol). Tot i no sent arqueòleg procedí a la seva excavació, que es portà a terme entre 1911 i 1913, recollint un gran conjunt extraordinari de restes materials on destacaven lots ceràmics de gran bellesa: es tractava de les primeres ceràmiques fines pintades Halaf del període Halaf descobertes i el jaciment esdevingué epònim del període⁴.

La primera cita però sobre ceràmiques fines pintades es remunta a 1908 quan l'arqueòleg anglès John Garstang⁵ realitza una "excavació experimental" al jaciment de Sakje-Geuzi, al sud est de Turquia. En relació a les troballes neolítiques Garstang no fa referència a cap estructura construïda i cita únicament la existència de "sòls neolítics" associats a una seqüència ceràmica de dos únics nivells amb ceràmiques pintades d'entre les quals destaquen vasos decorats amb incisions però també alguns fragments fabricats amb pastes fines de tipus Samarra i un lot corresponent a ceràmiques pintades Halaf tot i que les descriu com a relacionables a les trobades per M. De Morgan al jaciment de Susa.

Posteriorment una expedició del British Museum dirigida per l'arqueòleg anglès Leonard Woolley inicià en 1913 unes excavacions al jaciment de Carchemish (del qual una part és també conegut amb el nom de Yunus) situat a la frontera turco-siriana i al costat del riu l'Eufrates⁶. Woolley troba grans quantitats de ceràmiques que separà en dos grans grups segons la composició de les argiles utilitzades: ceràmiques fines i grolleres. Realitzà una tipologia mínima de les troballes així com una descripció dels

⁴ VON OPPENHEIM, 1943

⁵ GARSTANG, 1908

⁶ WOOLLEY, 1934

acabats i motius decoratius i va suggerir que les ceràmiques fines pintades podien correspondre al quart mil·leni BC però mai les va definir com a Halaf tot i que al publicar els seus resultats a Carchemish tenia ja notícia de les excavacions realitzades per Von Oppenheim a Tell Halaf, per Garstang a Sakje-Geuzi així com d'altres portades a terme per Mallowan a Arpachiyah i Niniveh a Iraq. Més enllà de les ceràmiques, Woolley descobrí unes construccions de planta circular, construïdes amb tovot, i amb les parets enluides a les quals els atribueix una funcionalitat de forns degut al fet que ens els nivells corresponents a la utilització de les estructures localitzà grans quantitats de cendres i fragments ceràmics, a vegades sobrecoïts. No fou fins més tard però, que les edificacions circulars trobades per Woolley serien reinterpretades com les primeres estructures d'habitació circular i, posteriorment denominades "tholoi", trobades al Pròxim Orient.

No serà però fins la dècada dels anys 20 del segle passat que entra en escena un dels arqueòlegs que més influència provocà en els estudis arqueològics, i de la cultura Halaf en particular, al Pròxim Orient. Es tracta de Sir Max Mallowan. A inicis del passat segle els arqueòlegs anglesos ja treballaven al jaciment de Niniveh, a la zona de Mosul al nord d'Iraq, on els seus interessos els portaven a investigar nivells neo-asirians tot obtenint descobertes significatives. A fi de poder definir millor la cronologia i descobrir una ocupació prehistòrica continua, l'epigrafista i director de la missió, Campbell-Thompson, encarregà al seu assistent, Max Mallowan, obrir un sondeig exploratori al jaciment de Ninive, un gran sondeig de 20 per 16 metres. Gràcies als 22 metres de seqüència estratigràfica aconseguits es pogué determinar per primera vegada la seqüència del nord de Mesopotàmia⁷. A partir de la fase Ninive V, es trobaren els primers fragments ceràmics de tipus Halaf, semblants als trobats per Von Oppenheim a Tell Halaf. Es tractava de la segona excavació de Mallowan a Iraq, després de la excavacions realitzades a Ur l'any 1925 i, en aquesta ocasió l'acompanyava la seva esposa, Agatha Christie.

L'any 1932 Max Mallowan, sota els auspicis de la British School of Archaeology in Iraq i el British Museum, inicià les excavacions arqueològiques al jaciment de Tell Arpachiyah i estableix per primera vegada la interpretació i la periodització de la civilització Halaf basada en l'evolució tipològica de la ceràmica⁸. Serà el primer jaciment Halaf vertaderament excavat i a partir de la "Trench Test",

⁷ MALLOWAN, 1933

⁸ MALLOWAN i ROSE, 1935

d'una superfície de 1225 metres quadrats (un quadrat de 35 per 35 metres) i una profunditat de 8 metres, aïllà deu nivells successius d'ocupació. Mallowan estableix la seqüència Arpachiyah que representa, per primera vegada, una periodització sistemàtica d'aquesta cultura i agrupa els deu nivells d'ocupació en tres grans fases: Halaf Antic, Halaf Mitjà i Halaf Final i les relacionà cronoestratigràficament amb els jaciments de Ninive, Tell Halaf, Ur, Uruk i Susa.

Acabades les excavacions al jaciment de Arpachiyah Mallowan inicià una gran activitat de prospeccions arqueològiques a la vall del Khabur, a Síria⁹, on el *Service des Antiquités* del Mandat Francès oferien grans facilitats en permisos i suport logístic als arqueòlegs estrangers. En aquell temps, els interessos científics de Mallowan havien anat canviant i ara ja estava interessat també en jaciments prehistòrics. Resultat d'aquelles prospeccions escull dos nous jaciments per excavar; Tell Brak i Chagar Bazar. Mallowan excavà ambdós jaciments sota els auspicis del Brithis Museum i de la British School of Archaeology a Iraq.

A Chagar Bazar Mallowan realitzà pel desembre de 1934 els dos primers sondeigs –sondeig “A” localitzat al cim del tell i el “B” a mitja pendent del tell per la seva part nord oest- i com a conseqüència dels resultats obtinguts decidí realitzar una nova operació la primavera de l'any següent per a fer-hi excavacions en extensió durant les quals posà al descobert edificis del segon mil·leni BC però especialment per la obertura d'un gran sondeig situat a la part nord del tell i amb unes mesures de 20 per 25 metres i una profunditat de 15 metres (el “Prehistoric Pit”) on obtingué una segona seqüència estratigràfica tot determinant 15 nivells prehistòrics que cobrien la totalitat del període Halaf i n'establia una correspondència amb la d'Arpachiyah¹⁰.

Al jaciment de Tell Brak realitzà campanyes arqueològiques en 1937 i 1938 i es centraren exclusivament en els períodes relacionats amb els tercer i segon mil·leni BC i Mallowan no va explorar les possibilitats del jaciments en quant a ocupacions més antigues ja que ni tant sols descriu la posició estratigràfica dels lots ceràmics Halaf recuperats al jaciment tot indicant únicament que apareix ceràmica anterior al període Obeid¹¹. El jaciment però fou excavat posteriorment per Davidson¹² qui determinà que les ocupacions Halaf del jaciment corresponien a les fases mitjana i final. Pel que fa a

⁹ MALLOWAN, 1936

¹⁰ MALLOWAN, 1936, 1937 i 1947.

¹¹ MALLOWAN, 1947, p. 44-5

¹² DAVIDSON, 1977

les ocupacions més recents el jaciment continuà essent excavat¹³ tot i que en alguns sondeigs es trobaren alguns fragments ceràmics de tipus Samarra¹⁴.

Al abandonar la zona de la vall del Khabur, Mallowan inicià un projecte de prospeccions a la vall del Balikh¹⁵. En una campanya de sis setmanes Mallowan portà a terme prospeccions i sondeigs almenys a cinc jaciments a la vall mitjana i alta del Balikh. Tell Mefesh, l'únic localitzat a la vall mitjana del Balikh, juntament amb Tell Aswad i Tell Ibn esh-Shehab, a la vall alta, proporcionaren restes prehistòriques així com ceràmiques Obeid tot i que amb semblances amb les del tipus Halaf¹⁶. Tell Mefesh fou posteriorment excavat per Copeland indicant que els seus nivells arquitectònics i restes materials serien atribuïbles a una fase de transició Halaf/Obeid¹⁷. De la resta de jaciments prospeccionats Tell Sahlan i Tell Jidle només oferiren unes ocupacions que abasten del tercer mil·lenni BC a l'època romana i bizantina¹⁸. Les conclusions sobre aquestes prospeccions a la vall del Balikh Mallowan afirma que, malgrat ser dins els confins de la Mesopotàmia era una àrea marginal i inhòspita, conservava únicament les formes més primitives de la societat existent a d'altres parts més pròsperes de Síria actuant de refugi de desplaçats¹⁹. Malgrat tot, les prospeccions realitzades per Mallowan foren durant molt de temps les úniques fonts de informació arqueològica de la zona fins que el 1969 un equip dirigit pel professor J. Cauvin²⁰ inicià un nou projecte de prospeccions a la vall del Balikh. Fruit d'aquestes noves investigacions es localitzen una sèrie de jaciments del període Paleolític a les planes del Balikh no lluny de Jisr Chnine. Dos jaciments inèdits foren també descoberts: Khirbet al-Bassal i Tell Rijliye, ambdós amb restes ceràmiques Halaf a la superfície. El jaciment que més atragué a Cauvin però fou el de Tell Assouad, que Mallowan havia determinat com Tell Aswad. L'any 1970 Cauvin realitza uns sondeigs a mitja pendent de la cara nord del Tell²¹ tot revelant una seqüència de 8 nivells d'ocupació Neolítica, numerats del I al VIII i del cim fins a la base. La ceràmica fou trobada exclusivament en els nivells més profunds (VIII i VII) i

¹³ p.e. OATES i OATES, 1994

¹⁴ OATES, 1982, p. 64

¹⁵ MALLOWAN, 1946

¹⁶ MALLOWAN, 1946 p. 128

¹⁷ COPELAND, 1979, 1982

¹⁸ MALLOWAN, 1946 p. 138

¹⁹ MALLOWAN, 1946 p. 115

²⁰ CAUVIN, 1970

²¹ CAUVIN, 1972

en base a unes datacions per radiocarboni es situen en 6670-6500 BC no calibrat²² mentre que en els nivells més superficials no apareix cap resta ceràmica. Els lots ceràmiques recuperats foren posteriorment motiu d'una tesi doctoral²³ en la qual s'estableix que aquest jaciment pertany al grup dels primers productors ceràmics del Pròxim Orient.

Els treballs pioners de Max Mallowan a jaciments com Arpachiyah a Iraq o Chagar Bazar a Síria foren un referent a l'època i les seves interpretacions perduraren en el temps fins a finals de segle passat. En paraules d'Akkermans²⁴ "malgrat els cinquanta anys d'investigació Halaf, és frustrant veure el poc que coneixem d'aquesta societat i el poc progrés que s'ha realitzat en termes de interpretació i avaluació des de les excavacions de Mallowan a Arpachiyah en 1931-32" i continua dient "Totes les excavacions han depengut, d'una manera o altre, dels resultats obtinguts per Mallowan i, ocasionalment hom no pot evitar l'inconfortable sentiment de resignació entre els arqueòlegs de que poc pot ésser afegit a les troballes de Mallowan o, en altres paraules, que tot ha estat ja dit". Les excavacions de Mallowan doncs foren durant molt de temps les úniques relacionades amb el període Halaf i fins la dècada dels cinquanta molt poques de noves foren endegades.

Les excavacions arqueològiques portades a terme al Pròxim Orient fins els anys vuitanta pràcticament no canviaren en absolut els esquemes que Mallowan havia establert gràcies a les excavacions d'Arpachiyah i la majoria, sinó tots, dels jaciments s'interpretaren en clau de la seqüència obtinguda a Arpachiyah.

A partir d'aquest moment realitzarem un breu recorregut a través de les intervencions arqueològiques més significatives, que hagin estat publicades, realitzades a cada un dels països del Pròxim Orient: Turquia, Síria i Iraq ja que ha estat cada un d'ells, a partir dels processos de independència en els casos de Síria i Iraq, els que han marcat els seus projectes d'investigació en relació a les seves pròpies prioritats. Veurem així com Síria ha esdevingut capdavantera en el camí per la investigació del període Halaf motivat, en part, pel fet que molts investigadors treballant a jaciments a la zona d'Iraq tingueren d'abandonar el país després de la guerra del golf, fa ja quasi 15 anys, desplaçant el seu interessos cap a Síria i també a Turquia.

²² CAUVIN, 1974

²³ LE MIÈRE, 1979

²⁴ AKKERMANS, 1993, p. 5

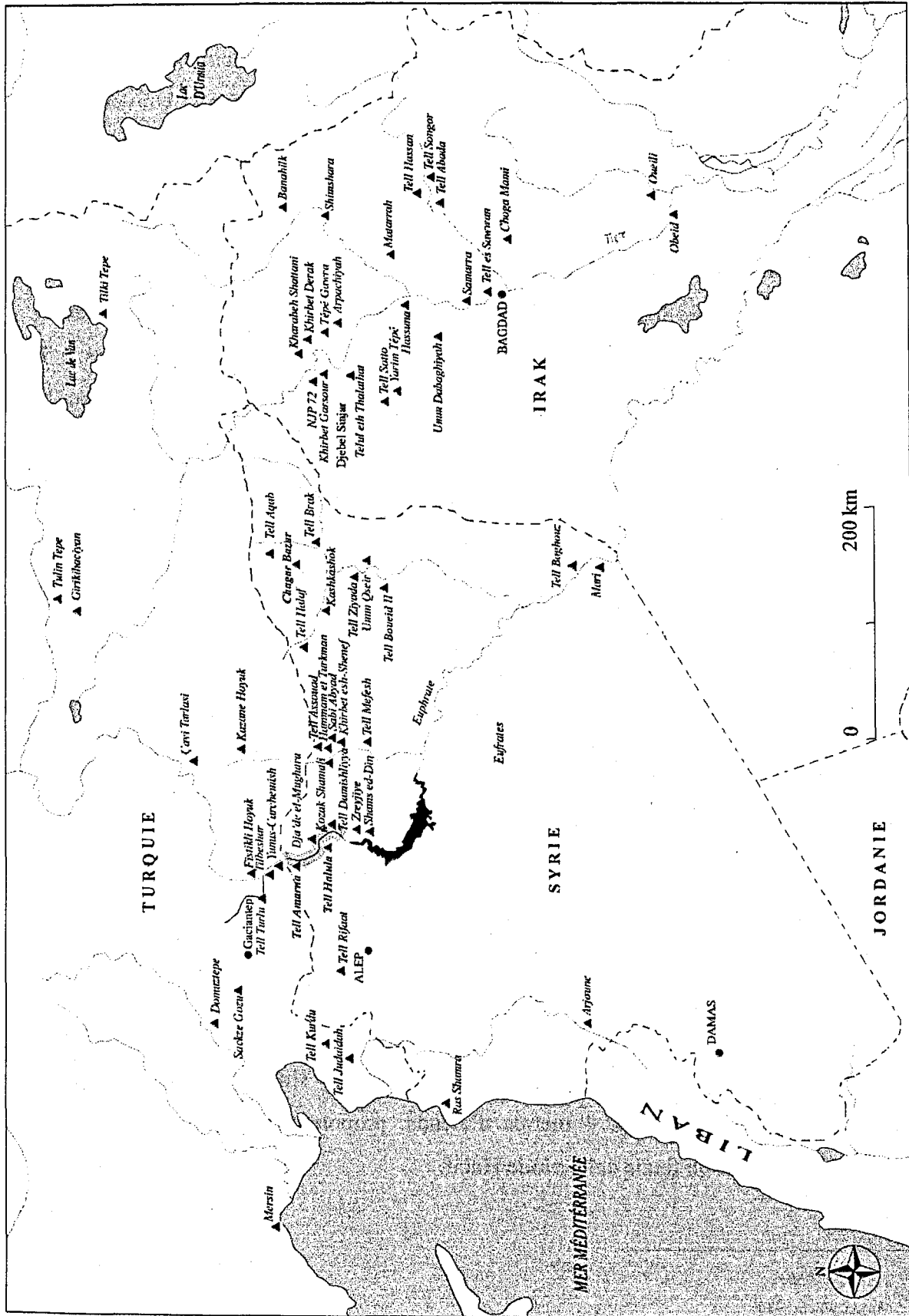

Figura 1. Localització dels jaciments mencionats mes importants.

Excavacions Halaf a Iraq.

Fou gràcies a les excavacions realitzades per Mallowan al jaciment de Ninive en 1932 així com les portades a terme al jaciment de Tepe Gawra per la Universitat de Pensilvània²⁵ en 1932-38 que es pogué establir per primera vegada que el període Halaf precedia al Obeid²⁶ i com a resultat de les posteriors excavacions d'Arpachiyah²⁷ que s'establí per primera vegada la seva seqüència en tres grans fases (Halaf antic, mitjà i final). Si bé alguns investigadors han estat crítics amb les excavacions de Mallowan a Arpachiyah pel fet que fossin realitzades en una sola campanya i amb la supervisió de només dos arqueòlegs per un total de 174 obrers el resultat fou que gràcies a la extraordinària riquesa del jaciment la seqüència tipològica establerta per Mallowan ha perdurat fins a finals del segle passat.

Contemporàniament a les excavacions d'Arpachiyah, de l'any 1932 al 1938 una missió de la Universitat de Pensilvània, dirigida per Charles Bache i Ernest Spicer, iniciaren excavacions al jaciment de Tepe Gawra. Situat a uns 15 km al nord est d'Arpachiyah proporcionà una seqüència estratigràfica que cobria les fases mitjanes i finals del període Halaf i continuava vers el període Obeid. Els materials recuperats en aquestes cinc campanyes, procedents de dues grans àrees denominades "Àrea A" i "Northeast Base", així com de les importants restes arquitectòniques d'habitació entre les quals diverses construccions circulars (Tholoi), foren detalladament publicades per Tobler trenta anys més tard ja que no havia participat de l'excavació i tingué que reempendre les notes del seus excavadors²⁸. El jaciment, amb una vintena de nivells arquitectònics, dels quals del XX, el més antic, al XIII fan referència al període Halaf, i amb més de 800 tombes repartides en tota la seqüència, el fan extraordinari per la seva riquesa estructural però també material.

També a la zona d'Iraq l'any 1954 el Iraq-Jarmo Project de la Universitat de Chicago endega les excavacions al jaciment de Banahilk²⁹ situat a l'est d'Arpachiyah. El tell, de forma oval i uns 4 metres d'alçada, proporcionà evidències d'un petit assentament datable de finals del període Halaf.

²⁵ TOBLER, 1950

²⁶ MALLOWAN, 1933

²⁷ MALLOWAN i ROSE, 1935

²⁸ TOBLER, 1950

²⁹ WATSON, 1956 i 1983

Després d'aquestes grans intervencions arqueològiques es presenta a Iraq un lapsus en la investigació que arriba fins els anys 60 quant un equip arqueològic rus inicià un projecte d'investigació al jaciment de Yarim Tepe al nord del país.

Situat a planes del Djebel Sinjar al nord d'Iraq i a la riba dreta del wadi Ibra es localitzà l'important jaciment de Yarim Tepe (que en àrab significa "mig tell") i constituït per un grup de diversos tells. Les excavacions s'iniciaren a partir de 1969³⁰ al jaciment de Yarim Tepe II, que juntament amb Yarim Tepe III foren ocupats durant una llarga seqüència Halaf. El tercer tell, Yarim Tepe I, resultà un tell amb ocupacions principalment del període Hassuna si bé en els nivells més superficials es trobaren ceràmiques d'estil Samarra així com algunes tombes atribuïbles al període de Halaf a la part més septentrional del tell.

Les excavacions a Yarim Tepe II proporcionaren, per primera vegada, una aproximació a la arquitectura d'un poblat Halaf amb construccions de planta tant rectangular com circular (tholoi) de fins a 6,40 m de diàmetre, alguns d'ells amb corredor o avantcambra com les descobertes a Arpachiyah als nivells TT7 i 8. El jaciment proporcionà també restes de forns de diversa naturalesa així com una gran quantitat de enterraments per inhumació però també per incineració. A nivell de restes ceràmiques entre Yarim Tepe II i III es presentà una seqüència completa del període Halaf que s'inicia a la base de Yarim Tepe II amb evidències de Halaf inicial i es completa a Yarim Tepe III amb presència de les fases Halaf final i de transició al període Obeid.

Ja a la dècada dels vuitanta un nou equip inicià un projecte de prospeccions arqueològiques al nord d'Iraq en motiu del projecte d'irrigació que s'havia d'abastar d'aigua provenint del pantà d'Eski Mosul les planes de la Djezira³¹. El procés de prospeccions aportà un gran nombre de jaciments d'entre els quals únicament dos foren estudiats: Khirbet Garsour i el denominat com a NJP 72. Al primer s'hi realitzà una petita intervenció arqueològica i al segon una recollida intensiva de materials superficials. Ambdós jaciments proporcionaren uns lots ceràmics que Campbell definí com Halaf inicial (Halaf Ia segons la seva seqüència) i a Khirbet Garsour, a més, alguns fragments relacionats amb les de tipus Samarra o "Proto-Halaf"³².

³⁰ MERPERT i MUNCHAEV, 1969, 1973, 1987, 1993a, 1993b, 1993c; MUNCHAEV i MERPERT, 1973.

³¹ WILKINSON i TUCKER, 1995

³² CAMPBELL, 1992, 1997

Al parlar de ceràmiques Samarra, un període que evoluciona de la cultura Hassuna i contemporània a la de Halaf, hem de fer algunes referències a jaciments excavats d'aquest període ja que si fins fa poc s'associaven sempre a les fases més recents del Neolític Final o Pre-Halaf al Pròxim Orient avui en dia s'ha demostrat la seva relació directe amb l'horitzó Halaf i la seva emergència arreu de Mesopotàmia com veurem més endavant. Els conjunts ceràmics de tipus Samarra a la regió de mesopotàmia han estat, durant molt de temps un enigma³³, donat que la naturalesa de les relacions entre el Samarra i d'altres períodes contemporanis, tant a Mesopotàmia com a Iran, no han estat sistemàticament analitzades.

La ceràmica de tipus Samarra es descriu per primera vegada gracies a la descoberta, el 1911, del jaciment del mateix nom situat a uns 100 km al nord de Bagdad. Herzfeld³⁴, el seu descobridor i especialista en època islàmica, recollí alguns fragments, localitzats en tombes mal preservades i sense context estratigràfic, que foren publicats molt més tard. No fou però fins la descoberta del jaciment de Hassuna, situat a uns 200 km. al nord de Samarra a la regió de Mosul, que es poden establir les primeres aproximacions cronològiques a les ceràmiques Samarra per a la zona del nord d'Iraq³⁵ tot definint que eren importacions de objectes de luxe.

Posteriorment, Braidwood³⁶ fa un estudi de la ceràmica d'un altre jaciment del període de Samarra a Síria, Tell Baghouz del qual parlarem més tard, i el compara amb el de Samarra i d'altres jaciments iraquians del nord, entre ells Hassuna i Matarrah. Ja a Iraq i a Matarrah, jaciment situat a 34 km al sud de Kirkouk, Braidwood hi realitzà unes prospeccions en 1948 i l'interpreta com a jaciment amb cultura Hassuna si bé a les fases finals també hi havia restes de ceràmiques de tipus Samarra.

En qualsevol cas, el jaciment més emblemàtic de la cultura Samarra és Tell es-Sawwan, situat a la riba esquerra del Tigris, no lluny de la ciutat moderna de Samarra. Excavat de 1964 a 1983 per equips d'arqueòlegs iraquians³⁷ posà al descobert un poblat amb grans cases de planta tripartida, contemporànies a les primeres construccions obeidianes del sud. Sota una de les cases foren descobertes centenars de tombes amb rics aixovars de vasos i figurines d'alabastre que foren motiu de diversos treballs d'interpretació teòrics. Les fases I a IV foren atribuïdes al període Hassuna i Samarra

³³ Veure per exemple, BLACKHAM, 1996, p.1.

³⁴ HERZFELD, 1930

³⁵ LLOYD i SAFAR, 1945

³⁶ BRAIDWOOD *et al*, 1952

³⁷ ABU ES-SOOF i WAILLY, 1965; ABU ES-SOOF, 1968, 1971

mentre que la última fase, la V, correspon ja a una fase Halaf. Una missió francesa hi va obrir posteriorment un sondeig en 1988 i 1989³⁸ però els treballs quedaren aturats després de la crisi de 1990.

Un altre jaciment associat a nivells Samarra és Choga Mami, situat al sud est de Tell es-Sawwan, i descobert en 1966. El 1967 s'inicià una única campanya que proporcionà interessants restes arquitecturals així com també lots ceràmics de tipus Samarra i d'altres de cronologia anterior que foren definides com transicionals i probablement contemporànies a les primeres ceràmiques Obeid³⁹.

Ja a la plana de Hamrin, a uns 130 km al nord est de Bagdad, una missió Iraqui-japonesa excavà en 1978 un nou jaciment Samarra: Tell Songor, format per tres tells, A, B i C si bé el període Halaf hi és representat al tell B i en els nivells III i IV. Les excavacions realitzades aportaren important informació arquitectònica així com una muralla, un forn ceràmic i diversos enterraments del període Samarra. Gràcies a aquestes excavacions, realitzades per K. Matsumoto, s'establí que el període Samarra es podia dividir en dues grans fases, Període Clàssic i Període Tardà⁴⁰. A la mateixa plana de Hamrin, el jaciment de Tell Abada⁴¹ oferí, en el nivell III, estructures d'habitació de planta tripartida així com ceràmiques associables al període Samarra clàssic (definides com a transicionals) al igual que Tell Shimshara, excavat en 1957, i que en els seus 5 nivells ceràmics (13-9) proporcionà un extens catàleg de ceràmiques Samarra⁴². A Tell Hassan, jaciment excavat per una missió arqueològica italiana dirigida per P. Fiorina en els anys 1980, les excavacions descobriren una instal·lació a la base del tell, de cronologia Halaf evolucionat segons la seva ceràmica, amb una arquitectura basada en edificis de planta rectangular però també amb construccions de planta circular algunes amb restes de forats de pal centrals per col·locar una post per aguantar un sostre de forma cònica⁴³.

També al jaciment de Umm Dabaghiyah, situat al nord oest de Samarra i excavat els anys 1970 sota els auspicis de la British School of Archaeology in Iraq i dirigit per D. Kirkbride, apareixen nivells d'ocupació del període Hassuna i Samarra però també

³⁸ BRENQUET, 1991, 1992

³⁹ OATES, 1969, 1986

⁴⁰ MATSUMOTO, 1979, 1981, 1986

⁴¹ JASIM, 1983

⁴² MORTENSEN, 1970

⁴³ FIORINA, 1984, 1987

de Halaf⁴⁴. Més al nord, el jaciment de Kharabeh Shattani, amb ocupacions Hassuna i Halaf, s'excavà els 1980 sota la direcció de Watkins de la Universitat de Edimburg⁴⁵. Khirbet Derak, situat a l'extrem sud est de la plana d'Eski-Mosul fou explorat per una Missió arqueològica francesa els anys 1980 dirigida per J.L. Huot i J.D. Forest descobrint que la ocupació Halaf detectada era molt destruïda i només es recuperà una important col·lecció de materials ceràmics així com una interessant quantitat de empremtes de segells, tot atribuïble a una època avançada del període Halaf final⁴⁶. Finalment, restes de evidències Halaf foren descobertes al jaciment de Tell Azzo, a l'est del complex de Yarim Tepe, on es descobriren unes inhumacions de cranis en un *tholoi* que foren relacionats amb els trobats a Yarim Tepe II⁴⁷.

La investigació arqueològica a Iraq pràcticament s'aturà el 1990 a causa dels conflictes armats a la zona fet que provocà per una banda la paralització de projectes d'excavacions i que moltes de les missions arqueològiques estrangeres treballant al país l'abandonessin i iniciessin nous projectes tant a Síria com a Turquia i, per l'altre, un procés de destrucció, de moment sense poder quantificar, de molts dels grans jaciments arqueològics del país com a resultat de la invasió del país per part de forces estrangeres el 2003.

Excavacions Halaf a Síria.

Hem ja comentat a inics d'aquest capítol les intervencions realitzades per Mallowan al jaciment de Chagar Bazar, a la vall del Khabur l'any 1934, que relacionà directament amb les efectuades a Arpachiyah a Iraq i confirmà així la seva proposta de seqüència cronològica del Halaf.

Poc després de la intervenció de Mallowan a Chagar Bazar, el compte Du Mesnil du Buisson, que participava a les excavacions realitzades per la Missió Arqueològica de la Universitat de Yale a Doura Europos l'any 1935, descobreix el jaciment de Tell Baghouz. Es tracta d'un petit tell d'aproximadament 0,60 hectàrees situat a la terrassa est del riu Eufrates prop del jaciment històric de Mari (Tell Hariri) i a

⁴⁴ KIRKBRIDE, 1972, 1973, 1974, 1975

⁴⁵ WATKINS i CAMPBELL, 1986

⁴⁶ BRENIQUET, 1996, p.27

⁴⁷ KILLICK i ROAF, 1983, p. 206

pocs quilòmetres de la frontera de Síria amb Iraq. L'any 1936 Du Buisson va obrir una sèrie de sondeigs sobre el tell així com diversos quadres a les planes prop del tell però el jaciment fou excavat sense cap mena de control estratigràfic o de registre i de les restes materials publicades sembla que es pot deduir que hi existiria més d'una fase d'ocupació. Una petita part de les restes ceràmiques foren publicades d'una manera peculiar per Braidwood⁴⁸ a partir d'alguns fragments diagnosticables però també a partir de diverses fotografies fetes per Du Buisson. Posteriorment, du Buisson⁴⁹ publicà els resultats de l'excavació incloent dibuixos i fotografies de vasos ceràmics molts d'ells ja presentats per Braidwood *et al* però amb algunes diferències i, en ocasions, fent impossible de determinar si molts dels vasos són vertaderament peces diferents o interpretacions diferents de cada un d'ells. Més recentment Nieuwenhuys⁵⁰ repregué l'estudi d'una part dels materials de Tell Baghouz dipositats al Museu del Louvre de París i conclou que les ceràmiques de tipus Samarra analitzades tenen més paral·lels amb les trobades al jaciment de Tell Sabi Abyad a la vall del Balikh i en la seva fase «Transitional» que no a les descrites als jaciments de Tell es-Sawwan o Tell Samarra a Iraq.

Les posteriors excavacions arqueològiques localitzades a la vall de l'Eufrates es troben totes elles a la vall mitjana i són el resultat de les primeres prospeccions sistemàtiques portades a terme com a conseqüència de la operació de salvament que motivà la construcció del pantà de Tabqa (llac Assad) als anys seixanta⁵¹.

Fruit d'aquelles prospeccions fou la descoberta per part de la Universitat Americana a Beirut del jaciment de Shams ed-Din, situat a la riba esquerra del riu Eufrates, i excavat durant 1973 i 1974⁵². D'aquells treballs s'en diferenciaren quatre nivells d'ocupació encara que malauradament el sistema de registre utilitzat no permeté, posteriorment, atribuir les restes materials a cap unitat estratigràfica concreta. Els excavadors indiquen que segons la ceràmica recuperada al jaciment es pot relacionar a les fases Halaf mitjà i final de Tell Aqab i a la fase IV d'Arpachiyah.

A la mateixa riba es troba el jaciment de Zreyjiye descobert l'any 1974 per W. Ortmann i posteriorment prospeccionat per Friedrich Lüth de la Universitat d'Hamburg

⁴⁸ BRAIDWOOD *et al*, 1944

⁴⁹ DU BUISSON, 1948

⁵⁰ NIEUWENHUYSE, 1999

⁵¹ VAN LOON, 1967; FREEDMAN, 1979

⁵² AL-RADI, S. i H. SEEDEN, 1980; GUSTAVSON-GAUBE, 1981; SEEDEN, 1982

que el 1981 realitzava excavacions Tell Sheik Hassan⁵³. El jaciment es troba molt a prop de Sheik Hassan i actualment és parcialment cobert per les aigües del pantà Assad. Lüth no realitzà cap excavació al jaciment ja que es trobava molt erosionat per les pujades i baixades del nivell de les aigües però recollí un important lot de restes ceràmiques atribuïbles a una fase Halaf intermèdia.

Dels jaciments situats més al nord, Tell Halula i Tell Amarna, en parlarem en els capítols següents doncs han estat, juntament amb Chagar Bazar a la vall del Khabur, la base sobre el qual s'ha fonamentat aquest estudi.

A la zona del Khabur després de les prospeccions de Mallowan⁵⁴ i com a conseqüència de la construcció d'un nou pantà a la vall mitja del Khabur, que crearia un llac artificial d'uns 20 km de llarg, s'inicien projectes de prospecció sistemàtica d'entre els quals els realitzats per Kühne i per Monchambert⁵⁵ que propicià la localització d'uns 60 nous jaciments, dos dels quals –Tell Ziyada i Umm Qseir-, pertanyents al període Halaf, foren posteriorment excavats. D'altres jaciments citats per Monchambert⁵⁶ amb restes ceràmiques Halaf superficials foren posteriorment motiu d'alguna excavació. Tell Mashnaqa⁵⁷, Tell Bderi⁵⁸ i Tell Mula Matar⁵⁹ oferiren diferents lots de ceràmiques Halaf tot i que els jaciments presenten essencialment nivells Obeid i posteriors. Els altres dos jaciments, Tell Ziyada i Umm Qseir, foren excavats en extensió.

A Tell Ziyada G. Buccellati inicià les excavacions en 1988 de les quals se'n desprèn que el jaciment fou ocupat en dues fases: la darrera correspondria a una fase Uruk evolucionat (fase A5) i després d'una fase d'abandonament (fase A6) se'n reconeix una de transició Halaf final/Obeid (fase A7) de la qual destaca la troballa d'un taller de fabricació de ceràmica amb un forn, compost d'una cambra amb corredor, i ple de ceràmiques al seu interior amb algunes a mig cuire fet que portà als excavadors a interpretar que fou abandonat a mitja cocció⁶⁰.

El jaciment de Umm Qseir situat a uns 13 km. al sud est de Hassake es portà a terme una primera intervenció arqueològica l'any 1986 per part de la Universitat de

⁵³ LÜTH, 1990

⁵⁴ MALLOWAN, 1936

⁵⁵ KÜHNE, 1974-77; KÜHNE i MONCHAMBERT, 1978-79; MONCHAMBERT, 1984a, 1984b

⁵⁶ MONCHAMBERT, 1984a

⁵⁷ MONCHAMBERT, 1985, 1987

⁵⁸ PFÄLZNER, 1986-87

⁵⁹ SÜRENHAGEN, 1990, p. 133

⁶⁰ BUCELLATI *et al*, 1991; HOLE i ARZT, 1998; HOLE *et al*, 1998

Yale i sota la direcció de F. Hole⁶¹ qui estableix una seqüència estratigràfica de nivells pertanyent a les fases Halaf, Uruk i del tercer mil·leni. El jaciment fou posteriorment excavat per la Universitat de Tsukuba l'any 1996⁶² i els seus excavadors definiren quatre fases d'ocupació; una primera atribuïble al període Halaf mitjà (fases 1a, 1b i 1c) amb la descoberta de nombroses sitjes, forns així com diverses estructures de planta circular o *tholoi*, una segona ocupació de inicis del IV mil·leni BC relacionada a una fase Calcolítica tardana i Uruk mitjana (fase 2), una tercera fase atribuïble al període Mitani i una última fase de ocupació amb evidències de ocupacions romanes, bizantines i islàmiques.

El jaciment de Tell Kashkashok es localitza a uns 20 km nord-est de Hassake i es compon de quatre tells vorejats pel wadi al-Aweiji, afluent del Khabur. El tell més gran és Kashkashok III amb 21 m d'alçada i fou excavat per Suleiman que en excavacions a la part alta descobrí instal·lacions dels períodes Halaf, Obeid, Uruk i Ninive 5 mentre que Kashkashok IV presenta unes ocupacions Uruk i del període Akkadi. Els treballs a Kashkashok II⁶³ evidenciaren unes importants instal·lacions del període proto-Hassuna però el tell que proporcionà una instal·lació clara del període Halaf fou Kashkashok I amb tres grans nivells que si bé amb poques evidències d'arquitectura proporcionà uns rics conjunts de materials relacionats amb el període Halaf evolucionat⁶⁴.

Al jaciment de Tell Aqab, a uns 20 km. al nord de Chagar Bazar, s'inicià el 1975 un projecte d'excavacions per part de la Universitat de Edimburg sota la direcció de Davidson⁶⁵ on els importants dipòsits arqueològics evidencien ocupacions des del període Halaf antic fins una fase transicional Halaf-Ubaid.

En motiu de la futura construcció de la nova presa hidroelèctrica continuaren les prospeccions realitzades a la vall mitja del Khabur per part de la Direcció General de Antiguitats de Síria⁶⁶. Fruit d'aquestes noves prospeccions l'any 1997 i 1998, sota els auspicis de la Direcció General d'Antiguitats de Síria i la direcció de A. Suleiman, s'iniciaren excavacions arqueològiques al nou jaciment de Tell Boueid localitzat dintre el perímetre afectat pel pantà del Khabur mitjà. El jaciment és format per dos tells en

⁶¹ HOLE i JHONSTON, 1986-87

⁶² TSUNEKI i MIYAKE eds., 1998

⁶³ MATSUTANI ed. 1991, BRENIQUET, 1993; SULEIMAN, 1995b

⁶⁴ Una memòria sobre les excavacions realitzades al jaciment es en curs per part de A. Suleiman i M. Arimura.

⁶⁵ DAVIDSON, 1977; DAVIDSON i WATKINS, 1981

⁶⁶ BOUNI, 1990a, 1990b

una àrea d'unes 0,12 hectàrees: Tell Boueid I amb arquitectura ben preservada del període Assiri mitjà i Neo Assiri⁶⁷ i Tell Boueid II que proporcionà un petit assentament amb ocupacions del final del Neolític amb ceràmiques relacionables als períodes Hassuna i Samarra⁶⁸.

També a la dècada dels 1990, un equip de la Acadèmia Russa de les Ciències inicià excavacions al jaciment de Tell Hazna II, situat a uns 25 km al nord-est de Hassake i a la riba dreta del wadi Ridjla, afluent del Khabur⁶⁹. Es tracta d'un petit tell d'un diàmetre d'entre 100 i 150 m de diàmetre i uns 9 m d'alçada. Els seus excavadors atribueixen les ocupacions més antigues del tell al període de Hassuna Arcaic i per sobre unes ocupacions Halaf, relacionables amb les de Tell Kahslashok I, del període Halaf Final.

El projecte de prospeccions sistemàtiques realitzades a la zona del Khabur més recent però ha estat realitzat per B. Lyonnet⁷⁰ i han posat al descobert nous jaciments del període Halaf. Al capítol sobre els assentaments Halaf realitzat per Nieuwenhuyse⁷¹ s'analitzen materials arqueològics (especialment ceràmics) procedents de més de seixanta jaciments d'entre els quals en destaquen set amb possibles ocupacions Proto-Halaf i d'altres quaranta del període Halaf, generant una nova base de dades que facilitarà la investigació a la zona.

Finalment, i pel que fa a la zona del Khabur, el jaciment de Chagar Bazar, excavat per Mallowan l'any 1936, ha estat motiu d'un nou projecte d'excavacions per part d'una missió conjunta de la Universitat de Lieja (Prof. Ö. Tunca) i la Direcció general d'Antiguitats de Síria (Abd- el-Messieh Bagdo) per a un nou projecte que contempla excavacions de les ocupacions dels III i II mil·lenni però també del període prehistòric (Proto-Halaf i Halaf) a càrrec d'un equip de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquestes excavacions i els primers resultats obtinguts seran detallats més endavant i formant part integral del treball que aquí es presenta.

Una altre zona que ha merescut l'atenció dels investigadors interessats en el període Halaf a estat la vall del Balikh, al nord de Síria, i sobre la qual ja em parlat de les prospeccions realitzades per Mallowan⁷² als anys 1940 i continuades per Cauvin⁷³

⁶⁷ SULEIMAN, 1995

⁶⁸ SULEIMAN, i NIEUWENHUYSE, 1999a, 1999b, 2002

⁶⁹ MUNCHAEV i MERPERT, 1994; MERPERT i MUNCHAEV, 1999

⁷⁰ LYONNET, 1992; LYONNET, ed. 2000

⁷¹ NIEUWENHUYSE, 2000

⁷² MALLOWAN, 1946

als anys 70. Aquesta vall presenta unes característiques importants en termes de interacció cultural i de comunicació en diversos períodes ja que forma un eix natural nord-sud de contacte amb Turquia i la regió de l'Eufrates de Síria.

Posteriorment a aquestes primeres prospeccions, un equip franco-anglès dirigit per Sanlaville⁷⁴ inicià en 1978 un nou projecte a la vall del Balikh i tot i que el seu objectiu era estudiar les terrasses quaternàries del baix Balikh i les ocupacions Paleolítiques recolliren informació sobre diversos jaciments, entre els quals almenys quatre amb evidències materials del període Proto-Halaf i Halaf: Tell Mounbatah, Tell Zeidan, Tell Chahine i Sabi Abyad. Un d'ells, Tell Zaidan havia estat ja detectat anteriorment por Albright⁷⁵ sobre el qual en descriu alguns fragments ceràmics Halaf.

Les prospeccions i excavacions arqueològiques iniciades per la Universitat de Amsterdam⁷⁶ a Hammam et-Turkman i posteriorment a Sabi Abyad, Tell Damishliyya o Khirbet esh-Shenef a la vall del Balikh ⁷⁷ representaren l'inici d'un període d'excavacions arqueològiques ininterrompudes fins l'actualitat que han significat un canvi important en el panorama global del període Halaf. El jaciment de Tell Sabi Abyad excavat ininterrompudament des de 1986 ha proporcionat, entre d'altres, les bases per a una nova interpretació sobre els orígens i la periodització del Halaf.

Les excavacions realitzades a Hammam et-Turkman en 1983 en un sondeig profund a la vessant est del tell confirmaren que el jaciment presenta un seqüència sense interrupcions, basada en la tipologia ceràmica, del Obeid del nord en relació al període Calcolític⁷⁸.

Tell Damishliyya es un petit tell situat al marge occidental del Balikh a uns 2 km al nord de Hammam et-Turkman on es realitzà una primera intervenció arqueològica en 1984 de salvament ja que el jaciment era susceptible de ser destruït per treballs agrícoles i construccions de canalitzacions. El jaciment oferí ocupacions i restes materials del període Pre-Halaf però també de pertanyents al període Halaf mitjà o Balikh IIC. Aquestes evidències provenen d'una petita àrea amb la existència exclusivament de

⁷³ CAUVIN, 1970

⁷⁴ COPELAND, 1979, 1982

⁷⁵ ALBRIGHT, 1926

⁷⁶ VAN LOON ed., 1988

⁷⁷ AKKERMANS, 1984

⁷⁸ AKKERMANS, 1988b

diverses fosses però abundant material ceràmic relacionable amb el procedent de Khirbet esh-Shenef. El jaciment fou interpretat com a camp base temporal⁷⁹.

Al jaciment de Khirbet esh-Shenef es realitzaren excavacions a partir de 1988 després de la seva descoberta per les prospeccions conduïdes en 1983⁸⁰. Situat prop del petit poble de al-Atshana a uns 3 km al sud de Tell Sabi Abyad el petit tell presenta uns 50 m de diàmetre i una alçada màxima de 1,30 m. Segons els seus excavadors⁸¹ Khirbet representaria la continuïtat d'ocupació a Damishliyya amb materials ceràmics bàsicament atribuïbles al període Halaf tardà i a la fase Balikh IIIC tot i que analitzant les seves ceràmiques es poden observar grups relacionables amb conjunts de Halaf mitjà.

Les excavacions al jaciment de Sabi Abyad iniciades en 1986 continuen sense interrupció encara avui en dia després de 19 de treballs d'investigació. El jaciment es situat a uns 2 km al sud del poble de Hammam et-Turkman, just davant de la carretera que uneix Raqqa amb Slouk, i conforma un cluster de diversos tells que entre els pobladors locals es coneixen com a Khirbet Sabi Abyad. Tell Sabi Abyad I és el més gran, amb unes dimensions de prop de 4 hectàrees i una alçada d'entre 5 i 10 metres sobre el paisatge actual. Els treballs més importants però s'han concentrat a la part sud-est del tell on s'han definit fins a 8 nivells d'ocupació amb unes importants descobertes tant a nivell arquitectònic com de restes materials. Aquests 8 nivells d'ocupació han estat la base per a la configuració d'un marc cronològic que amb cinc grans fases (Balikh I-V) cobreixen un espectre que abasta des del Pre-Halaf fins el Calcolític tardà, essent la fase Balikh III la que representa tota la seqüència del període Halaf, des de la fase IIIA, transicional o Proto-Halaf, fins la fase IIID amb les evidències més tardanes recuperades al jaciment de Khirbet esh-Shenef⁸².

En relació a les zones determinades com a perifèriques, allunyades dels grans cursos fluvials, han estat pocs els jaciments d'època Halaf descoberts i excavats. J. Matthers de l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Londres realitzà l'any 1977 prospeccions a la zona de Tell Rifa'at al nord d'Alepp i es localitzen un total de 34 jaciments d'entre els quals Ain et Tell, Tell Aajar, Tell Khibi, Tell Ibbol, Tell Aarane i

⁷⁹ AKKERMANS, 1993, p.29-45

⁸⁰ AKKERMANS, 1984

⁸¹ AKKERMANS i WITTMANN, 1993; AKKERMANS, 1993, p. 86-109; AKKERMANS, 1991, 1998

⁸² AKKERMANS, 1987, 1988b, 1989, 1990, 1991b, 1993; AKKERMANS, ed., 1996; AKKERMANS i LE MIÈRE, 1992; AKKERMANS i ROSSMEISL, 1990; AKKERMANS i VERHOEVEN, 1995; AKKERMANS i DUISSTERMAAT, 1997

Tell Kaffine que oferiren materials ceràmics del període Halaf⁸³. Posteriorment, en 1978 Marfoe⁸⁴ inicia excavacions al jaciment de Arjoune situat prop de Homs i en el curs de l'Orontes amb nivells Halaf a las fases II-IV. També a Hama, Ingholt⁸⁵ descriu també alguns fragments de ceràmica Halaf.

En els darrers anys una missió arqueològica siriana dirigida per el Dr. Michel al-Maqdissi excava al jaciment de Tell Al-Rastan, prop de Hama, i sembla que proporciona nivells d'ocupació Halaf, a més de Obeid i Uruk⁸⁶.

Pel que fa a les evidències Halaf més meridionals aquestes es troben a la plana de la Beqa'a, al Líban, al jaciment de Ard Tlali descobert en el transcurs d'una prospecció realitzada per Copeland⁸⁷ i que segons el seu excavador⁸⁸ el jaciment fou ocupat durant el període de transició Halaf al Obeid. En base a la ceràmica, que segons una comunicació personal de Kirkbride a Davidson⁸⁹ es troba actualment desapareguda, semblaria que presenta similituds a la trobada a la fase C de Tell Kurdu a la plana d'Amuq.

Pel que fa al llevant mediterrani de Síria, al jaciment de Ras Shamra, localitzat a uns 10 km al nord de la ciutat de Lattakia es portaren a terme unes grans excavacions arqueològiques els anys 1930 per part de Schaeffer⁹⁰, posteriorment continuades per De Contenson⁹¹ on a partir dels nivells IV apareixen ceràmiques de tipus Halaf que segons Davidson⁹² no són de producció local i possiblement representen importacions de la zona de l'Eufrates.

Als anys 1990 la Universitat de Tsukuba⁹³ realitzà prospeccions a la zona de Idlib (Rouj Basin) al nord-oest de Síria amb el resultat de la localització d'uns 40 possibles jaciments d'entre els quals Tell Aray 1 i 2, Tell el-Kerkh 2 i Tell Abd el-Aziz foren escollits per a realitzar excavacions. En base als resultats obtinguts en aquelles excavacions s'establí la cronologia per la zona en 10 grans fases que abasten des de la fase El-Rouj 1, del període Pre-ceràmic B final fins la fase El-Rouj 10 que inclou des

⁸³ MATTHEWS, *et al*, 1978; MATTHEWS, ed. 1986

⁸⁴ MARFOE, *et al*, 1981

⁸⁵ INGHOLT, 1940

⁸⁶ comunicació personal de Wouroud Ibrahim

⁸⁷ COPELAND, 1969

⁸⁸ KIRKBRIDE, 1969

⁸⁹ DAVIDSON, 1977, p. 283

⁹⁰ SCHAEFFER, 1962

⁹¹ CONTENSON, 1970, 1973, 1977, 1982

⁹² DAVIDSON, 1977, p. 273-4

⁹³ IWASAKI, NISHINO i TSUNEKI, 1995; TSUNEKI i MIYAKE, 1996

del període Pèrsic a l'Islàmic. La fase El-Rouj 3, ha estat localitzada a nivells dels jaciments de Tell Aray 1 i Tell Abd el-Aziz i pertany al període Calcolític antic amb evidències de ceràmiques Halaf⁹⁴. D'altre banda les excavacions al jaciment de Tell 'Ain el-Kerkh proporcionà un petit lot de ceràmiques Fines Pintades relacionables al període Proto-Halaf i que s'insereixen en la seva fase El Rouj 2c⁹⁵.

De les recents excavacions arqueològiques portades a terme als jaciments de Tell Amarna i Tell Halula, ambdós integrats en el projecte de salvament amb motiu de la construcció del nou pantà de Tichrin, en parlarem mes endavant ja que formen part integral d'aquest treball.

Excavacions Halaf a Turquia.

Com ja hem vist, les excavacions de John Garstang realitzades l'any 1908 al jaciment de Sakje-Geuzi i les de Leonard Woolley en 1913 a Carchemish, ambdues al sud est de Turquia, foren les pioneres en la investigació del període Halaf al Pròxim Orient.

La continuïtat de la investigació del període Halaf fins els anys 80 però no fou gaire abundant tot i que algun dels jaciments excavats despertà l'interès dels investigadors més enllà dels processos d'excavació de l'època. És el cas de Tilkitepe, un jaciment singular, amb restes del període Halaf i que marcaria el límit nord de la seva distribució geogràfica. Localitzat als marges del llac Van, a l'est de Turquia, fou excavat els anys 30 per Reilly i es recuperaren materials de tipologia Halaf mitjà i final en els nivells més profunds⁹⁶. La presència d'aquest jaciment tant allunyat de les zones de concentració màxima d'establiments Halaf així com el gran nombre d'ascles de debitatge d'obsidiana trobats als estrats més recents despertà, anys després, l'interès de diferents investigadors d'entre els quals Mellaart⁹⁷ que el portà a plantejar la hipòtesi que el jaciment fos un centre de distribució i comerç de l'obsidiana, amb origen al llac Van, i en direcció a jaciments del nord d'Iraq i nord-est de Síria.

⁹⁴ IWASAKI i TSUNEKI, 2003

⁹⁵ ODAKA, 2003

⁹⁶ REILLY, 1940; KORFMANN, 1982; WATSON, 1982

⁹⁷ MELLAART, 1975, p. 162

Gràcies a unes prospeccions realitzades per J. Parrot en 1961 a la vall mitja de l'Eufrates es descobreixen diversos jaciments entre els quals Tell Turlu. L'any següent el mateix Parrot realitzà una campanya d'excavacions consistent en un sondeig de 100 metres quadrats essent els resultats publicats per Mellink⁹⁸. Posteriorment Breniquet⁹⁹, i a proposta del professor Parrot, reprèn l'estudi dels materials i documentació no publicada per tal de realitzar el que seria la primera interpretació exhaustiva del jaciment tot definint set nivells arquitectònics principals dels quals els cinc primers els atribueix al període Halaf mitjà i final i la resta a una fase de transició cap a l'horitzó Obeid.

Com a resultat d'un altre projecte de prospeccions realitzades per les universitats de Chicago i de Istanbul es localitzà l'important jaciment de Girikihaciyan, un tell circular de aproximadament 150 metres de diàmetre i tres d'alçada, situat prop del petit poble de Ekinciyan al sud-est de Turquia. Els treballs d'excavació s'iniciaren en 1968, amb una prospecció intensiva de la seva superfície, i continuaren en 1970 sota la direcció de Watson i LeBlanc¹⁰⁰ els quals atribuïren al jaciment, ric en materials i arquitectura, una cronologia del període Halaf mitjà tardà.

L'investigació arqueològica sobre el període Halaf a Turquia fou fins els anys 80 realment limitada i si bé alguns projectes de prospecció proporcionaren evidències de la existència de jaciments Halaf a diversos indrets alguns d'ells no han estat mai excavats. D'aquesta manera Woolley¹⁰¹ fa referència a ceràmiques de tipus Halaf trobades a dos tells localitzats prop de la ciutat de Urfa i posteriorment Davidson¹⁰² recull les troballes de ceràmiques Halaf realitzades a partir de 1970 almenys a cinc jaciments de la regió de Keban a l'alt Eufrates: Tepecik, Tulin Tepe, Kortepe, Korucutepe i Norsuntepe. Als jaciments de Tepecik, Kortepe i Korucutepe la ceràmica Halaf hi és present en un nombre molt reduït i al de Korucutepe es suggerí que la ceràmica era importada més que de fabricació local¹⁰³. El jaciment de Tulin Tepe proporcionà quantitats més grans de ceràmiques fines pintades Halaf que els altres jaciments si bé sense possibilitats de recuperar gaires formes i igualment que els altres la majoria corresponia a series

⁹⁸ MELLINK, 1964

⁹⁹ BRENIQUET, 1987 i 1991

¹⁰⁰ WATSON i LEBLANC, 1990

¹⁰¹ WOOLLEY, 1934

¹⁰² DAVIDSON, 1977, p. 240-241

¹⁰³ VAN LOON i GUTERBOCK, 1970, p. 83

ceràmiques grolleres sense pintar¹⁰⁴. Segons Essin el jaciment proporcionà ceràmiques del període Halaf tardà i Obeid. En una visita realitzada en 1973 als jaciments de Tulin Tepe, Kortepe i Tepecik Davidson s'adona que a tots ells hi havia formes considerades tardanes del període Halaf com les clàssiques gerres amb coll còncav o "Rim bow jars" i arribà a la conclusió que les ceràmiques d'aquests jaciments aparentaven ser més de influència Halaf que Halaf reals¹⁰⁵.

Yömüktepe, situat al nord de la ciutat de Mersin, és un dels jaciments més occidentals de la cultura Halaf excavats que proporcionà evidències que indicaven una certa influència Halaf a la zona¹⁰⁶. Posteriorment el jaciment fou reexcavat per Isabella Caneva¹⁰⁷ si bé aquestes es centraren bàsicament en nivells Obeid tot i la existència d'una seqüència completa del període Halaf.

A la dècada dels 70 els 80 la vall del Sajour és motiu de prospeccions tant a la vessant de Turquia¹⁰⁸ com de Síria¹⁰⁹. Fruit d'aquelles prospeccions l'any 1996 un equip francès dirigit per Kepinski-Lecompte inicià un projecte de prospecció superficial i excavacions al jaciment de Tilbeshar, situat a uns 20 km al sud est de la ciutat de Gaziantep, i a la riba del riu Sajour, afluent de l'Eufrates, on realitzen dos sondeigs, A i B, concluint que es tracta d'una gran ciutat del Bronze Antic II i IIIA, construït sobre les ruïnes d'una ocupació calcolítica i neolítica¹¹⁰. Posteriorment Breniquet¹¹¹ n'estudià els materials recuperats, especialment del període Halaf, i en determinà que l'ocupació del jaciment seria contemporània als jaciments de Yunus-Carchemish i Tell Turlu (Halaf mitjà i final).

L'any 1983 una intervenció del Institut Arqueològic Alemany de la Universitat de Munich, dirigit per Von Wickede, realitzà una excavació en una extensió d'uns 800 metres quadrats al jaciment de Çavi Tarlasi situat a la vall de l'Eufrates, al sud-est de Turquia, a la província de Urfa. A partir dels cinc nivells diferenciats durant les excavacions, que proporcionaren una arquitectura circular o *tholoi* amb ceràmica fina

¹⁰⁴ ESSIN i ARSEBÜK, 1974, 1982; ESSIN, 2001, p. 72-75

¹⁰⁵ DAVIDSON, 1977, p. 241

¹⁰⁶ GARSTANG, 1953

¹⁰⁷ CANEVA, 1996; SEVIN i CANEVA, 1995, 1996

¹⁰⁸ ARCHI, PECORELLA i SALVINI, 1971

¹⁰⁹ SANLAVILLE, 1985

¹¹⁰ KEPINSKI-LECOMTE, GERARD i VALLET, 1996; KEPINSKI-LECOMTE i ERGEÇ, 1997

¹¹¹ BRENIQUET, 1998

pintada associada, s'estableix que el jaciment pot correspondre a una fase Halaf intermèdia¹¹².

Afectat com l'anterior, per la construcció del pantà Atatürk, un altre jaciment, Kurban Höyük, proporcionà en un profund sondeig un potent estrat Halaf de més de 1,50 m. de potencia i un material ceràmic associat, molt homogeni, relacionat a una fase intermèdia Halaf¹¹³.

El jaciment de Nevalla Çori, a la província de Sanliurfa i a uns 3 km de l'Eufrates, Hauptmann realitzà, des dels vuitanta, excavacions al jaciment de Nevalla Çori conegut principalment pels seus nivells aceràmics. Les excavacions però també oferiren, en 1989, restes de cases circular, entre elles un *tholoi* de 5,20 m de diàmetre amb associació a ceràmiques fines pintades Halaf que els excavadors relacionaren cronològicament a les trobades a Çavi Tarlası¹¹⁴.

Formant part del Projecte Cayönü per investigar jaciments en perill a la regió de Diyarbakir, I. Caneva realitza alguns sondeigs al jaciment de Yayvantepe-Til Huzur amb restes de materials pertanyents al període Halaf antic¹¹⁵.

No serà però fins a finals de segle passat que s'iniciaran els projectes d'excavació arqueològica més ambiciosos a Turquia fruit, molts d'ells, d'actuacions de prospecció sistemàtiques vinculades a la agressiva política del govern turc de construcció de pantans en els cursos dels principals rius del país.

L'any 1990, Michael Rosemberg de la Universitat de Pensilvània juntament amb la TEK DAM (Center for Salvage and Investigation of Historical and Archaeological Finds) de la Universitat de Ankara inicien un projecte de prospeccions a la vall del riu Batman, afluent del Tigris, i es localitzen 26 nous possibles jaciments dels quals solament un, Çola Avika, pertany al període Halaf i d'on es recupera un lot ceràmic que inclou formes i decoracions típiques Halaf¹¹⁶.

També a la dècada dels 90 es realitzaren projectes de prospecció a la vall de l'Eufrates com a resultat dels projectes de construcció dels pantans de Carchemish i de Birecik. El "Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project" fou esponsoritzat per la Smithsonian Institution de Washington i el TEK DAM, de la Universitat de Ankara, i dirigit per Guillermo Algaze de la Universitat de Califòrnia. Durant el

¹¹² VON WICKEDE, 1984; VON WICKEDE i MISIR, 1985; MELLINK, 1985; VON WICKEDE i HERBORDT, 1988

¹¹³ ALGAZE, *et al.*, 1990

¹¹⁴ HAUPTMANN, 1984, 1987, 1988; MELLINK, 1991, p. 126-128

¹¹⁵ GATES, 1994, p. 253

¹¹⁶ ROSEMBERG, 1991

projecte es recorregué més de 15 quilometres del curs del riu, des del nord de la frontera amb Síria, localitzant importants jaciments, entre d'altres el de Akarçay Tepe, a la riba dreta de l'Eufrates i en curs d'excavació gràcies a una col·laboració entre la Universitat de Istanbul i la Universitat Autònoma de Barcelona. Del període que els autors anomenen 3 –segona meitat del VI mil·lenni– es localitzen únicament dos jaciments: Boztarla Tarlasi i Zeyin Bahçeli (posteriorment excavat i conegut com Fistikli Höyük) dels quals en recuperen, en superfície, fragments de ceràmiques fines pintades Halaf¹¹⁷.

El jaciment de Fistikli, localitzat en el transcurs de les prospeccions realitzades a la vall de l'Eufrates en motiu de la construcció del pantà de Birecik¹¹⁸, fou prospeccionat i excavat a partir de 1998 per un equip format per S. Pollock i R. Bernbeck de la Universitat de Nova York de Binghamton. Com a resultat de les mateixes es determinà que el jaciment, localitzat a uns 15 km al sud del poble de Birecik, era un petit tell de 0,50 hectàrees i una alçada màxima de 4 m. la seqüència estratigràfica del qual proporcionà dades sobre una ocupació del període inicial Halaf amb restes arquitectòniques que comprenen construccions circulars, amb almenys tres grans *tholoi*, combinades amb d'altres construccions de plantes rectangulars. La realització d'una bona sèrie de datacions per radiocarboni indiquen un sol moment d'ocupació atribuïble a la fase Halaf primitiu. El jaciment es llavors abandonat fins que es reocupat en època Hel·lenística i Romana període en la que la construcció de diverses tombes perforen i alteren les construccions Halaf¹¹⁹.

A finals de 1993 es porta a terme, per part de la Universitat de Califòrnia i dirigida per Elisabeth Carter¹²⁰, una prospecció arqueològica a la fèrtil vall de Kahramanmaras des d'on es controla el pas a la plataforma d'Anatolia. La contribució de la prospecció fou important i dels vint jaciments prèviament coneguts a la vall es passà a descriure un total de 127. Resultat també de la prospecció fou l'inici d'un projecte d'excavació al jaciment de Domuztepe l'any 1995. Aquest jaciment situat entre Kahramanmaras i Gaziantep a la part sud central de Turquia continua actualment en curs de excavació i els resultats del qual han estat abundantment divulgats¹²¹.

¹¹⁷ ALGAZE, G., BREUNINGER, R., LIGHTFOOT, C. i ROSENBERG., M., 1991; ALGAZE, BREUNINGER i KNUSTAD, 1994

¹¹⁸ ALGAZE, *et al.*, 1994

¹¹⁹ POLLOCK i BERNBECK, 2001; BERNBECK i POLLOCK, 1999; BERNBECK, POLLOCK, i BUCAK, 2002; BERNBECK i POLLOCK, 2003

¹²⁰ CARTER, 1994

¹²¹ CARTER i CAMPBELL, 1999; CAMPBELL, 1998, 2003, CAMPBELL i HEALEY, 1996; CAMPBELL, S., CARTER, E., HEALEY, E., ANDERSON, S., KENNEDY, A. i WHITCHER, S., 1999; CARTER, CAMPBELL i GAULD, 2003

Al jaciment de Domuztepe, amb unes dimensions d'aproximadament unes 20 hectàrees, si han realitzat diverses operacions a fi d'establir la naturalesa i extensió de cada una de les principals ocupacions presents. El jaciment ha proporcionat indicis de restes materials pertanyents a una fase anterior al Halaf inicial encara no ben definides així com unes fases evolucionades del període Halaf final i que els seus excavadors han definit com a fases Post-Halaf A i B –que podrien correspondre a la fase Halaf transicional Obeid determinades a la vall del Khabur per Davidson¹²² - i caracteritzats per unes ceràmiques amb morfologia Halaf però ja amb influències decoratives de tipus Obeid.

D'altra banda, a les planes de Harran, Patrícia Wattenmaker¹²³ de la Universitat de Virginia inicià unes campanyes d'excavació al jaciment de Kazane Höyük, situat al sud est de la ciutat de Sanliurfa, i ocupat des del Neolític final fins a inicis del II mil·lenni BC. Entre 1996 i 1997 però una nova missió de la Universitat de Nova York reempen els treballs d'investigació per tal de poder completar el coneixement de les ocupacions Halaf tant a nivell de la seva arquitectura com d'anàlisi de les seves restes materials¹²⁴. Els resultats d'aquestes noves intervencions determinen que el jaciment presenta una primera ocupació (nivells G18) que semblaria més antiga al nivells "Trasitionals" de Sabi Abyad (nivells 6-4) i per tant corresponents al període Proto-Halaf d'unió entre el final del període Pre-Halaf i el període Halaf sense continuïtat cap al Halaf antic. Un segon moment d'ocupació, també sense continuïtat correspondria al període Halaf final.

Finalment, a la plana d'Amuq, a l'est del llac d'Antioquia, la "Sirian-Hittite Expedition" del Oriental Institute de la Universitat de Chicago realitza investigacions des dels anys 30 quant Braidwood inicià les primeres prospeccions¹²⁵. Posteriorment gràcies a les excavacions realitzades als jaciments de Tell Kurdu i Tell Judaidah i a la seqüència estratigràfica obtinguda s'establí un marc cronològic del Neolític ceràmic per a la zona del llevant nord que ha perviscut pràcticament fins dades molts recents per la seva fiabilitat¹²⁶. A la dècada dels 90 l'Oriental Institute de la Universitat de Chicago reempen les prospeccions a la Plana d'Amuq i del delta del Orontes i excava de nou diversos jaciments, especialment Tell Kurdu i Tell Judaidah¹²⁷.

¹²² DAVIDSON, 1977

¹²³ WATTENMAKER i MISIR, 1994

¹²⁴ COURSEY, BERNBECK, i POLLOCK, 1998; BERNBECK; POLLOCK, i COURSEY, 1999

¹²⁵ BRAIDWOOD, 1937

¹²⁶ BRAIDWOOD i BRAIDWOOD, 1960

¹²⁷ ASLIHAN, *et al*, 2000

3. Qüestions sobre la “Cultura Halaf”. Orígens, periodització i societat.

Al llarg dels més de cent anys d'investigacions sobre el Halaf la documentació acumulada ha estat ingent però les reflexions entorn a la seva gènesi i desenvolupament, així com una necessària síntesi sobre aquesta “cultura”, conformen encara avui en dia un buit destacable en el procés de comprensió d'aquesta societat que es reproduí al llarg del sisè mil·lenni BC calibrat. L'interès sobre el període Halaf ha estat, no obstant, motiu d'anàlisi per part de diversos investigadors els quals han redactat articles de síntesi regional¹²⁸, tesis doctorals¹²⁹ o bé treballs monogràfics¹³⁰ que han fet possible una millor comprensió del “fenomen” Halaf els resultats dels quals són incorporats i analitzats en aquest treball.

El que s'ha vingut denominant com a “Cultura Halaf” tingué el seu origen, com ja hem vist anteriorment, en la descoberta d'un conjunt de ceràmiques fines pintades extraordinàries al jaciment epònim de Tell Halaf per part del baró prussià Von Oppenheim¹³¹, posteriorment definides per Mallowan¹³² a les excavacions d'Arpachiyah el 1933. Tell Halaf, d'igual manera que d'altres jaciments, determinaren l'estructura bàsica de l'arqueologia prehistòrica del Pròxim Orient, definint zones regionals en que les excavacions realitzades proporcionaren definicions precises i diferenciades per a grups ceràmics homogenis. Així trobem, per exemple, el grup de ceràmiques Samarra definides per primera vegada a les excavacions portades a terme per Herzfeld¹³³ al jaciment epònim de Tell Samarra, les ceràmiques Obeid, definides per primera vegada a Tell Obeid, al sud de l'Iraq, i a d'altres jaciments descoberts al primer quart del segle passat i definides per Oates¹³⁴ o al jaciment de Tepe Gawra al nord d'Iraq als anys 30 per Tobler¹³⁵. Posteriorment, es definí el complex de

¹²⁸ AKKERMANS, 1989, 1993; AKKERMANS ed., 1996; AKKERMANS i SCHWARTZ, 2003

¹²⁹ DAVIDSON, 1977, amb una tesi on formula una aproximació cronològica i la importància del comerç per explicar la distribució de la ceràmica; HUARA, 1980, amb una tesi basada en una nova interpretació d'Arpachiyah; o CAMPBELL, 1992, amb una nova proposta sobre la periodització del Halaf i una aproximació als canvis culturals del Neolític final a Mesopotàmia del nord.

¹³⁰ p.e. BRENIQUET, 1996, que s'endinsà en l'anàlisi de la fi del període Halaf i la seva transició cap al món Obeid.

¹³¹ VON OPPENHEIM, 1943

¹³² MALLOWAN i ROSE, 1935

¹³³ HERZFELD, 1930

¹³⁴ OATES, 1960

¹³⁵ TOBLER, 1950

ceràmiques Hassuna a les excavacions realitzades per Lloyd i Safar¹³⁶ al jaciment de Tell Hassuna. Les “zones culturals” que han dissenyat la nostra comprensió de la prehistòria recent al Pròxim Orient doncs, tenen el seu origen en l’arqueologia de mitjans del segle XX que definí la distribució dels grups ceràmics clàssics més importants a Mesopotàmia del nord i les àrees dels quals apareixen encara en molts dels mapes actuals. Aquests canvis significatius i abruptes observats en els grups ceràmics mencionats són, en realitat, el producte d’una selecció més aviat arbitrària dels jaciments que primer s’excavaren. Aquests canvis abruptes corresponen més aviat al nombre reduït de jaciments excavats així com als buits estratigràfics existents a molts d’ells ja que actualment coneixem d’una manera més clara que transicions lentes i graduals es perceben per a cada un dels grups ceràmics anteriorment qualificats com independents. Si bé la relació directe entre grups ceràmics com a grups culturals es segueix realitzant, cada vegada hi ha una preocupació major per definir les característiques de les evolucions socials i coneixem més detalls també sobre les transicions que d’una manera gradual es produïren entre el Halaf i l’Obeid¹³⁷, entre el Hassuna, el Samarra i el Halaf¹³⁸ o entre el Pre-Halaf i el Halaf¹³⁹.

El Halaf com a “cultura” no disposa però, encara avui en dia, d’una definició clara que sigui utilitzada majoritàriament per una majoria de investigadors al temps que també s’observen discrepàncies en l’aplicació del terme “cultura” a l’hora de precisar les homogeneïtats que defineixen el període Halaf. Tradicionalment la utilització del concepte “cultura” al Pròxim Orient ha estat utilitzat per reconèixer jaciments contemporanis que comparteixen estils de cultura material homogenis. Abans que res però, voldria incidir en el fet que la gran majoria de investigadors a l’hora de referir-se al Halaf o han fet i ho fan en termes com “cultura Halaf”, “període Halaf” o “grups Halaf” indistintament.

La visió de Childe¹⁴⁰ que relacionava certs tipus de restes materials recurrents a diferents indrets amb “cultura” es desenvolupà fortament en la prehistòria de Mesopotàmia i en relació al període Halaf, Childe indicava que “la nova cultura es defineix per la ceràmica, anomenada Halaf, segons la trobada a Tell Halaf...”¹⁴¹. Més

136 LLOYD i SAFAR, 1945

137 DAVIDSON, 1977; BRENIQUET, 1996

138 CAMPBELL, 1998

139 AKKERMANS, 1993, CRUELLS i NIEUWENHUYSE, 2004

140 CHILDE, 1929

141 CHILDE, 1952, p. 40

recentment Watkins i Campbell suggerien que “la nostra comprensió bàsica de la cultura Halaf depèn en gran manera de la nostra habilitat en fixar la cultura en un marc espacial i cronològic”¹⁴².

En les primeres definicions de “cultura Halaf” es recollien una sèrie de trets diferenciadors respecte les altres “cultures” prèvies i posteriors que reflectien la imatge de petites comunitats agrícola-ramaderes sedentàries i autònomes, practicant encara la cacera, i amb un funcionament social simple però sobre tot i, en especial, desenvolupant un nou model arquitectònic amb edificis de planta circular que foren batejats com *Tholoi* per Mallowan arran de les seves troballes d’Arpachiyah i per l’aparició d’un nou tipus de ceràmica, de pastes fines, compactes i ben cuites, amb motius decoratius pictòrics aplicats molt variats i una ampla tipologia de formes que no tenien precedents.

Davidson¹⁴³, a la seva tesi, recalca també que el tret arquitectònic més distintiu del Halaf són els *tholoi* com a factor que més defineix la seva tradició cultural que comparteix amb la ceràmica si bé es centra essencialment en la “tradició” ceràmica Halaf que considera un desenvolupament independent i que afirma no té antecedents en cap de les cultures amb ceràmiques pintades anteriors del Pròxim Orient i que la cultura Halaf té a veure amb xarxes extensives de relacions de comerç que indubtablement introduïren trets externs. Més recentment, d’altres investigadors, han suggerit també que el “fenomen” Halaf queda restringit en realitat a “una pura i simple tradició ceràmica”¹⁴⁴.

Per Campbell¹⁴⁵ la ràpida difusió del Halaf és una de les característiques més sorprenents de la prehistòria del Pròxim Orient amb un gran nombre de comunitats que apareixen al llarg d’una gran àrea des del nord d’Iraq fins al sud de Turquia i el llevant. Aquestes comunitats comparteixen uns conjunts materials únics, especialment caracteritzats per una distintiva i elaborada ceràmica pintada i practiquen una arquitectura que difereix tant dels models precedents com posteriors i on predomina les cases de planta circular o *tholoi* si bé l’arquitectura rectangular també és present i utilitzada com a edificis secundaris. Segons Campbell l’amplia difusió i les característiques úniques de la seva arquitectura i ceràmica són també observades en la resta de conjunts artefactuals, especialment en ítems com figurines i segells.

¹⁴² WATKINS i CAMPBELL, 1987, p. 429

¹⁴³ DAVIDSON, 1977, p. 17 i 249

¹⁴⁴ AKKERMANS i SCHWARTZ, 2003, p. 116

¹⁴⁵ CAMPBELL, 1992; CAMPBELL i BAIRD, 1990

De la mateixa opinió és Huot¹⁴⁶, qui amb una síntesi de prehistòria sobre Mesopotàmia, remarca que els jaciments Halaf presenten nombrosos punts en comú; les cases de planta circular són predominants, les produccions de ceràmiques de pastes fines es generalitza, les figurines i els segells són abundants. El halafians doncs, per aquest autor, i al igual que els seus contemporanis Hassuna i Samarra, són agricultors i ramaders sedentaris i els seus poblats instal·lats en regions on es pot practicar amb èxit una agricultura de secà.

Tot i que Breniquet¹⁴⁷ remarca també la singularitat dels *tholoi*, la cultura Halaf no disposa de les grans característiques de les altres cultures contemporànies tot ignorant les grans innovacions tècniques com les pràctiques d'irrigació o l'ús de motlle de tovots de dimensions estandarditzades.

A l'hora de definir els trets distintius més significatius de la cultura Halaf veiem doncs que dels argumentats per una majoria d'investigadors, fins la dècada dels 90 del segle passat, només dos d'ells, l'arquitectura de planta circular o *tholoi* i les ceràmiques fines pintades, semblen representar les característiques recurrents més emblemàtiques.

L'arquitectura Halaf consisteix, en realitat, en una dualitat de models que presenten indistintament tant plantes rectangulars com circulars. Aquests darrers, els *tholoi*, però presenten una gran varietat de formes¹⁴⁸: simples monocel·lulars que serien els més nombrosos o simples pluricel·lulars, i els compostos que presenten annexes de plantes rectangular, i han estat vistos, per molts arqueòlegs¹⁴⁹, com una característica constructiva dels Halaf.

Les primeres notícies d'edificis de planta circular, construïts amb tovot i amb les parets enlluïdes, provenen de les excavacions realitzades per Woolley¹⁵⁰ al jaciment de Carchemish a inicis del segle passat si bé en aquell moment foren interpretats com a simples forns ceràmics degut al fet que en els nivells corresponents a la utilització de les estructures es localitzà grans quantitats de cendres i fragments ceràmics, a vegades sobrecoïts.

¹⁴⁶ HUOT, 1994, p. 144

¹⁴⁷ BRENIQUET, 1996, p. 21

¹⁴⁸ Per una més amplia visió de l'arquitectura Halaf veure AURENCHÉ, 1981; MERPERT, MUNCHAEV i BADER, 1976, 1977, 1978; AKKERMANS, 1989, 1993; BRENIQUET, 1996. Veure també TSUNEKI, 1998, p.164-176 per una discussió sobre els tholoi i els seus aspectes socio-econòmics.

¹⁴⁹ MUNCHAEV i MERPERT, 1971, p. 19; SEEDEN, 1982 o HJARA, 1980, p. 42

¹⁵⁰ WOOLLEY, 1934

Posteriorment, l'any 1933 i a la "Test Trench" a Arpachiyah, Mallowan¹⁵¹ trobà ja des del nivell TT10 els primers paral·lels als edificis circulars trobats a Carchemish per Woolley. Aquestes estructures circulars sobreposades, de diversa tipologia i de fins a 10 metres de diàmetre descoberts en els nivells TT10 a TT6 varen ser immediatament relacionats amb tombes micèniques, les úniques construccions d'aquest tipus conegudes a l'època, i batejades com *tholoi*, terme que ha perdurat fins els nostres dies. Les primeres interpretacions fetes per Mallowan atribueixen a aquestes construccions la funció d'abric i refugi de la població en cas de guerra. Més endavant, André Parrot¹⁵² criticà la interpretació de Mallowan i proposà una funció religiosa del edificis. No serà però fins els anys 70 del segle passat que una expedició soviètica que treballa al jaciment de Yarim Tepe¹⁵³, a Iraq, descobreix un nombre important d'edificis circulars associats a una indústria ceràmica i lítica domèstica i a estructures d'emmagatzematge i relaciona aquestes estructures de planta circular amb estructures d'habitació. Des de llavors les troballes d'edificacions de planta circular o *tholoi* s'han anat repetint en la majoria de jaciments Halaf excavats consolidant així el concepte que aquestes construccions formaven part integral dels trets diferenciadors de la "cultura Halaf".

L'aparició dels primers *tholoi* però presentà problemes també a nivell de interpretació funcional ja que les cultures precedents conegudes, Hassuna¹⁵⁴, Samarra o Obeid no disposaven d'aquests tipus de construccions i es tendí a creure que els *tholoi* eren el "distintiu" d'alguna cultura estrangera o potser la prova del caràcter nòmada dels halafians, suggerint algun autor¹⁵⁵ que els *tholoi* s'han de entendre com un símbol de mobilitat, ja que la societat Halaf, donada la seva particular adaptació en regions d'agricultura de secà havia de mantenir una alta capacitat de desplaçament per a sobreviure.

Com a resultat però de les excavacions portades a terme a partir dels 80 i del 90 als jaciments de Tell Halula i Sabi Abyad a Síria s'ha obtingut informació addicional a aquestes construccions de planta circular que han fet variar substancialment el panorama existent fins fa ben poc. A ambdós jaciments s'han trobat evidències que a la

¹⁵¹ MALLOWAN i ROSE, 1935

¹⁵² PARROT, 1953

¹⁵³ MERPERT i MUNCHAEV, 1973, p. 14

¹⁵⁴ Com a possibles prototipus de *tholoi* caldria esmentar però les petites estructures de planta circular de fins a 3 m. de diàmetre descoberts en alguns assentaments del període Hassuna, com al nivell 8 de Yarim Tepe I (LLOYD i SAFAR, 1945 o MERPERT i MUNCHAEV, 1973), on si en algun d'ells es descobriren restes d'inhumacions no es consideraren com temples funeraris i en una majoria de casos foren interpretades com a sitges.

¹⁵⁵ TSUNEKI, 1998, p. 176

segona meitat del VII mil·lenni BC calibrat edificacions de planta circular de fins a 7 metres de diàmetre foren construïdes amb diverses finalitats. Algunes d'aquestes construccions presenten els sòls i les parets enlluïdes, a vegades amb banquetes o d'altres accessoris formant part integral de la seva distribució interior. Sovint es presenten associats a construccions, també de planta circular, o a edificis de planta rectangular (com a Tell Halula¹⁵⁶ o Sabi Abyad¹⁵⁷). Així doncs, si aquest tipus d'edificis circulars anomenats *tholoi*, eren classificats com formant part integral dels trets diferenciadors del període Halaf durant el VI mil·lenni BC, les noves descobertes posen en evidència que en una fase final del període Pre-Halaf (6500-6200 BC calibrat) era ja, al nord-oest de Síria, una forma alternativa i complementària de construcció. A la zona del nord-est de Síria però no es coneixen, fins ara, construccions circulars anteriors al període Halaf si bé a Iraq, s'han descrit construccions de planta circular en alguns jaciments de cronologia Hassuna com Yarim Tepe I¹⁵⁸, a Tell Hassuna ¹⁵⁹o tell Abu Huseini¹⁶⁰, fet que podria confirmar una característica d'aquesta fase, com succeeix a la fase finals del Pre-Halaf, i representar els precedents més immediats dels populars *tholoi*. Al jaciment de Yarim Tepe I sembla que les construccions de planta circular apareixen ja des dels nivells 7 i 8, en el període Hassuna, i si bé algunes semblen associades a enterraments col·lectius els seus excavadors afirmen que no hi ha raons per creure que siguin construccions destinades a finalitats funeràries¹⁶¹. Aquestes construccions circulars serien doncs els precedents més immediats dels *tholoi* que, a Yarim Tepe II, representen ja una de les seves característiques més destacades.

Les produccions ceràmiques Halaf han estat, en realitat, el gran eix vertebrador de la cultura Halaf i el fet que ceràmiques trobades al nord d'Iraq es poguessin comparar tant a nivell tecnològic com tipològic i estilístic amb d'altres trobades al sud de Turquia o al llevant mediterrani es considerava l'evidència clara de la emergència d'una nova "cultura" que hauria de sobreviure durant quasi un mil·lenni i amb una extensió geogràfica tant ampla com mai abans s'havia donat.

¹⁵⁶ MOLIST ed. en premsa

¹⁵⁷ AKKERMANS, 1989; AKKERMANS i VERHOEVEN, 1995; AKKERMANS, 1993; AKKERMANS, ed. 1996

¹⁵⁸ MERPERT i MUNCHAEV, 1987, p. 4-8 i figs. 2-4.

¹⁵⁹ A tell Hassuna (level Ic) es descriu també un edifici de planta rectangular (LLOYD i SAFAR, 1945, p. 271 i següents)

¹⁶⁰ Al jaciment de Abu Huseini es descriuen, per dessota de nivells Obeid, alguns edificis de planta circular (TUSA, sense data, fig. 3).

¹⁶¹ MERPERT i MUNCHAEV, 1973, p. 100.

Recordarem aquí, encara que breument, que dins les tradicions ceràmiques del Neolític al nord de Mesopotàmia, algunes sèries presenten ja, especialment cap a finals del període, els primers vasos amb aplicacions de motius decoratius pictòrics i que conformarien, per tant, els precedents més directes de l'ús d'engalbes per al tractament final de les superfícies dels vasos ceràmics. Els complexos ceràmics anteriors a la aparició del Halaf han estat, tradicionalment, separats en funció de la seva localització en l'espai. Durant el VII mil·lenni BC calibrat es defineixen tres grans tradicions ceràmiques; el Pre-Halaf a la Mesopotàmia nord-occidental, el grup "Altmonochrome", descobert a la base de Tell Halaf, a la zona del Khabur nord occidental i els grups Hassuna i Samarra al nord d'Iraq i al Khabur. Dins de cada un d'aquests grans grups existeixen diverses categories ceràmiques en que les sèries grolleres simples són les predominants si bé algunes produccions presenten ja pastes més depurades i amb les seves superfícies brunyides presenten colors des del negre al vermell que configuren un tret recurrent en el Neolític del nord de Síria. En una majoria de jaciments aquestes ceràmiques s'associen a vasos amb pastes depurades i brunyits d'alta qualitat de influència levantina definides com DFBW (Dark Faced Burnished Wares). No obstant en cada una de les citades àrees existeixen també sèries de ceràmiques, predominantment fabricades amb pastes grolleres amb inclusions minerals o vegetals de mida gran, que presenten aplicacions de engalbes o motius decoratius pintats molt simples.

A la fase final del Pre-Halaf de l'Eufrates existeixen ja diverses sèries característiques que presenten decoracions pictòriques com la que s'ha vingut denominant "Early Coarse Painted Ware" que té com a suport una pasta grollera, sovint amb una cocció reductora, i amb les superfícies totalment o parcialment decorades amb motius pintats o com les sèries denominades "Slipped wares" que presenten la seva superfície total o parcialment engalbada i a vegades brunyida¹⁶². A la vall del Balikh i, també a la fase final del Pre-Halaf, el grup "Standard Ware" presenta una varietat de grups ceràmics dintre els quals són presents les sèries amb engalbes vermelles, formant bandes o cobrint tot el vas o les pintades amb motius simples geomètrics en color vermell¹⁶³.

Al jaciment de Tell Halaf es definí una altre tradició ceràmica relacionada a les ceràmiques brunyides monocrom definides com Altmonochrom i recuperades a la base

¹⁶² per una aproximació més aprofundida d'aquesta sèrie ceràmica veure, FAURA, 1996, p. 31.

¹⁶³ LE MIÈRE I NIEUWENHUYSE, 1996, p. 129-138

del tell. La majoria de restes materials no disposa però de cap registre estratigràfic i sembla que hi ha dubtes sobre la seva procedència i, almenys una part fins i tot, podria correspondre a instal·lacions de l'edat del Ferro i al I mil·lenni BC¹⁶⁴. Per Davidson¹⁶⁵ però la ceràmica Altmonochrom apareix estratificada per dessota la pintada Halaf tot i que continua present en els nivells Halaf.

La regió del Khabur i el nord d'Iraq presenten unes tradicions ceràmiques força similars i tradicionalment diferenciades dels grups més occidentals. Dins el grup de ceràmiques Proto-Hassuna¹⁶⁶ algunes sèries són caracteritzades per unes pastes amb inclusions vegetals de color clar, polida o no, i sovint amb engalba vermella formant bandes o triangles plens però també motius decoratius geomètrics simples més estilitzats. La seqüència Hassuna ha estat tradicionalment dividida en tres grans fases: la fase Hassuna I és, normalment, associada a les ceràmiques pintades del Hassuna Arcaic exclusivament localitzades al nord d'Iraq, la fase Hassuna II, es caracteritza per una gran quantitat de ceràmiques incises denominades Hassuna Standard, com les localitzades a Matarrah i a Tell Hassuna i finalment la fase Hassuna III, es caracteritzada per les decoracions pictòriques sobre formes ceràmiques en les que sobresurt la forma de perfil curvilínear i bols amb cossos carenats i que apareixen a jaciments d'Iraq del nord com Tell Shimshara o Khirbet Garsour. Aquesta última fase Hassuna III ha estat també associada al període Samarra tradicional del nord d'Iraq¹⁶⁷. Malgrat les interpretacions tradicionals mai reconeixeren una vinculació d'evolució directe entre les cultures prèvies al Halaf amb tradicions d'aplicacions pictòriques avui en dia sembla confirmar-se que l'origen del Halaf cal buscar-lo en aquestes tradicions anteriors Pre-Halaf o Hassuna III/Samarra.

En diversos capítols de l'apartat C d'aquest treball es presenten les característiques bàsiques de les diferents sèries de produccions Halaf dels tres jaciments estudiats (Chagar Bazar, Tell Amarna i Tell Halula) pel que fa a les composicions de les pastes utilitzades, les tècniques de manufactura i cocción, les tècniques d'acabats de les superfícies així com una ampla discussió sobre la tipologia i els motius decoratius aplicats.

¹⁶⁴ AKKERMANS I SCHWARTZ, 2003, p. 135

¹⁶⁵ DAVIDSON, 1977, p. 246

¹⁶⁶ segons les ceràmiques definides als jaciments de Tell Soto (BADER, 1989, 1993), Yarim Tepe (MUNCHAEV I MERPERT, 1981; BASHILOV et alii, 1980), Telul eth-Thalathat (FUKAI, et alii, 1970), Tell Hassuna (LLOYD I SAFAR, 1945) o Umm Dabaghiyah (KIRKBRIDE, 1972).

¹⁶⁷ CAMPBELL, 1992, p. 30

Excavacions Halaf a Iraq.

Fou gràcies a les excavacions realitzades per Mallowan al jaciment de Ninive en 1932 així com les portades a terme al jaciment de Tepe Gawra per la Universitat de Pensilvània²⁵ en 1932-38 que es pogué establir per primera vegada que el període Halaf precedia al Obeid²⁶ i com a resultat de les posteriors excavacions d'Arpachiyah²⁷ que s'establí per primera vegada la seva seqüència en tres grans fases (Halaf antic, mitjà i final). Si bé alguns investigadors han estat crítics amb les excavacions de Mallowan a Arpachiyah pel fet que fossin realitzades en una sola campanya i amb la supervisió de només dos arqueòlegs per un total de 174 obrers el resultat fou que gràcies a la extraordinària riquesa del jaciment la seqüència tipològica establerta per Mallowan ha perdurat fins a finals del segle passat.

Contemporàniament a les excavacions d'Arpachiyah, de l'any 1932 al 1938 una missió de la Universitat de Pensilvània, dirigida per Charles Bache i Ernest Spicer, iniciaren excavacions al jaciment de Tepe Gawra. Situat a uns 15 km al nord est d'Arpachiyah proporcionà una seqüència estratigràfica que cobria les fases mitjanes i finals del període Halaf i continuava vers el període Obeid. Els materials recuperats en aquestes cinc campanyes, procedents de dues grans àrees denominades "Àrea A" i "Northeast Base", així com de les importants restes arquitectòniques d'habitació entre les quals diverses construccions circulars (Tholoi), foren detalladament publicades per Tobler trenta anys més tard ja que no havia participat de l'excavació i tingué que reempendre les notes del seus excavadors²⁸. El jaciment, amb una vintena de nivells arquitectònics, dels quals del XX, el més antic, al XIII fan referència al període Halaf, i amb més de 800 tombes repartides en tota la seqüència, el fan extraordinari per la seva riquesa estructural però també material.

També a la zona d'Iraq l'any 1954 el Iraq-Jarmo Project de la Universitat de Chicago endega les excavacions al jaciment de Banahilk²⁹ situat a l'est d'Arpachiyah. El tell, de forma oval i uns 4 metres d'alçada, proporcionà evidències d'un petit assentament datable de finals del període Halaf.

²⁵ TOBLER, 1950

²⁶ MALLOWAN, 1933

²⁷ MALLOWAN i ROSE, 1935

²⁸ TOBLER, 1950

²⁹ WATSON, 1956 i 1983

El setembre de 1974 la Universitat d'Edimburg inicià una prospecció a la zona del Khabur de Síria amb la intenció de recollir materials per tal de realitzar anàlisis per activació de neutrons sobre ceràmiques prehistòriques i argiles de la zona¹⁷⁰. Les prospeccions realitzades en els cursos del wadis Dara i el riu Jaghjagh, afluents del Khabur, consistiren en la recollida de fragments ceràmics de tots els tells i d'argiles dels llits dels cursos d'aigua així com de tovots procedents de diversos jaciments. El mateix procediment s'utilitzà per el mostreig a la zona nord del jaciment de Chagar Bazar. En total s'analitzaren fragments ceràmics procedents de sis jaciments no excavats més mostres procedents de Chagar Bazar, Tell Aqab i algunes de Tell Halaf. A nivell de conclusions s'indica que la majoria de les mostres analitzades, especialment Tell Halaf i Chagar Bazar, foren manufacturades amb argiles locals procedents dels wadis propers i en els casos on s'apreciava divergències l'anàlisi de les ceràmiques mostrava una relació amb les argiles properes a Chagar Bazar. A partir d'aquest fet els autors asseguren que Chagar Bazar fou un centre de considerable importància a la prehistòria i exportador vasos ceràmics almenys a sis dels jaciments examinats com ja havia predit Malloy anys abans. Una alta proporció de les ceràmiques exportades per Chagar Bazar correspondrien bàsicament a les produïdes a finals del període Halaf tant pel que fa a les seves formes com decoracions aplicades. L'estudi suggereix l'existència d'una xarxa de comerç entre diversos jaciments i conclou que tant Tell Halaf, Tell Brak com Tell Aqab participaren d'un cert nivell d'intercanvi i si bé a la majoria de jaciments es troben vasos procedents de Chagar Bazar als altres jaciments es troben indistintament vasos de manufacturació no local.

Posteriorment, els mateixos autors¹⁷¹ portaren a terme un segon treball que compren l'anàlisi i comparació de ceràmiques Halaf i Obeid de dos jaciments, Arpachiyah i Tepe Gawra, pel mateix mitjà d'anàlisi. Els resultats d'aquest treball conclouen que Tell Arpachiyah, al igual de Chagar Bazar, apareix com un centre productor i distribuïdor de ceràmica, especialment en el període final del Halaf, i que a Tepe Gawra entre el 30% i el 40% de les ceràmiques provinents del sondeigs més profunds fou importada d'Arpachiyah.

Per Davidson¹⁷² el comerç de la ceràmica fou probablement un factor d'importància capital per mantenir la unitat bàsica de la tradició ceràmica Halaf i

¹⁷⁰ DAVIDSON i MCKERRELL, 1976

¹⁷¹ DAVIDSON i MCKERRELL, 1980

¹⁷² DAVIDSON, 1977, p. 298

suggereix que els jaciments Halaf estaven units per un patró de comerç complex de ceràmiques fines pintades almenys a tres nivells: nivells local, regional i inter-regional. D'aquesta manera Davidson afirma que aquest comerç de ceràmiques d'abast regional a la zona del Khabur, produïdes probablement ja des dels inicis del període, constitueixen un efecte de consolidació d'uniformitat, tecnològica i estilística, en els vasos ceràmics Halaf. A nivell de comerç inter-regional Davidson¹⁷³ indica que els anàlisis suggereixen que produccions fetes a Tell Halaf arribaren fins l'Eufrates com evidencien alguns fragments recuperats als jaciments de Shams ed-Din o Tell Mureybet.

En realitat després dels anàlisis realitzats per Davidson i McKerrell els anys 70 del segle passat molt poca investigació s'ha dedicat a analitzar i caracteritzar les ceràmiques Halaf. Les anàlisis químiques o físiques que diversos grups investigadors han portat a terme fins ara han prioritzat d'una manera clara els períodes del Neolític final i al denominat període Pre-Halaf o Hassuna i a les primeres produccions ceràmiques al Pròxim Orient mentre que molt pocs han estat els estudis aplicats al període Halaf. Així trobem anàlisis de composicions de pastes ceràmiques del període Pre-Halaf i també transicionals realitzades a Sabi Abyad¹⁷⁴ o a jaciments del nord d'Iraq¹⁷⁵ els quals aporten informació sobre la circulació de la ceràmica i també sobre produccions locals. D'altres recerques comparades¹⁷⁶ fan referència als materials i tècniques de pintura en ceràmiques a Mesopotàmia en els VI i V mil·lennis o a la utilització del betum com a pigment negre per a les aplicacions decoratives pictòriques a ceràmiques del Neolític final a Sabi Abyad¹⁷⁷.

En els darrers anys també, diversos jaciments han iniciat sèries d'anàlisis que comprenen les composicions de les pastes ceràmiques com a Tell Brak¹⁷⁸ o investigacions analítiques sobre els vasos ceràmics aptes per a la cocció procedents de Tell Beidar¹⁷⁹ si bé encara manca una base de dades global perquè els fenòmens sobre la comprensió de la circulació i les produccions pugui ésser plantejat coherentment.

Es també a la dècada dels 70 del segle passat que s'inicien els primers anàlisi estadístics comparatius de ceràmiques pintades Halaf com en el cas de LeBlanc i

173 DAVIDSON, 1977, p. 323-4

174 LE MIÈRE i PICON, 1999

175 BADER, BASHILOV, LE MIÈRE i PICON, 1994

176 COURTOIS i VELDE, 1984

177 NIEUWENHUYSE, CONNAN, VAN AS i JACOBS, 2003; CONNAN, NIEUWENHUYSE, VAN AS i JACOBS, 2004

178 EILAND i WILLIAMS, 2002

179 BROEKMANS, ADRIAENS i PANTOS, 2004

Watson¹⁸⁰ en que comparen les ceràmiques (tipologia i patrons decoratius aplicats) de set jaciments escollits per la seva posició geogràfica.

De fet una primera aproximació comparativa fou ja realitzada per Perkins¹⁸¹ on suggeria que el Halaf es podia dividir en dues grans àrees, la oriental i la occidental, en base a la millor consistència, millor seqüències en relació a les característiques ceràmiques dels conjunts ceràmiques i un més alt desenvolupament a la zona oriental.

A l'estudi realitzat per LeBlanc i Watson s'inclouen jaciments orientals però també occidentals (Arpachiyah, Banahilk, Girikihaciyan, Tell Halaf, Tilki Tepe, Tell Turlu i Carchemish) amb la intenció d'analitzar els relatius graus de similitud entre jaciments a fi de poder donar resposta a si existeix una divisió real en els estils de les ceràmiques pintades Halaf entre els conjunts occidentals i orientals i quins serien els determinants principals de similitud entre aquests jaciments escollits.

Les conclusions dels autors suggereixen d'entrada que no existeix una única partició en els jaciments Halaf coneguts tal com apuntava Perkins. Els autors també argumenten que si bé no es poden extreure conclusions definitives del seu estudi hi ha algunes indicacions que les proporcions relatives de varies formes ceràmiques eren remarcables entre els jaciments i conclouen afirmant que el Halaf és "una de les cultures més homogènies arreu del món" i destaquen el "extremadament alt grau de similituds en els motius decoratius aplicats"¹⁸².

D'altres anàlisi en relació a l'estilística i els motius decoratius aplicats a la ceràmica fina pintada Halaf foren puntualment realitzats despertant més o menys interès a la comunitat investigadora com és el cas de von Wickede¹⁸³ o les realitzades per Garfinkel¹⁸⁴ més centrat en els inicis de les escenes de dansa en les ceràmiques.

Fins aquí s'ha realitzat una revisió sintètica a les investigacions en relació al període Halaf, investigacions que quantitativament són majoritàriament vinculades als estudis de la ceràmica en totes de les seves variants fruit del fet que representen, en la majoria dels jaciments excavats, el registre més llarg i ampli de restes materials. Es podria dir doncs, que la ceràmica ha estat l'única àrea de cultura examinada en profunditat i molts pocs intents s'han endegat per l'anàlisi d'altres tipus d'artefactes o d'estudi dels sistemes de patrons d'assentament, religió o econòmic. Aquest fet és el

180 LEBLANC i WATSON, 1973

181 PERKINS, 1949

182 LEBLANC i WATSON, 1973, p. 131-132

183 WICKEDE, 1986

184 GARFINKEL, 1998, 2003

resultat de la no existència de jaciments excavats en extensió i que presentin una seqüència suficientment llarga i amb un conjunt homogeni de restes materials representatius que permetin fer interpretacions locals i regionals.

Des d'aquesta perspectiva doncs s'hauria d'admetre que la ceràmica representa la resta material arqueològica més significativa tot i que "si bé les tipologies seran sempre imperfectes donat la complexitat del comportament humà el seu valor heurístic romandrà significatiu"¹⁸⁵.

Sobre els Orígens del Halaf

L'anàlisi sobre els orígens de la cultura Halaf va directa i intrínscament relacionada als estudis sobre la ceràmica Halaf. Els conjunts de ceràmiques pintades Halaf han tingut una ampla distribució tant en el temps com en el espai i es troben en jaciments des del Zagros fins la costa de Siria-Cilícia. La zona de distribució "clàssica" del Halaf és tradicionalment associada a jaciments que exploten regions amb unes característiques particulars tant climàtiques com geomorfològiques i quant es consideren en relació als índex de pluviositat anual sembla que la majoria, a excepció d'alguns jaciments a l'Eufrates baix, es localitzen per sobre dels límits dels 200 mm de pluviositat normalment acceptats com a mínim necessari per una pràctica d'agricultura de secà exitosa¹⁸⁶.

La problemàtica sobre la extensió del territori Halaf va lligada directament a la problemàtica sobre els seus orígens. Des de les primeres anàlisi¹⁸⁷ entorn a les diferències regionals observades en les tradicions ceràmiques es definiren ja dues grans àrees diferenciades dividint la cultura Halaf entre la regió "oriental", entorn la zona de Mosul i la "occidental" a la zona del Khabur. Per Davidson¹⁸⁸ la zona de l'Eufrates forma part d'una altre variant regional en la tradició ceràmica general de la cultura Halaf, destacant l'amplia similitud entre les ceràmiques de tots els seus jaciments que dona peu a creure que la cultura Halaf fou introduïda a la vall en un estadi ja desenvolupat i no anterior, en termes estilístics, a la fase Halaf mitjà, tot situant la vall de l'Eufrates fora l'àrea on la cultura Halaf aparegué per primer cop.

¹⁸⁵ AKKERMANS, i SCHWARTZ, 2003, p. 399

¹⁸⁶ DAVIDSON, 1977, p. 11

¹⁸⁷ PERKINS, 1949

¹⁸⁸ DAVIDSON, 1977, p. 200 i 227

D'altra banda si bé per Davidson¹⁸⁹ no existeixen jaciments Halaf a l'oest de la vall de l'Eufrates, la zona de l'Amuq es descriu com una àrea amb presència de ceràmiques Halaf, que han estat definides com pertanyents al grup "d'imitació local" o "d'importació"¹⁹⁰. Les ceràmiques d'estil Halaf de la zona Amuq foren classificades per Braidwood¹⁹¹ en el "First Mixed Range" i la "Fase C", separades en dues categories bàsiques, les ceràmiques pintades locals i les ceràmiques pintades Halaf, identificades a partir de la presència de pintures amb llustre per a les ceràmiques Halaf i les que no en presentaven correspondrien a un tipus "local" o "d'importació". Malgrat les afirmacions de Braidwood¹⁹² en el sentit que les ceràmiques de la fase Amuq C no es poden considerar Halaf, més del 40% de la ceràmica es relacionable en forma i decoració a les clàssiques Halaf a d'altres de jaciments com Shams ed-Din¹⁹³, Tell Aqab¹⁹⁴ o Kharabeh Shattani¹⁹⁵. Per Campbell¹⁹⁶ descriure l'àrea a l'oest de l'Eufrates com a significativament diferent de la oriental sembla injustificat.

Als pobladors del jaciment d'Arpachiyah Mallowan els interpretà com una comunitat de pagesos i artesans de la ceràmica que vivien del conreu dels seus camps, la cria d'animals i la fabricació de ceràmica i sobre els seus orígens indica que es tracta d'un grup ètnic forani que provindria de les muntanyes anatòliques del sud est de Turquia que descendiren a les planes de Mesopotàmia¹⁹⁷, teoria recolzada posteriorment per Mellaart¹⁹⁸ i també per Bogoslavskaja¹⁹⁹. D'una mateixa opinió serien les interpretacions més recents suggerides per Munchaev i Merpert²⁰⁰ al afirmar "...la cultura de Hassuna fou reemplaçada, a la vall del Sinjar, per la nova, genèticament cultura Halaf forània..".

En relació al orígens del Halaf, Perkins²⁰¹ suggereix posteriorment que el centre geogràfic de desenvolupament de la cultura Halaf es troba al nord d'Iraq afirmant que la clara seqüència ceràmica, tan a nivell tecnològic, tipològic com decoratiu en representa

¹⁸⁹ DAVIDSON, 1977, p. 9

¹⁹⁰ BRAIDWOOD i BRAIDWOOD, 1960; MELLAART, 1975, p. 160

¹⁹¹ BRAIDWOOD i BRAIDWOOD, 1960, p. 114-148

¹⁹² BRAIDWOOD i BRAIDWOOD, 1960, p. 48

¹⁹³ GUSTAVSON-GAUBE, 1981

¹⁹⁴ DAVIDSON, 1977, p. 105-157

¹⁹⁵ CAMPBELL, 1995, p. 56

¹⁹⁶ CAMPBELL, 1999, p. 576

¹⁹⁷ MALLOWAN i ROSE, 1935, p. 6 i 177

¹⁹⁸ MELLAART, 1978, p. 144

¹⁹⁹ BOGOSLAVSKAJA, 1972

²⁰⁰ MUNCHAEV i MERPET, 1981, p. 15

²⁰¹ PERKINS, 1949. Teoria avalada més endavant també per DABBAGH, 1966, p. 26; DAVIDSON, 1977, p. 341.

l'evidència. Perkins suggereix també que la existència de la cultura Halaf a la zona del triangle del Khabur és una realitat possible gràcies a la difusió efectuada pels jaciments consolidats del nord d'Iraq. El seu argument es basat en les diferències regionals observades entre els conjunts ceràmics del est i del oest i sosté que els primers són més consistents, més desenvolupats i mostren una seqüència molt més clara que no pas els conjunts occidentals²⁰². Indirectament també, Davidson²⁰³, indicava que els jaciments que aportaven les fases més antigues del període Halaf eren els localitzats a la zona de Mosul i del Khabur atorgant així un origen per al Halaf en aquella àrea. Aquest origen en les tradicions antigues mesopotàmiques és defensat també per Kirkbride²⁰⁴ qui relacionà, en base a aspectes tecnològics, el Halaf amb el Hassuna Arcaic.

Periodització i cronologia Halaf

Si bé les primeres excavacions arqueològiques vinculades al període Halaf tingueren lloc a inicis del segle passat a diversos jaciments (Carchemish o Sakce Geuzi a Turquia o Tell Halaf a Síria) i proporcionaren el primer coneixement sobre unes noves produccions ceràmiques fines i bellament decorades classificades a l'època com a veritables obres d'art es pot considerar que no exerciren cap mena d'influència en l'arqueologia ja que foren excavacions motivades principalment més per motius polítics que científics, portades a terme amb procediments metodològics poc rigorosos i ben aviat foren superades per els treballs portats a terme a diferents jaciments del nord d'Iraq.

Una gran part de l'arqueologia del Pròxim Orient ha estat centrada durant molt de temps en els corrents per l'estructuració de les seqüències cronoculturals, en visió diacrònica, i en la identificació de cada una de les "facies culturals", emmarcant-les principalment en les anàlisis tipològiques dels conjunts ceràmics amb l'objectiu de poder obtenir marcs de periodització cada vegada més ajustats. Al Pròxim Orient la unitat de descripció i anàlisi ha estat la de grup cultural tradicional que ha definit, entre altres el Pre-Halaf o el Hassuna, el Samarra, el Halaf i l'Obeid i a seqüències

²⁰² PERKINS, 1949, p. 44

²⁰³ DAVIDSON, 1977, p. 244

²⁰⁴ KIRKBRIDE, 1972, p. 15

relativament llargues com a contraposició a Europa on s'havien identificat, i es continuen identificant, grups culturals a partir d'uns estils ceràmics molt restringits.

Com ja hem vist a les pàgines anteriors el jaciment d'Arpachiyah, a Iraq, excavat per Mallowan en 1933, representà la primera excavació Halaf realitzada de forma extensiva proporcionant per primera vegada una seqüència estratificada completa per al període basada en l'evolució tipològica i estilística de la ceràmica. La seqüència de Mallowan esdevindrà la norma per a les futures recerques i ha estat utilitzada pràcticament fins a finals de segle XX en tota l'àrea de influència de la civilització Halaf. Definida com a "Status d'Arpachiyah", ja que la majoria de jaciments d'aquesta cronologia excavats posteriorment s'analitzava en termes de comparació amb aquest jaciment, la seva "seqüència i evolució cultural fou transferida d'una regió a l'altre sense cap qüestionament"²⁰⁵. En realitat, Arpachiyah era l'únic jaciment que presentava per primera vegada una seqüència d'ocupació tant llarga i completa, fet que feia la seva periodització particularment interessant als arqueòlegs. Aquest «status» es mantindria, malauradament, al llarg de tot el segle passat, però gràcies a les recents intervencions arqueològiques aquest model s'ha pogut contrastar i ampliar el coneixement sobre aquesta cultura.

Tradicionalment l'horitzó Halaf a estat vist com a un fenomen únic i per aquest fet hi ha hagut una tendència a establir en una gran majoria, sinó totes, de les propostes realitzades a una única i unificada cronologia per a tota l'àrea de influència del Halaf.

La seqüència tripartida establerta per Mallowan a Arpachiyah fou utilitzada posteriorment per establir l'evolució tipològica de la ceràmica procedent del jaciment de Tell Aqab a la vall del Khabur de Síria²⁰⁶. Les excavacions a Tell Aqab confirmaren una seqüència per al Khabur paral·lela a la d'Arpachiyah, cobrint tot el període Halaf però en els nivells més superiors es descobrí una nova fase fins llavors desconeguda a Mesopotàmia i caracteritzada per la presència d'unes ceràmiques típiques del catàleg Obeid del nord que conviuen amb les tradicionals del període Halaf final. Aquesta nova fase que enllaçaria amb el període Obeid fou nomenada com Halaf-Transitional-Ubaid (HUT) estructurant la nova periodització en quatre fases diferenciades²⁰⁷.

²⁰⁵ AKKERMANS, 1993, p. 5

²⁰⁶ DAVIDSON, 1977; DAVIDSON i WATKINS, 1981

²⁰⁷ DAVIDSON, 1977, p. 149

FASES CULTURALS	PRE-HALAF HASSUNA	PROTO-HALAF SAMARRA	H A L A F				POST HALAF OBEID
CRONOLOGIA BC Cal.	6300	6050	5900	5850	5750	5550	5300
MALLOWAN I ROSE, 1936; PERKINS, 1945 Nord Iraq	-	-	-	Halaf Antic	Halaf Mitjà	Halaf Final	-
CAMPBELL, 1992 Nord d'Iraq	Hassuna- I, II	Hassuna-III	Halaf Ia (Halaf Primitiu)	Halaf Ib (Halaf antic Tradicional)	Halaf IIa (Halaf Mitjà)	Halaf IIb (Halaf Final)	Post Halaf a/b
DAVIDSON, 1977; DAVIDSON I WATKINS, 1981 Khabur	-	-	-	Halaf Antic	Halaf Mitjà	Halaf Final	HUT
CRUELLS, en premsa, Chagar Bazar		CB-I	CB-II	CB-III		CB-IV	
CRUELLS, en prep. Tell Halula (Eufrates)	HL-III	HL-IV	HL-V	HL-VI		HL-VII	HL-VIII
AKKERMANS, 1993, Sabi Abyad (Balikh)	Balikh IIC	Balikh IIIA	Balikh IIIB	Balikh IIIC		Balikh IIID	Balikh IV

Taula 1.- Fases culturals, perioditzacions segons diferents autors, i cronologia relativa del Halaf.

Al jaciment d'Arpachiyah però una nova intervenció arqueològica realitzada l'any 1976 per Hijara²⁰⁸ modificà els esquemes previs i es proposà una nova seqüència aplicable al període Halaf del nord d'Iraq. A partir dels 42 nivells diferenciats, Hijara definí quatre períodes culturals en base a la tipologia ceràmica (fase H one, nivells 42-34; Fase H two, nivells 33-24; Fase H three, nivells 23-16; Fase H four subdividida en dos subgrups; a, nivells 15-9 i b, nivells 8-1) i a partir dels 11 nivells amb arquitectura definí altres quatre fases arquitectòniques (fases A1 a A4). A l'hora però de contrastar la estratigrafia de Hijara amb la de Mallowan és difícil veure'n les noves aportacions i segons alguns autors causa més confusió que no aclariments. Una de les crítiques a la proposta estratigràfica de Hijara fou feta per Watson i LeBlanc²⁰⁹ on en una taula es presenta una correlació estratigràfica d'Arpachiyah entre les propostes realitzades per Mallowan²¹⁰ i Hijara a Arpachiyah i per Davidson²¹¹ a Tell Aqab d'on es desprèn que les fases de Hijara H.One fins la H.Four A correspondrien al període Halaf antic.

²⁰⁸ HIJARA *et al.*, 1980

²⁰⁹ WATSON i LEBLANC, 1990, p. 49-54 i taula 4.6

²¹⁰ MALLOWAN i ROSE, 1935

²¹¹ DAVIDSON, 1977,

Les crítiques a Hijara arribaren també de la mà d'altres investigadors que creien veure problemes no resolts a la estratigrafia proposada en base a que la mostra per les fases primera i última eren infrarepresentades. Watkins i Campbell doncs, proposen l'ús d'una més simple subdivisió del període Halaf en base a dues úniques fases seguides d'una darrera transicional al Obeid (HUT)²¹².

No serà però fins els anys 80 del segle passat que les excavacions arqueològiques que es portaven a terme a Sabi Abyad, a la vall del Balikh, havien de modificar substancialment els esquemes anteriors amb l'establiment d'una seqüència regional (fases Balikh) de gran solidesa. Un dels resultats de les excavacions més espectaculars fou la troballa de l'anomenat "burnt village" en el nivell 6. Aquest poblat, d'almenys una hectàrea d'extensió fou construït en terrasses i consisteix en cases pluricel·lulars de planta rectangulars construïdes en *pise* que conviuen amb d'altres construccions de planta circular o *tholoi*. Milers de troballes in situ foren recuperades d'aquest ric nivell arqueològic, incloent eines en sílex i obsidiana, eines macrolítiques, segells i impremtes, vasos en pedra i vasos ceràmics que els seus excavadors asseguraven que precedien als convencionals del període Halaf antic i caracteritzats per una gran influència d'estil i tipològica Samarra²¹³. En aquesta oportunitat però, els seus excavadors interpreten el "poblat cremat" a diverses possibles causes relacionades a un tràgic accident o a una possible invasió externa tot i que en aquest darrer cas no apareixen traces de massacres ni que el poblat fos saquejat de les seves riqueses però tampoc que els seus habitants haguessin retirat les seves pertinences més valuoses en cas d'un accident de foc²¹⁴. L'anomenada fase Balikh IIIA (corresponent als nivells 6-4) amb presència ja de ceràmiques de tipus Samarra i la fase Balikh IIIB amb ceràmiques típiques del Halaf primitiu, feren replantejar tant les seqüències establertes fins llavors pel període Halaf com variar els esquemes entorn als seus orígens.

La Tesi realitzada el 1992 per Stuart Campbell²¹⁵ representà un punt d'inflexió en les discussions sobre les cronologies Halaf. Assumint la importància d'examinar les seqüències a nivell regional Campbell, en clau d'hipòtesi i de futur, presenta una nova proposta de seqüència, sobre la qual indica, és només aplicable a la zona del nord d'Iraq. Un dels problemes greus existents en els estudis del període Halaf és el que

²¹² WATKINS i CAMPBELL, 1987, p. 430

²¹³ AKKERMANS, 1989, 1993

²¹⁴ AKKERMANS i VERHEOVEN, 1995, p. 31

²¹⁵ CAMPBELL, 1992

Campbell descriu com la absència “anòmala”, fins a finals dels anys 1980, d’una fase de transició que unís la cultura precedent en evolució cap al període Halaf. Aquesta “anomalia” fou superada en part gràcies a les excavacions realitzades al jaciment de Sabi Abyad. Recollint les anteriors propostes existents però fent-se ressò especialment de les descobertes a Sabi Abyad per Akkermans, Campbell fa una nova proposta de caire general per a subdividir el període Halaf en dues grans fases: Halaf I i Halaf II, cada una d’elles subdividides en altres dues (Fases Halaf Ia i Ib, Fases IIa i IIb).

Així doncs Campbell defineix la fase Halaf Ia o Halaf primitiu a jaciments amb una contínua seqüència d’ocupació i on l’aparició de les primeres ceràmiques Halaf fossin resultat d’una evolució interna mentre que la fase Halaf Ib tindria una distribució més restrictiva i seria atribuïble als jaciments definits com Halaf antic en la terminologia tradicional (Arpachiyah, Tell Aqab o Yarim Tepe). Pel que fa a les fases Halaf IIa i IIb, aquestes correspondrien a les tradicionalment definides com a Halaf mitjà i Halaf final.

Les excavacions portades a terme a Sabi Abyad per Akkermans i les troballes significants que semblaven confirmar el descobriment d’uns nivells d’ocupació neolítica (fase transicional o Balikh IIIA) immediatament anteriors a l’aparició del fenomen Halaf portaren de nou el debat sobre els orígens, la periodització i la societat Halaf a primer terme. Unes primeres datacions absolutes per radiocarboni atorguen a aquesta fase transicional una cronologia de 6100-6000 BC calibrat i a Akkermans a afirmar que els orígens del Halaf tenen lloc entre les valls del Balikh i el Khabur a la Djezira siriana.

Si anteriorment a aquestes troballes la qüestió dels orígens del Halaf era majoritàriament considerat un fenomen oriental, originat a les planes del nord d’Iraq, l’aparició d’un nivell arqueològic amb evidències materials de ceràmiques posteriors a les de les últimes fases del període Pre-Halaf i anteriors a les del període Halaf antic posava en qüestió les interpretacions anteriors.

Els períodes que precedeixen al Halaf, el Hassuna a la Mesopotàmia oriental i el Pre-Halaf a la part occidental, tingueren una distribució geogràfica molt més limitada que la obtinguda pel Halaf. De totes maneres cal indicar que si fins fa ben poc era acceptat que els períodes Hassuna i Samarra eren estrictament confinats a les àrees del nord d’Iraq elements materials d’aquest darrer foren ja detectats i descrits en diverses excavacions arqueològiques antigues si bé sense un context clar (Sakze-Geuzi, Tell Baghouz o Chagar Bazar). Després de la descoberta de Sabi Abyad aquesta fase transicional, que en un futur anomenarem com a Proto-Halaf, es documenta cada vegada

amb més força a diversos jaciments de Síria. Les excavacions portades a terme a Tell Halula, Tell Boueid II o a Chagar Bazar evidencien una fase clara pertanyent a aquest període Proto-Halaf demostrant que els orígens del període Halaf són molt més poligènics del que s'havia cregut fins ara i que la vall de l'Eufrates participa també d'aquest procés de formació del Halaf²¹⁶.

El projecte de prospecció "North Jezira Project" però, a l'àrea del nord d'Iraq realitzat per Wilkinson i Tucker en 1989²¹⁷ portà a la descoberta de diversos jaciments amb ceràmiques molt similars a les descobertes a Sabi Abyad anteriorment. Revisat posteriorment per Campbell²¹⁸ afirma que els jaciments de Khirbet Garsour i NJP 72 són l'evidència que el Halaf evoluciona d'una tradició de ceràmiques pintades, que pot ser la de Samarra que al mateix temps sembla haver evolucionat de la tradició local Hassuna estàndard. Al analitzar les ceràmiques que provenen de NJP 72, si bé recuperades de la superfície, Campbell les relaciona directament amb aquelles trobades als nivells Halaf antic de Sabi Abyad, essent una de les característiques les decoracions aplicades de "cross hatch" i les defineix com pertanyents al Halaf Ia o inicial. Per contra el lot ceràmic recuperat a Khirbet Garsour presenta, tan a nivell estilístic com tipològic, més relacions amb el període Samarra i Hassuna i el nou període definit com a "transicional" a Sabi Abyad. Malauradament aquestes investigacions foren suspeses arran dels conflictes desenvolupats a la zona.

El recent projecte de prospeccions realitzat a la zona del Khabur i dirigit per Lyonnet²¹⁹ entre 1989 i 1991 analitza materials arqueològics (especialment ceràmics) procedents de més de seixanta jaciments d'entre els quals destaquen set jaciments amb possibles ocupacions Proto-Halaf i d'altres quaranta del període Halaf, que de ben segur aportaran novetats significatives sobre la qüestió dels orígens del Halaf a la zona del Khabur. Com a resultat, l'investigador Nieuwenhuyse²²⁰, responsable de l'anàlisi ceràmica procedent dels jaciments prospeccionats ha suggerit una nova periodització per al Halaf basada en sis fases diferenciades: període transicional (Balikh IIIA de Sabi Abyad), Halaf Ia (fase inicial Halaf), Halaf Ib (fase Halaf antic tradicional), Halaf IIa

²¹⁶ veure CRUELLES i NIEUWENHUYSE, 2004, per una discussió més aprofundida sobre la fase Proto-Halaf a Síria a partir de les excavacions més recents

²¹⁷ WILKINSON i TUCKER, 1995

²¹⁸ CAMPBELL, 1992, p. 36; CAMPBELL, 1997

²¹⁹ LYONNET, ed. 2000

²²⁰ NIEUWENHUYSE, 2000

(antic Halaf mitjà), Halaf Iib (antic Halaf final) i finalment la fase HUT (Halaf-Ubaid Transicional).

Les excavacions arqueològiques portades a terme a Tell Halula, a l'Eufrates, i Chagar Bazar, a la vall del Khabur, tendeixen a confirmar l'esquema de periodització anterior si bé, de moment, la fase de transició HUT al final del període Halaf és absent a ambdós jaciments.

A l'apartat C d'aquesta tesi es desenvolupen els arguments que han configurat la interpretació dels dos jaciments i a al capítol 6, a les conclusions, es proposen les novetats que la investigació a aquests jaciments aporten a la comprensió global del fenomen Halaf.

Societat

Una de les problemàtiques que afecta al coneixement global del període Halaf és, sens dubte el fet que desconeixem completament l'estructura dels poblats Halaf. Les excavacions arqueològiques portades a terme fins a l'actualitat no ens permeten encara conèixer cap planta completa de cap instal·lació Halaf. És cert també que les excavacions prehistòriques al Pròxim Orient han estat realitzades a petita escala i dimensions obertes limitades fet que a motivat que moltes intervencions hagin pogut aconseguir seqüències completes dels jaciments però a partir de sondeigs molt reduïts que no han proporcionat en cap cas informació en extensió.

Malgrat tot caldria fer algunes consideracions entorn a la societat Halaf, al tipus d'organització socio-política i el seu grau de complexitat. Abans de tot però indicar que el fragmentat registre arqueològic i consideracions sobre el que s'ha preservat i el que no són algunes raons per les quals aquest tema es tant feixuc. Les discussions tradicionals es centren en el fet d'interpretar la societat Halaf a la qüestió bàsica de si es poden considerar "igualitàries" (o "tribals") o significativament "jeràrquiques" (a partir d'un cabdillatge o conjunt de cabdillatges estratificats) models derivats, en el sentit ampli, de l'evolució humana de Service²²¹ i Fried²²² i que segurament no poden ésser utilitzats d'una manera indiscriminada per acomodar complexos culturals a àrees diverses.

²²¹ SERVICE, 1962

²²² FRIED, 1967

A l'hora de definir la societat Halaf diversos autors apunten prèviament a les estratègies de subsistència i al patró d'assentament per precisar el seu tipus d'organització social. Així, si es pren en consideració que els primers jaciments Halaf eren petits o molt petits, dispersos, amb absència de indicadors de estatus clars així com una absència també en la especialització i de institucions públiques (absència de monuments comunitaris i altres) sembla que l'organització social dels halafians estaria principalment basada en famílies "igualitàries" a petita escala o de "relacions de parentesc" on les decisions són preses més en el consens que no pas en l'exercici d'un poder sancionat formalment per unes autoritats²²³. Així doncs Akkermans i Le Mière²²⁴ suggereixen que la societat Halaf a la vall del Balikh pot ser definida com a "no-jerarquica", posant èmfasi en què el terme no implica simplement "igualitària" sinó que les institucions formals d'autoritat són absents, i "tribals".

De la mateixa opinió es manifesta Hijara²²⁵ al afirmar que la societat Halaf era organitzada a nivell de tribus tot seguint els models de societats tribals en els períodes històrics antics de Mesopotàmia portats a terme per Rowton²²⁶. Aquesta visió de Hijara fou criticada per Watson²²⁷ ja que el model d'organització tribal proposat per Rowton era aplicable a les ciutats estat però difícilment utilitzable en societats molt més antigues com la Halaf.

D'altres investigadors però assumeixen que la societat Halaf era organitzada a través de cabdillatges, com LeBlanc i Watson²²⁸ que en una primera aproximació suggerien un cabdillatge de baix nivell segons el sentit original donat per Service²²⁹. Posteriorment, Watson i LeBlanc²³⁰ es fan ressò de la complexitat de suggerir models interpretatius a la societat Halaf i recorden que el nivell d'informació existent és encara escàs i que qualsevol interpretació és ràpidament desplaçada. Així i tot aquests autors suggereixen que els grups Halaf eren organitzats en cabdillatges (chiefdoms) que exercien un control sobre unes xarxes de comerç extenses incloent una circulació de ceràmiques fines Halaf d'una qualitat superior, la possessió de les quals, es podia considerar com a senyal d'un estatus social diferenciat.

²²³ AKKERMANS, 1993, p. 289

²²⁴ AKKERMANS i LE MIÈRE, 1992, p. 22

²²⁵ HIJARA, 1980, p. 278-80

²²⁶ ROWTON, 1973 i 1974

²²⁷ WATSON, 1983, p. 241

²²⁸ LEBLANC i WATSON, 1973

²²⁹ SERVICE, 1962

²³⁰ WATSON i LEBLANC, 1990, p. 136-7

No hi ha doncs, encara avui en dia, una proposta de explicació del model de societat Halaf que sigui plenament acceptada per una majoria dels investigadors i en realitat les evidències determinants que ajudarien a definir plenament entre organitzacions “tribals”²³¹ o “jeràrquiques”²³² són encara infrarepresentades a l’actualitat en els jaciments coneguts.

Per Akkermans, es pot concloure que hi ha molt poca o cap evidència que les comunitats locals fossin presidides per autoritats centrals o fossin socialment estratificades i que el lideratge era probablement temporal i conferit als individus tenint en compte el rol i les circumstàncies canviants²³³.

²³¹ p.e. les proposades per SANDERSON, 1999, p. 54

²³² p.e. les proposades per STEIN, 1999, p. 122

²³³ AKKERMANS, i SCHWARTZ, 2003, p. 151

4. Els jaciments que formen part del projecte

El treball que aquí es presenta s'insereix en el projecte d'Excavacions Arqueològiques al Pròxim Orient que des de la Universitat Autònoma de Barcelona i dirigit pel professor Dr. Miquel Molist es desenvolupa a Síria des de 1987. En aquest marc, l'any 1989, el govern de Síria fa una crida internacional de salvament per tal d'excavar i documentar jaciments arqueològics que havien de quedar coberts per les aigües del nou pantà de Tichrin a la zona de la vall mitja de l'Eufrates. D'aquesta manera un equip interdisciplinari de la Universitat Autònoma de Barcelona (Missió Arqueològica Espanyola a Tell Halula) es fa càrrec de les excavacions al jaciment de Tell Halula que excava anualment des del 1989.

Com a resultat del projecte d'excavacions de salvament de jaciments afectats una desena de missions estrangeres o mixtes inicien els seus respectius projectes d'investigació i durant els anys 1990 la vall de l'Eufrates era una de les zones de més activitat arqueològica a Síria. Les diferents missions arqueològiques tenen un objectiu en comú que es l'excavació d'urgència de jaciments, de diversa cronologia, i es crea ben aviat una estreta col·laboració entre elles de la qual la missió arqueològica espanyola a Tell Halula no es aliena. Els intercanvis de visites entre jaciments es consolida com una activitat més de cada campanya i els intercanvis de dades i discussions sobre problemàtiques, comunes o no, esdevé una pràctica habitual. Com a resultat d'aquesta dinàmica la missió espanyola a Tell Halula aviat estreny lligams amb d'altres missions que treballen en jaciments cronològicament propers sobre problemàtiques a l'entorn de la neolitització. Un d'ells es el de Tell Amarna, jaciment que formà part del mateix projecte de salvament, excavat per una missió arqueològica belga dirigida pel professor Dr. Önhan Tunca amb el qual s'estableix un conveni de cooperació per tal de excavar l'assentament Halaf localitzat prop del jaciment clàssic del període del Bronze. Fruit d'aquest primera col·laboració, al acabar el primer projecte, el professor Tunca ens convida novament a participar en un nou projecte, ara a la vall del Khabur, i al mític jaciment de Chagar Bazar, excavat ja l'any 1936 per Mallowan. La oportunitat de investigar un assentament neolític en una àrea diferent a la de l'Eufrates portà a una nova col·laboració que s'endegà l'any 1999 i es actualment en curs.

El treball doncs que avui es presenta sobre "Els Orígens, Emergència i Desenvolupament de la ceràmica Halaf a Síria" s'estructura a partir dels resultats

obtinguts en les excavacions realitzades en els tres jaciments esmentats que presenten una cronologia comuna dins del VI mil·lenni BC calibrat. tot i que amb problemàtiques particulars cada un d'ells. A cada jaciment s'han portat a terme ja diverses campanyes arqueològiques si un d'ells, Tell Amarna, es pot considerar com a definitivament tancat, els altres dos són encara en curs d'excavació i estudi, especialment Chagar Bazar, on les expectatives del projecte s'allarguen fins l'any 2010.

4.1. El jaciment de Tell Halula (vall de l'Eufrates de Síria).

La tardor de 1989 la "Missió Arqueològica Espanyola a Tell Halula, Eufrates de Síria" realitzà la seva primera intervenció arqueològica al jaciment de Tell Halula sota la direcció del professor Miquel Molist. La missió era el resultat de la participació a la crida internacional que el govern de Síria realitzà per tal de salvar el nombre major de jaciments arqueològics possibles que havien de quedar afectats com a resultat de la nova presa de Tichrin al riu Eufrates. Resultat també del recolzament que el Ministerio de Educación y Cultura (Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales), i de la Universitat Autònoma de Barcelona atorgaren al projecte, que si en un principi havia de tenir un període d'execució de 4/5 anys aquest s'ha allargat, amb la connivència de totes les parts, durant els 15 darrers anys.

L'autor d'aquest treball ha participat al llarg de tots aquest anys en el projecte com a responsable de treball de camp i, en especial, com a especialista en l'anàlisi ceràmica del període Halaf (6100-5200 calibrat BC) i els resultats que aquí es presenten tenen, doncs, la mateixa història temporal que el projecte endegat ara fa 16 anys.

El jaciment de Tell Halula fou descobert durant un projecte de prospeccions realitzades per Cauvin i Molist²³⁴ i posteriorment, l'any 1984, membres de la Universitat de Melbourne, en el marc d'unes prospeccions pels voltants de l'àrea de Tell Quitar, al nord del pantà de Tabqa, i en el projecte internacional de salvament de jaciments a l'àrea del pantà de Tichrin visiten de nou el jaciment²³⁵. Fruit d'aquesta segona visita al jaciment en surt un projecte de tesi per una alumna del professor

²³⁴CAUVIN i MOLIST, 1987-88

²³⁵SAGONA i SAGONA, 1988

Sagona, Mandy Mottram, i a partir d'una recollida sistemàtica de restes materials en superfície en realitza una primera aproximació a la seva seqüència ocupacional²³⁶.

A partir de les informacions obtingudes per part de les dues prospeccions realitzades prèviament a la zona s'establí el programa d'objectius a aconseguir que es centraren des d'un principi en les tres grans fases cronològiques presumiblement existents al jaciment, establir-ne la seva naturalesa i analitzar l'evolució d'ocupació humana: el període Pre-Ceràmic B, el Neolític Ceràmic o Pre-Halaf i el període Halaf.

El jaciment de Tell Halula a la vall de l'Eufrates té una rellevància important dins la prehistòria del Pròxim Orient. Les descobertes realitzades al llarg d'aquests anys han estat quantioses i sorprenents per la seva novetat a tots nivells i la mateixa dinàmica de treball rigorós ha portat a que l'equip de la Missió participi en d'altres tres projectes arqueològics on té la responsabilitat científica.

Tell Halula cobreix un espai temporal d'ocupacions humanes, sense interrupció, de més de dos mil·lennis. Des de les instal·lacions més antigues, datables del període Pre-Ceràmic B mitja (7700 BC calibrat), el poblat es desenvolupa i apareixen unes societats estables que a nivell econòmic adopten plenament l'explotació sistemàtica de l'agricultura i la ramaderia i a nivell social estableixen les primeres jerarquies estratificades. A nivell de patró d'assentament endeguen una disposició de l'espai molt ben organitzat amb la construcció de cases pluricel·lulars complexes i on la vida després de la mort representa un patró de comportament, tant arquitectònic com cultural, fins llavors no existent. El món dels vius i el món dels morts es representa a Tell Halula d'una manera paral·lela i integral i en cada una de les estances d'habitació hi ha sempre, un espai reservat per la disposició dels difunts familiars²³⁷.

Aquest grup ja neolititzat perdura d'una manera estable i sense gaires transformacions importants uns 700 anys quant pels vols del 7000 BC calibrat esdevé un altre dels canvis significatius en l'evolució del pobles del Pròxim Orient: es tracta de l'aparició de les primeres produccions ceràmiques. No sabem encara actualment quins foren els factors que facilitaren aquesta necessitat de produir atuell ceràmics com tampoc hi ha gaire acord en quines foren realment les primeres produccions. A Tell Halula però aquest fet, que es produeix pels vols del 7000 BC calibrat i que representa una innovació significativa tecnològica, va associada a una sèrie de canvis de comportament a tots nivells sense, que hi hagi un aparent trencament en els seus

²³⁶ MOTTRAM, en premsa

²³⁷ MOLIST ed., 1996; MOLIST, 1996; 1998; 2001

pobladors. D'una banda els models d'assentament canvien substancialment, s'abandonen els patrons de les cases multicel·lulars que havíem vist prèviament i s'inicia un camí cap un model de poblat expandit en contraposició al model de poblat compacte anterior. L'economia agrícola i ramadera s'expandeix i s'intensifica i es consoliden els primers elements materials que evidencien una primera modalitat de la propietat privada: els segells, fabricats en pedra o argila. Aquests elements materials representen una de les evidències més antigues en relació a la instauració la propietat privada de bens i ens es conegut també per restes d'impromtes realitzades amb aquests tipus de segells.

El que s'anomena Neolític ceràmic al Pròxim Orient té una perduració de gairebé un mil·lenni (7000-6000 BC calibrat) i és en la seva darrera fase que es gestaran els elements que faran possible l'adveniment d'un nou horitzó, d'una durada també molt llarga i pròxima al mil·lenni, anomenada "cultura de Halaf" terme epònim del jaciment sirí de Tell Halaf.

Les excavacions realitzades al jaciment de Tell Halula en relació al període Halaf al llarg d'aquests anys han estat intenses i una bona part dels seus resultats, pel que fa a les restes materials ceràmiques, han estat ja publicats o en curs de publicació²³⁸. Aquests textos formen part integral d'aquest treball i representen els estudis analitzats fins l'any 1997. Al capítol final se'n fa una valoració individualitzada però també en relació al altres jaciments que hem excavat i estudiat (Tell Amarna i Chagar Bazar) així de com s'insereixen en el marc general tradicional del període Halaf i les novetats que aporta.

4.2. El jaciment de Tell Amarna (vall de l'Eufrates de Síria).

Les excavacions arqueològiques al jaciment de Tell Amarna, igualment que les de Tell Halula, responen a la crida internacional feta per govern de Síria per tal de salvar el major nombre possible de jaciments localitzats a la vall mitjana de l'Eufrates on s'havia de construir el pantà de Tichrine. Situat a uns 8 km al sud de la ciutat fronterera de Jerablus i al costat del wadi Amarna el tell té una forma oval i una vintena de metres d'alçada.

²³⁸ CRUELLES, 1996; 2001; en premsa a

El jaciment de Tell Amarna és citat per primera vegada per Woolley²³⁹ qui durant els anys 1911-1914 procedí a la compra de diversos materials arqueològics procedents de diverses tombes de l'època del Bronze mentre realitzava excavacions al jaciment proper de Carchemish²⁴⁰. Segons el professor Ö. Tunca²⁴¹ però, Woolley sembla que mai hi portà a terme cap excavació arqueològica. El jaciment no fou visitat de nou fins els anys 70 quan P. Sanlaville²⁴² realitzà prospeccions a la regió.

Les excavacions arqueològiques portades a terme per la Universitat de Lieja i dirigides per professor Önhan Tunca s'iniciaren el 1991 i continuaren fins el 1998. Durant aquest període de temps es procedí a excavar el tell principal de Tell Amarna però també a realitzar diverses prospeccions als entorns més pròxims on es descobriren vestigis d'una vila baixa d'època romano-bizantina així com restes del període Halaf localitzades en un wadi situat a uns 600 metres al sud-est del tell principal i denominat "Chantier L". Els membres de la Universitat de Lieja hi realitzaren dues campanyes de treball durant els anys 1992 i 1993 obrint diversos sondeigs i recuperant una important quantitat de restes materials²⁴³.

Fruit de les converses realitzades amb el professor Tunca, membres de la missió arqueològica espanyola a Tell Halula, es feren càrrec d'una primera aproximació cronològico-cultural del conjunt de materials arqueològics obtinguts en els sondeigs realitzats en 1992 i 1993 per l'equip belga, així com de la realització de dos nous sondeigs per tal d'avaluar les característiques del possible jaciment i la realització de possibles futures actuacions²⁴⁴. A la primavera de 1997 i durant cinc setmanes es procedí a la obertura de dos petits sondeigs (L1 i L2), localitzats dins del wadi on es trobaren les primeres restes Halaf, a fi de poder establir qualsevol relació espacial i estructural que pogués oferir el jaciment així com a l'anàlisi dels diferents lots de restes materials, entre els quals, els ceràmics en conformaven el més important a nivell quantitatiu. Els resultats d'aquella actuació foren ja publicats en un primer article aparegut en 1998²⁴⁵. Una segona intervenció arqueològica al jaciment fou portada a terme durant els mesos de setembre i octubre del 1997 i en aquella ocasió els objectius

239 WOOLLEY, 1914

240 WOOLLEY, 1934

241 TUNCA, 1999, p. 129

242 SANLAVILLE, 1985

243 TUNCA, 1993

244 Actuació dirigida per Walter Cruells amb la col·laboració de Mercè Gangonells

245 CRUELLES, 1998

eren establir la possible extensió del jaciment a partir d'una prospecció sistemàtica de la superfície, establir les categories culturals dels materials recuperats, obtenir una seqüència estratigràfica completa així com possibles estructures arquitectòniques. Aquesta intervenció evidencià que el jaciment arqueològic roman a una mitjana de 2,50/3,00 m. de fondària respecte el paisatge actual, que fou afectat d'una manera important per part dels processos d'erosió de terrasses fluvials que n'alteraren significativament la seva deposició original. Aquest fet que aconsellà de no continuar amb el projecte d'excavació del jaciment tant pel seu alt cost econòmic com per les altes possibilitats de no poder-lo recuperar en el seu estat últim d'abandó. Amb els resultats d'aquestes intervencions s'elaborà una memòria que es considera ja definitiva del jaciment, apareguda el 2004²⁴⁶. Les conclusions sobre aquestes dues intervencions arqueològiques al jaciment de Tell Amarna es formulen principalment sobre les restes materials obtingudes ja que no es pogué recuperar cap estructura d'habitació clara i completa. Les restes ceràmiques (amb nombre superior als 10000 fragments), però també la indústria lítica i la fauna analitzada, ens han ajudat a realitzar una aproximació explicativa del jaciment i, ens indiquen que es tractaria d'un poblat d'utilització temporal amb una comunitat practicant una economia agrícola mixta, amb agricultura estacional per possibles inundacions del riu Eufrates complementada amb la cria d'animals domèstics (especialment porcs, xais, cabres i bovins) amb una baixa dependència de la caça. Tant per la datació per C14 com per la tipologia ceràmica el jaciment es datable del període Halaf intermedi (primera meitat del V mil·lenni BC calibrat).

4.3. El jaciment de Tell Chagar Bazar (vall del Khabur de Síria).

El jaciment de Chagar Bazar està situat al nord-est de Síria al sud del poble fronterer d'Amuda en una plana fèrtil i enriquida per les aigües del Khabur però també per d'altres petits afluents que conjuntament amb un índex de pluviositat alt haurien proporcionat els elements necessaris per oferir unes condicions òptimes medioambientals i favorables a les ocupacions humanes.

²⁴⁶ TUNCA i MOLIST, eds. 2004

La importància de Chagar Bazar fou ja assenyalada per Mallowan²⁴⁷ com un dels tells més grans de la regió durant el període prehistòric que el definí com a lloc central de distribució, confirmat posteriorment per Davidson i McKerrel²⁴⁸ els quals en les seves conclusions afirmen que la ceràmica de Chagar Bazar era produïda localment i exportada a diversos jaciments del Khabur.

El jaciment, localitzat per Mallowan durant unes prospeccions a la vall del Khabur²⁴⁹, fou excavat per primera vegada el 1934 sota els auspicis del British Museum i de la British School of Archaeology a Iraq²⁵⁰. Un any abans, Mallowan havia ja excavat el jaciment d'Arpachiyah a Iraq²⁵¹ que proporcionà una gran informació gràcies a la seva seqüència estratigràfica així com al extraordinari catàleg de restes materials ceràmiques que foren utilitzades per Mallowan per establir per primera vegada una seqüència evolutiva i cronològica cultural del període Halaf.

El 1935 i durant dos mesos, Mallowan realitzà unes grans intervencions arqueològiques a Chagar Bazar fruit de les quals foren les descobertes d'edificis del segon mil·lenni BC localitzats al centre del tell i també per la descoberta d'ocupacions prehistòriques en un nou sondeig anomenat "M", també conegut com a "Prehistoric Pit", situat a la part nord-oest del tell i amb unes mesures aproximades de 20 per 25 metres i una profunditat de 15 metres.

Els treballs arqueològics portats a terme a Chagar Bazar són el resultat d'un nou projecte de cooperació entre la Universitat Autònoma de Barcelona²⁵² i la Universitat de Lieja iniciat en 1999 en base a tres grans objectius com a base prèvia per a posteriors excavacions en extensió. En primer lloc realitzar una prospecció no sistemàtica de la totalitat de la superfície del tell a fi de recuperar informació sobre la distribució i la variabilitat del material arqueològic existent, avaluar la seva naturalesa i realitzar una primera aproximació cronològico-cultural. En segon lloc obrir una sèrie de sondeigs a les àrees definides com a més probables d'ocupació en període Halaf a fi de poder establir una primera aproximació a l'extensió de les ocupacions prehistòriques. Finalment obrir un sondeig profund a fi de poder analitzar i definir la seqüència completa del tell i poder-la comparar amb la obtinguda per Mallowan en 1936.

²⁴⁷ MALLOWAN, 1936, p. 7

²⁴⁸ DAVIDSON i MCKERREL, 1976 i 1980

²⁴⁹ MALLOWAN, 1936

²⁵⁰ MALLOWAN, 1936, 1937 i 1947

²⁵¹ MALLOWAN i ROSE, 1935

²⁵² Les excavacions arqueològiques han estat portades a terme per part de l'equip multidisciplinari que treballa a Tell Halula i dirigit per Walter Cruells.

Els resultats obtinguts en les dues primeres campanyes arqueològiques estan en curs de publicació²⁵³ i s'inclouen en els apartats centrals d'aquest treball. Es tanca d'aquesta manera un dels objectius principals que motivaren l'inici d'excavacions a Chagar Bazar i s'estableix la seqüència evolutiva del jaciment que abraça des del període Proto-Halaf, amb un significatiu catàleg de restes materials però també d'algunes estructures associades, fins els estadis més evolucionats del període Halaf final. Les excavacions arqueològiques però continuen al jaciment i s'espera que en un futur es podrà comptar amb una extensió considerable, d'entre 1200/1500 metres quadrats, que confirmin i documentin amb més detall les ocupacions mencionades.

²⁵³ CRUELLS, en premsa b

5. Els objectius del projecte

La base sobre la qual s'ha fonamentat aquest treball ha estat els procés d'excavació i d'anàlisi d'un conjunt de tres jaciments, presentats ja en l'anterior apartat, que a partir del jaciment de Tell Halula, com origen del projecte, es complementa i enriqueix d'una manera molt significativa amb la incorporació posterior de dos altres jaciments, Tell Amarna i Chagar Bazar, que en configuraran el projecte definitiu.

Els objectius científics de recerca aplicats als jaciments que conformen aquest projecte global fan referència a algunes de les problemàtiques que sobre la cultura Halaf avui en dia es discuteixen i en especial a les que fan referència a la seva pròpia naturalesa i orígens fins les dinàmiques de la seva emergència i desenvolupament posterior. D'aquesta manera s'analitza en profunditat els complexos ceràmics dels assentaments Halaf tant a l'àrea de la vall mitja de l'Eufrates com a la del Khabur, zones que en el passat havien estat investigades exclusivament a petita escala, i s'integren en contextos regionals més amplis, El treball que aquí es presenta doncs, es relaciona fonamentalment en l'anàlisi de les ceràmiques Halaf com una part integral del conjunt d'investigacions interdisciplinàries realitzades en el projecte global per l'autor que ha tingut unes característiques diferenciades a cada un d'ells.

Així al jaciment de Tell Halula les responsabilitats adquirides i portades a terme han estat centrades bàsicament en la coordinació del treball de camp a les zones d'ocupació d'època neolítica amb ceràmica i en especial com la de especialista en l'anàlisi ceràmica del període Halaf. En els altres dos jaciments, Tell Amarna i Chagar Bazar, l'autor ha portat a terme les tasques de direcció dels treballs de camp així com de coordinació de les anàlisi interdisciplinàries corresponents i la responsabilitat en el tractament, entre d'altres, d'anàlisi de les ceràmiques. Així doncs, a l'hora de parlar dels objectius que aquí es desenvolupen, aquests faran referència exclusivament, al treball d'investigació que sobre la ceràmica a realitzat l'autor, més enllà de les problemàtiques que òbviament han marcat tant l'origen com el desenvolupament de tots els projectes aquí detallats.

En aquest apartat s'exposaran els objectius generals i particulars que han conduït la recerca arqueològica i també els posteriors processos d'anàlisi de les restes materials ceràmiques en els tres jaciments i que en els respectius apartats centrals del treball es desenvolupen amb més profunditat.

Pel que fa al jaciment de Tell Halula el programa d'objectius, en relació al període Halaf, es centraren en analitzar la naturalesa de les evidències Halaf existents al jaciment, definits en els següents aspectes:

A/. Obtenir la màxima informació possible que ens permetés establir una possible seqüència estratificada llarga per al període Halaf, fins llavors completament inexistent, així com les seves possibles relacions amb la fase immediatament anterior del Pre-Halaf. Consideràvem que la caracterització d'una possible fase de transició entre els períodes Pre-Halaf i Halaf era de crucial importància per comprendre possibles processos d'evolució que portessin a un coneixement precís sobre els orígens i desenvolupament del període Halaf a la vall de l'Eufrates.

B/. Analitzar la evolució de la seqüència ceràmica del període Halaf i establir unes bases tipològiques ceràmiques preliminars per a la vall de l'Eufrates.

C/. Determinar possibles diferències regionals especialment entre la vall de l'Eufrates i les valls del Balikh i del Khabur.

D/. Valorar el paper de Tell Halula, amb una llarga seqüència d'ocupació, en els processos de formació del període Halaf, possibilitat que tradicionalment no s'atorgava a aquesta zona de l'Eufrates.

E/. Elaborar un programa d'anàlisi interdisciplinàries que contemplés la caracterització de les ceràmiques Halaf, tant de pastes fines com grolleres, per mitjà d'anàlisi químiques i físiques així com d'anàlisi de pigments per mitja de microscopi electrònic.

A l'any 1998 el jaciment de Tell Halula tenia ja dibuixades moltes de les grans línies interpretatives i es tenien ja evidències que el jaciment presentava una llarga ocupació humana que abastava quasi tres mil·lennis i calia traslladar les problemàtiques plantejades a nivell micro a un altre de regional per tal de poder d'una banda confirmar els plantejaments interpretatius adoptats per a Tell Halula i de l'altre poder tenir, de primera mà, accés a possibles variabilitats en cadascun dels processos analitzats. Aquests objectius pogueren ésser tractats gràcies a les excavacions que portarem a terme als jaciments de Tell Amarna i Chagar Bazar.

Al jaciment de Tell Amarna, que es portava a terme la primera col.laboració amb la missió arqueològica belga, la finalitat inicial fou l'estudi d'un lot ceràmic molt homogeni recuperat per l'equip de la missió arqueològica belga així com un primer anàlisi a través de intervencions arqueològiques puntuals en el propi jaciment per tal de poder establir les seves relacions espacials i estructurals.

Aquesta primera col·laboració comportava també valorar les possibilitats d'un jaciment situat geomorfològicament en la terrassa baixa que s'exten al llarg de les dues ribes del riu Eufrates amb amplies planes fèrtils on assentaments humans de diverses èpoques s'instal·laven estratègicament des del període Pre-Ceràmic. La ratio de pluges actual es caracteritza per unes quantitats de entre 250 mm i 500 mm, just per sobre dels 250 mm isoets favorables per una agricultura de secà. Aquestes bones condicions feien de Tell Amarna un bon jaciment per ampliar el projecte de recerca regional endegat a Tell Halula i afavorir un coneixement millor sobre la organització d'un jaciment de cronologia Halaf, període amb sèries deficiències tant a nivell de interpretació de la seva societat com en termes de cronologia. Tell Amarna doncs, juntament amb Tell Halula, eren jaciments amb presència d'ocupacions Halaf en el curs mitjà del riu Eufrates que ens podien aportar noves dades per la comprensió del període en aquesta zona en que cap investigació en relació a aquest període havia estat realitzada des de feia trenta anys.

L'objectiu d'aquest projecte de col·laboració es centrà en;

A/. Analitzar el conjunt ceràmic obtingut tant per la Universitat de Lieja com per els sondeigs oberts posteriorment per tal de configurar-ne la seva naturalesa, tipologia completa i aproximació cronològica.

B/. Contrastar la tipologia ceràmica de Tell Amarna amb la obtinguda a Tell Halula, així com amb els altres dos únics jaciments excavats a la vall de l'Eufrates, Shams ed-Din i Zreyjiye.

C/. Comparar les característiques entre un jaciment de llarga ocupació (Tell Halula) amb les d'un jaciment estacional o de curta durada (Tell Amarna).

D/. Continuar amb el programa endegat a Tell Halula de caracterització de pastes ceràmiques a través d'anàlisi químiques i físiques de mostres de fragments ceràmics però també de fragments de tovot i d'argiles properes a la zona del jaciment.

El jaciment de Chagar Bazar, que ja hem anat comentant en pàgines prèvies, fou un dels primers jaciments Halaf excavats en proporcionar una seqüència d'ocupació llarga però també pel fet que oferí a diversos investigadors (tant Mallowan per la seva comparativa amb Arpachiyah però especialment a Davidson i McKerrell per l'anàlisi de produccions ceràmiques i de comerç de ceràmiques a la zona) una gran base d'informació. L'oportunitat doncs de poder participar en un nou projecte d'excavacions al jaciment era una ocasió única per tal de poder actualitzar el potencial arqueològic del

jaciment com per poder comparar dos models d'assentament Halaf en àrees molt diferenciades.

Els objectius globals per al jaciment de Chagar Bazar es centraren en dos grans aspectes diferenciats: a/ prospecció no sistemàtica de la superfície del tell a fi de poder establir criteris de concentració de materials i avaluar la seva naturalesa i adscripció cronològica relativa, i, b/ Obertura de diversos sondeigs per tal de poder obtenir una aproximació a les característiques de les primeres ocupacions prehistòriques del jaciment i poder avaluar-ne la seva possible extensió.

Pel que fa als estudis relacionats amb els conjunts ceràmics al jaciment de Chagar Bazar els objectius del projecte eren:

A/. Obtenir una nova seqüència completa dels nivells prehistòrics del Tell i contrastar-la amb la obtinguda per Mallowan el 1936.

B/. Definir especialment la primera ocupació del jaciment sobre la qual Mallowan únicament indicà la presència de diversos fragments ceràmics de tipus Samarra.

C/. Realitzar, a nivell tipològic, la màxima seqüència completa ceràmica del tell i establir una primera aproximació a la seva periodització i cronologia.

D/. Analitzar i establir, a nivell de les restes materials ceràmiques, relacions/disfuncions entre dues àrees geogràfiques distintes (Vall de l'Eufrates i del Khabur).

E/. Continuar amb el programa endegat a Tell Halula de recollida de mostres per a la caracterització de pastes ceràmiques a través d'anàlisi químiques i físiques de mostres de fragments ceràmics però també de fragments de tovot i d'argiles properes a la zona del jaciment. Recollida de mostres també per a les anàlisi de pigments utilitzats en les aplicacions pictòriques de les ceràmiques.

6. Resum global i discussió dels resultats.

Aquesta tesi que té com a objectiu d'estudi els "Orígens, emergència i desenvolupament de la ceràmica Halaf a Síria" s'ha basat, principalment, en l'estudi de les restes ceràmiques recuperades a tots els jaciments que formen part integral del projecte: Tell Halula i Tell Amarna, a la vall de l'Eufrates, i Chagar Bazar, a la vall del Khabur. Donada la particular estructura d'aquest treball cada un dels tres jaciments han estat analitzats amb amplitud a l'apartat C com a resultat de les memòries, publicades o en curs de publicació, amb resultats parcials en els casos de Tell Halula i Chagar Bazar, i de memòria definitiva en el cas de Tell Amarna. Per als jaciments de Tell Amarna i Chagar Bazar la meua tasca ha estat de responsable de la direcció dels treballs de camp, però he portat també a terme l'estudi, més enllà de l'estrictament ceràmic, de la estratigrafia i la arquitectura, dels objectes i en algun cas dels útils macrolítics, així com de les valoracions d'interpretació respectives. En el cas de Tell Halula, amb un organigrama de funcionament diferent, he estat, des dels seus inicis, responsable científic de l'anàlisi de les restes materials ceràmiques del període Halaf a més de coordinador del treball de camp en el sector Neolític ceràmic.

Les conclusions que es poden extreure del projecte d'investigació que aquí es presenten són el resultat de quinze anys de treballs d'arqueologia de camp, dels estudis globals realitzats a dos jaciments –Tell Amarna i Chagar Bazar- així com de les anàlisi realitzades als conjunts ceràmics del període Halaf de Tell Halula. En aquest capítol s'exposaran els principals resultats que s'han obtingut a cada un dels jaciments participats i es tractaran, posteriorment, els aspectes fonamentals que conformen les novetats i els arguments que s'aporten per al coneixement de les diferents problemàtiques que afecten a la comprensió del fenomen Halaf a nivell general.

Donada la naturalesa particular però de cada un dels jaciments investigats els resultats que sobre de cada un d'ells s'aporta són especialment diferents. Així als jaciments de Tell Halula i Chagar Bazar, amb una seqüència d'ocupació llarga que representa tota la seqüència Halaf des dels seus inicis, els resultats obtinguts són molt més nombrosos tant a nivell quantitativa com qualitativament que al jaciment de Tell Amarna, amb un sol moment d'ocupació del període Halaf Intermedi, que proporciona, com veurem, un nivell d'informació més restringit, a nivell temporal, tot i que molt

significatiu pel que aporta per al coneixement d'aquesta fase a la vall de l'Eufrates de Síria.

6.1. Resultats obtinguts a cada un dels jaciments.

6.1.1. El jaciment de Chagar Bazar.

L'oportunitat de poder participar en el projecte d'excavacions al jaciment de Chagar Bazar, a la vall del Khabur, fou doblement important. D'una banda es tenia la possibilitat de treballar en un jaciment "emblemàtic" que ja formava part integral del corpus de coneixements inicials de la cultura Halaf i que juntament amb Arpachiyah conformaren "l'estatus" d'evolució i seqüència cronològica del període Halaf definit per l'arqueòleg Max Mallowan als anys 30 del segle passat i que ha estat vigent fins la seva última part. D'altre banda poder incidir en una àrea arqueològica molt rica i, també, desconeguda que, tradicionalment, havia estat definida com a zona nuclear de formació de la cultura Halaf però que des de l'època de Mallowan no s'hi havia portat a terme cap altre projecte d'excavació.

Recordem breument que el fet més destacable de la intervenció realitzada al jaciment de Chagar Bazar per Mallowan l'any 1936 fou, essencialment, establir una aproximació a la seqüència estratigràfica en la que es configuren correspondències entre Chagar Bazar i els jaciments d'Arpachiyah i Ninive a Iraq. Mallowan descriu un total de 15 nivells d'ocupació, d'una manera molt general i una mica confusa

²⁵¹, en una seqüència estratigràfica de 15,10 m. de profunditat en la que fa una primera divisió en dos grans horitzons: la primera part atribuïble als períodes històrics, a partir de la segona meitat del segon mil·lenni BC fins el període dinàstic antic i, la segona part, amb 10 nivells, relacionats amb la prehistòria.

A partir doncs de la lectura de la estratigrafia de Mallowan, els nivells 13-15 són una mica imprecisos i amb una absència total de formes ceràmiques il·lustrades. Els considera com el primer vestigi, sobre el sòl verge, de les ocupacions al jaciment i els associa a fragments ceràmics de tipus Samarra decorats amb figures humanes però

²⁵¹ veure MALLOWAN, 1936, p. 7 i fig. 2

també amb fragments del període de Halaf amb motius de bucranis i d'altres fragments de pastes grolleres amb superfícies brunyides i també impreses/incises.

Aquesta troballa representà, en el seu moment, un nou punt d'inflexió en el coneixement del Halaf tot i que no foren analitzades suficientment i amb una total absència d'il·lustracions a la publicació corresponent. Aquestes evidències de ceràmiques de tipus Samarra a la base del tell foren utilitzades repetidament per diversos investigadors que, en moltes cites bibliogràfiques, han especulat contínuament amb la possibilitat que a Chagar Bazar existís una fase prèvia a la aparició del Halaf²⁵².

Els nivells 13-14, que representarien l'inici de la ceràmica Halaf a Chagar, mostren una gran diferència en relació a les dels nivells 6-12 posteriors ja que ofereixen fragments ceràmics dels inicis del període Halaf, que són minoritaris, i del tipus Samarra, que són majoritaris. Malauradament, Mallowan no il·lustrà les formes ceràmiques, si bé per mitjà d'una figura de motius decoratius es pot deduir una possible fase Halaf antiga relacionable amb els nivells d'Arpachiyah TT 10 i alguns motius especials (cross-hatch o "dancing ladies") segurament d'una fase anterior.

Mallowan admet que els nivells 6 a 12 constitueixen un conjunt molt homogeni que contenen els elements característics del Halaf, amb la aparició de decoracions policromes a partir del nivell 12, que coincideix amb el període de més gran prosperitat de Chagar Bazar. El nivell 12 proporciona les formes i decoracions relacionables amb una fase Halaf mitjà d'Arpachiyah (TT8-10) i, partir del nivell 11 i fins al 6, es realitza una evolució cap el Halaf final comparable a la fase TT7-6 d'Arpachiyah

En resum doncs, de les descripcions de Mallowan es pot deduir que a Chagar Bazar hi ha una primera fase d'ocupació en els nivells 13-15, caracteritzada per una certa barreja de materials i estils ceràmics, que són atribuïbles a una fase antiga (Proto-Halaf i Halaf antic tradicional). Una segona fase, identificada en el nivell 12, amb l'aparició de noves formes relacionables amb la fase Halaf intermedi i una de tercera, representada pels nivells 11-6, que mostren ja una llarga evolució del món Halaf final.

En realitat el nivell d'informació que es desprèn de les publicacions de Mallowan sobre el jaciment de Chagar Bazar són una mica decepcionants si es comparen amb les publicades, un any abans, pel mateix autor al jaciment d'Arpachiyah²⁵³. En aquest darrer jaciment, Mallowan dedica una memòria, força completa per l'època, en que al llarg de les seves 178 pàgines i amb força detall es

²⁵² p.e. CAMPBELL, 1992; DAVIDSON, 1977.

²⁵³ MALLOWAN i ROSE, 1935

descriuen ceràmiques, objectes, segells, indústria lítica i òssia... així com també plantes i seccions de les restes estructurals de diversa naturalesa descoberts al jaciment (edificis, forns...) i especialment una important quantitat d'il·lustracions de les formes ceràmiques recuperades.

En la memòria de Mallowan a Chagar Bazar però no s'ofereix cap planta o secció arquitectònica de les diverses troballes realitzades. De fet, en la seva memòria Mallowan²⁵⁴ només parla de restes mal conservades construïdes en *pise* o en tovot, alguns fragments de sòls en terra batuda o de sòls enlluïts, fragments de grans murs de més d'un metre d'espessor, plataformes de tovot o restes d'un edifici, al nivell 9, amb un mur absidal de 1 m. d'espessor que suggereix es pot relacionar amb el *tholoi* d'Arpachiyah. Tampoc fa cap comentari sobre la important descoberta, al nivell 6, de clares evidències de destrucció pel foc que les relaciona amb les d'Arpachiyah o del nivell 7 on diu, els nivells de construcció, amb presència de moltes cendres, foren subjecte d'una destrucció radical. Per contra en el seu report d'Arpachiyah Mallowan²⁵⁵ descriu amb molt detall la casa cremada del nivell TT 6 així com tot els materials arqueològics recuperats. La memòria tampoc ofereix un mínim de il·lustracions de les sèries ceràmiques que podrien ser determinants per a l'establiment d'una correcta seqüència estratigràfica al jaciment i com ja hem vist anteriorment els primers nivells d'ocupació del tell són d'una imprecisió completa tant pel que fa a la pròpia definició dels propis nivells implicats com per la òbvia barreja de materials ceràmics atribuïbles, clarament, a diverses fases diferenciades de la llarga ocupació del tell. De la mateixa opinió és Davidson quant critica la limitació, molt important, d'evidències materials pel que fa a la fase antiga de Chagar Bazar²⁵⁶.

El fet doncs que el jaciment de Chagar Bazar disposés de certs elements materials que el podien relacionar probablement amb una fase anterior al període Halaf i la insuficiència de dades proporcionades per Mallowan sobre la mateixa fou, en realitat, un dels elements decisoris per tal d'iniciar el nou projecte d'investigació al jaciment.

D'acord amb el programa d'objectius prèviament establerts²⁵⁷, els resultats obtinguts en els dos primers anys d'actuació arqueològica 1999-2000, han estat particularment satisfactoris i han aconseguit respondre, en gran mesura, a les

²⁵⁴ MALLOWAN, 1936, p. 16-17

²⁵⁵ MALLOWAN i ROSE, 1935, p. 104 i següents

²⁵⁶ DAVIDSON, 1977, p. 186

²⁵⁷ veure capítol 5

problemàtiques que es plantejaren en el seu inicis. A continuació s'indiquen d'una manera sintetitzada els resultats aconseguits i que fan referència a:

1. L'obtenció d'una nova seqüència estratigràfica al sondeig E, que amb 9,50 m de profunditat i una cinquantena de estrats identificats ens ha permès descriure i analitzar una seqüència evolutiva força completa de tot el període Halaf. Aquesta seqüència, ampliada i contrastada amb la obtinguda en els altres sondeigs oberts al tell (sondeigs F, K i L5), ha estat associada a quatre grans fases d'ocupació que, inicialment, fan referència a una primera ocupació del tell en la fase Proto-Halaf, seguides d'una fase Halaf primitiu, una fase llarga Halaf intermèdia i una fase Halaf evolucionat (veure taula 2).

Aquesta nova estratigrafia obtinguda atorga al jaciment de Chagar Bazar una seqüència ocupacional basada, en aquesta primera part dels treballs, en la tecnologia i l'evolució tipològica i estilística dels conjunts ceràmics, i ajustada a les realitats més recents sobre el coneixement del període Halaf.

Assenyalar però l'obtenció, per primera vegada, d'un conjunt ceràmic característic per a les primeres ocupacions humanes del tell, corresponents al període Proto-Halaf, i caracteritzat per vasos ceràmics d'estil Samarra però d'altres tant significatius com les ceràmiques de tipus "Orange Ware" i la seva evolució cap les formes clàssiques del període Halaf primitiu.

2. L'obertura de diversos sondeigs a la part nord oest del jaciment i, especialment, els sondeigs "K" i "L.5" ens han permès de conèixer una primera aproximació a la situació, evolució i extensió de les primeres ocupacions prehistòriques així com aprofundir en la naturalesa la seva primera ocupació, del període Proto-Halaf. Aquest fet és d'una important rellevància doncs, per primera vegada es localitza un conjunt ceràmic d'aquest període que defineix al jaciment de Chagar Bazar com a focus originari del Halaf a la zona del Khabur de la mateixa manera que ho són els jaciments de Tell Halula, per a la vall de l'Eufrates i, de Sabi Abyad per la vall del Balikh.

Per altre banda i a partir de la informació extreta dels diversos sondeigs realitzats es planteja la hipòtesi que la primera ocupació humana a Chagar Bazar es desenvolupa a la part més nord occidental del jaciment i que a partir de la fase CB-II (Halaf primitiu) es desplaça en direcció sud-est. Prenent en consideració els resultats obtinguts en els diversos sondeigs oberts, l'extensió màxima de l'ocupació prehistòrica en aquesta part del tell podria ésser avaluada a l'entorn d'una hectàrea.

Chagar Bazar Fases	Període	Sondeig E estrat	Sondeig L% estrat	Sondeig K estrat	Sondeig F estrat	
Incert		2.1.1				
		2.1.2				
		2.1.3				
		2.1.4				
		2.2				
CB-IV	Halaf Evolucionat	3.3				
		3.4				
		3.4.-1				
		4.1.1				
		5.1				
		5.2				
		5.3				
		5.4.1				
		5.5.1				
		5.5.2				
		6.1				Mixed range superficial L I
		6.2.1				
		6.2.2				
6.3.2				L II		
6.4				L III		
CB-III	Halaf Intermedi	7.1				
		7.2				
		7.3				
		7.4				
		7.5				
		7.6				
		7.7				
		8.1				
		8.2				
		8.3				
		8.4				
		8.5				
		9.1		Mixed range superficial	Mixed range superficial	
		9.2		5.1	1.1/1.2/1.3	
		9.3		5.2	2.1/2.2	
9.4		5.3	3.1.2			
9.5			3.2.2			
9.6						
9.7				4.1		
9.8				4.2		
CB-II	Halaf Primitiu	9.8				
		10.1			4.3	
		10.2	5.5			
CB-I	Proto-Halaf	10.2	5.6			
		10.3	5.7			
		10.4.1	5.8			
		10.4.2	5.9		4.4	
			5.10			

Taula 2.- Esquema de periodització als diferents sondeigs oberts a Chagar Bazar en funció de l'anàlisi tecnològic, tipològic i estilístic de les ceràmiques fines pintades Halaf.

3. Coneixement parcial dels processos d'alteració del tell prehistòric que al llarg de la seva existència ha patit un doble procés d'erosió: d'una banda el procés natural d'erosió de les darreres instal·lacions construïdes del III i II mil·lenni BC que en el sondeig "L.5" han aportat fins a 3 metres de sediments provenint de la part alta del tell amb una associació de materials arqueològics de naturalesa i cronologia heterogènia. De l'altre un procés antròpic a causa de l'obertura de grans fosses per a la construcció de les fonamentacions dels grans edificis construïts en els III i II mil·lennis BC que tallen i pertorben considerablement les fases d'ocupació prehistòrica més recent.

4. Caracterització de diferències regionals en els conjunts ceràmics, tant a la fase Proto-Halaf com a les fases intermèdies i evolucionades del Halaf, entre la vall del Khabur i la de l'Eufrates. A nivell tecnològic aquestes diferències fan referència a divergències entre la composició de les sèries ceràmiques en el període Proto-Halaf. S'observa, entre d'altres, que la sèrie "Orange ware" detectada a Chagar Bazar és completament absent a Tell Halula i, en relació a les fases intermèdia i evolucionada, la presència de ceràmiques "Red ware" al jaciment de Tell Halula i la seva absència al de Chagar Bazar. D'altre banda s'observen també algunes diferències tipològiques i estilístiques però especialment sobre la naturalesa de les aplicacions pictòriques de tipus policrom (monocromes, bicromes i tricromes) a Chagar Bazar, que apareixen molt aviat, en contraposició al patró d'aplicació monocrom i bicrom a la vall de l'Eufrates, molt reduït en nombre i d'aparició tardana.

6.1.2. El jaciment de Tell Halula.

Al jaciment de Tell Halula, a la vall de l'Eufrates, i amb una cronologia molt més llarga que l'anterior que arriba als quasi tres mil·lennis d'ocupacions humanes continuades, les intervencions relatives al període Halaf han estat limitades especialment a la part occidental del jaciment on es concentra una major ocupació Halaf des de pràcticament els nivells més superficials. Segons els objectius que es fixaren a l'inici del projecte el treball portat a terme en els darrers quinze anys ha estat dirigit a conèixer, en la màxima extensió possible, la seqüència d'ocupacions Halaf al jaciment. Els treballs arqueològics portats a terme però ens han mostrat una evolució en els patrons d'ocupació d'una gran complexitat. El jaciment de Tell Halula es, en realitat un cluster de diferents tells, els primers dels quals s'estableixen en el període Pre-Ceràmic

B mitjà, ocupant una àrea de fins a nou hectàrees i que evolucionen contemporàniament. Aquests tells s'estructuren a partir d'un patró d'assentament compacte amb filades de cases pluricel·lulars de planta rectangular separades per passadissos laterals i espais oberts frontals que esdevé una constant en la majoria de les successives ocupacions posteriors. El relleu doncs del jaciment a finals del Pre-Ceràmic B final correspondria a una sèrie de tells d'una alçada mitjana de fins a onze metres sobre la plana on s'assenten i que acaben configurant unes petites valls intra-tells que esdevenen àrees de circulació exterior i d'activitats domèstiques diverses de cada un d'ells.

Coincidint amb l'adveniment de les primeres produccions ceràmiques, aproximadament als 7000 BC calibrat, el patró d'assentament compacte i repetitiu anterior comença a variar i esdevé un patró de caràcter cada vegada més expandit on no es construeix sempre sobre les plantes preexistents sinó que s'inicia, en cada nova construcció, un desplaçament en relació a la situació anterior. Si bé en un moment inicial les plantes rectangulars encara són presents, s'imposen ara noves modalitats arquitectòniques que suposen cases multicel·lulars amb habitacions de planta quadrada i més endavant amb la aparició de les primeres construccions de planta circular de fins a set metres de diàmetre que seran els precedents dels famosos *tholoi* del període Halaf.

Ja en el període Halaf trobem un patró de disposició de l'assentament molt més dispers encara que els anteriors on les instal·lacions són disposades tant a les planes o petites valls que havien estat espais exteriors i de circulació dels tells anteriors Pre-Ceràmics com, en d'altres indrets, instal·lats per sobre els tells de cronologia anterior. Aquesta disposició de patró d'assentament Halaf fa difícil poder obtenir, en molts casos, estratigrafies contínues d'ocupacions Halaf i, sovint, se'ns presenten projeccions estratigràfiques invertides. Ha estat gràcies als diversos espais oberts que ha estat possible realitzar una aproximació a aquesta realitat d'ocupació de l'espai fet que ens ha permès poder obtenir una seqüència diacrònica completa per al període Halaf en el sondeig 1B on, a la zona exterior d'un dels tells Pre-Ceràmics envoltat per un gran mur de sosteniment.

Dels tres jaciments que conformen aquest treball, Tell Halula és, sens dubte, el que presenta una seqüència d'ocupacions humanes més dilatada en el temps i els quasi tres mil·lennis de seqüència ininterrompuda el fa excepcional per a l'estudi i anàlisi dels grans canvis socioeconòmics i també culturals que es produïren en aquella zona entre el IX i el VI mil·lenni BC calibrats. Les estratègies per tant aplicades al jaciment eren forçosament diferents a les portades a terme als altres dos jaciments i, com a

conseqüència de la complexitat del jaciment, adaptables a les situacions que cada campanya i sèries de noves descobertes ens portaven a dissenyar de nou. Més enllà però d'aquesta problemàtica els objectius que sobre el període Halaf es fixaren des d'un inici feien referència en primer lloc a poder obtenir una comprensió global de les ocupacions Halaf al jaciment així com confirmar o desmentir els esquemes anteriorment establerts sobre qüestions relatives al paper jugat per les ocupacions de la vall mitjana de l'Eufrates siriana en la formació del període Halaf. Així doncs, els resultats aconseguits al llarg d'aquestes campanyes han fet referència especialment a:

1. Destacar en primer lloc la confirmació a Tell Halula d'una seqüència del Neolític ceràmic amb set fases diferenciades contínues d'ocupació sense interrupció que s'inicien pels vols del 7000 BC calibrat amb unes primeres produccions ceràmiques caracteritzades per les denominades "sèries negres"²⁵⁸ fins la fase més avançada del període Halaf evolucionat a l'entorn dels 5500-5300 BC calibrat. S'estableix doncs, per primera vegada a la vall de l'Eufrates, una seqüència completa del Neolític ceràmic.

Fases Ceràmiques	Dades BC calibrades aproximades	
HL. Fase ceràmica I (Pre-Halaf Antic)	6900	6600
HL. Fase ceràmica II (Pre-Halaf Mitjà)	6600	6300
HL. Fase ceràmica III (Pre-Halaf Recent)	6300	6050
HL. Fase ceràmica IV (Proto-Halaf)	6050	5900
HL. Fase ceràmica V (Halaf Primitiu)	5900	5750
HL. Fase ceràmica VI (Halaf Intermedi)	5750	5550
HL. Fase ceràmica VII (Halaf Evolucionat)	5550	5300

Taula 3. Esquema de periodització preliminar dels períodes Pre-Halaf i Halaf a Tell Halula.

2. De les set fases ceràmiques que es detallen a la taula 3, tres correspondrien al període que hem vingut definint com a Pre-Halaf i les altres quatre al període Halaf amb una fase Proto-Halaf, de transició (fase HI-IV) entre la fi del període Pre-Halaf final i l'adveniment del Halaf, que representaria la seva gènesi i cristallització. La troballa d'evidències Proto-Halaf, tant estructurals com de restes materials, és una de les novetats més sorprenents realitzades mai a la vall mitjana de l'Eufrates de Síria i modifica notablement els models interpretatius fins fa poc existents, els quals atorgaven a aquesta zona un paper marginal i tardà en l'evolució del període Halaf i que comentarem de manera més exhaustiva més endavant.

²⁵⁸ FAURA, 1996

3.- Gràcies a la descoberta aquests nivells d'ocupació Proto-Halaf s'ha pogut caracteritzar d'una manera suficient el paper jugat per Tell Halula en la gènesi del període Halaf a la vall de l'Eufrates. A nivell estructural, a Tell Halula, es descobreixen per primera vegada al Pròxim Orient estructures d'habitació de planta circular o *Tholoi* que conviuen amb d'altres de planta tradicional rectangular. Aquestes construccions, que de sempre s'havien associat a una característica identitària del període Halaf, tenen un origen, a Tell Halula, que es remunta a diversos centenars d'anys abans de la aparició del Halaf i les trobem de nou, com un model alternatiu també, al període que hem definit com a Proto-Halaf. A aquesta important novetat, sobre la qual en parlarem posteriorment, s'hi afegeixen unes sèries ceràmiques desconegudes fins llavors, d'entre les quals un grup de tipus Samarra, representaran les primeres ceràmiques fines pintades al Pròxim Orient com a precedent a les del període Halaf.

4.- Les anàlisis realitzades al conjunt ceràmic del període Proto-Halaf així com a la resta de fases del període Halaf ens han permès establir tant una àmplia tipologia evolutiva com les corresponents correspondències amb d'altres jaciments localitzats a les dues altres àrees de concentració i originàries del Halaf, la vall del Balikh i la vall del Khabur. S'han observat també algunes característiques regionals diferenciades que afecten tant a la composició dels conjunts Proto-Halaf com de la fase final Halaf i que, més endavant, s'exposaran i discutiran amb amplitud.

6.1.3. *El jaciment de Tell Amarna.*

El jaciment de Tell Amarna, a la vall de l'Eufrates, com ja hem vist a l'apartat C1, correspondria a un assentament temporal o de curta durada del període Halaf Intermedi. Tot i que els sondeigs realitzats proporcionaren una pobre informació en relació al patró d'assentament, degut als efectes produïts per els diferents processos d'erosió, l'extens i ric conjunt de restes materials, especialment ceràmiques amb més de 10.600 fragments, ha estat decisiu per tal de realitzar una aproximació crono-cultural al jaciment en aquesta àrea. Les conclusions més significatives obtingudes al jaciment de Tell Amarna han estat doncs:

1. Gràcies a les anàlisi micromorfològiques realitzades hem pogut saber que el jaciment patí un doble procés d'erosió i destrucció. D'una banda l'erosió dels testimonis de terrasses quaternàries que tallen i pertorben d'una manera significativa els nivells

d'ocupació i, posteriorment un efecte de deposició d'arenes i graves que afectà greument les restes encara subsistents cobrint-les amb dipòsits de més de dos metres d'espessor. Finalment l'acció d'animals i teixits vegetals descomposaren i alteraren també els dipòsits arqueològics. Aquests processos han dificultat significativament la localització del jaciment, avui en dia entre dos i tres metres sota el relleu actual, i són responsables de l'estat de destrucció significatiu en els casos de les poques estructures detectades.

2. Els més de 10.600 fragments ceràmics recuperats, que han estat atribuïts a una sola fase cronològica, el Halaf Intermedi, constitueixen, per la seva qualitat i homogeneïtat, un corpus tipològic ceràmic únic per a aquesta fase i per a la vall mitjana de l'Eufrates siriana.

3. Les anàlisis realitzades per difracció de raigs X i físics per làmines primes ens ha evidenciat que a Tell Amarna es manufacturaven les ceràmiques necessàries per al jaciment, tant de pastes fines com grolleres, amb argiles locals i amb unes coccions, realitzades en forns segurament complexos de doble cambra, que arribarien als 800/850 graus màxims de temperatura.

4.- Les anàlisis realitzades amb microscopi electrònic ens permeten fer, per primera vegada, una aproximació a certs aspectes relatius als pigments utilitzats en les pintures aplicades a les decoracions dels vasos Halaf així com també a certes característiques sobre el tractament de les seves superfícies. D'una banda, les anàlisis, ens evidencien que els pigments utilitzats són principalment òxids de ferro i carbó si bé per aconseguir les tonalitats més fosques (negre i marró) s'utilitzaria una mescla de magnetita i possiblement carbó i per a les tonalitats més clares (vermells i ataronjat) una mescla de magnetita i hematita. Pel que fa al tractament brillant de certes decoracions pictòriques es determina que aquestes s'haurien aconseguit principalment per mitjà d'un brunyit intens.

6.2. Les aportacions a nivell general.

Les aportacions que cada un dels jaciments incorpora, a nivell individual, al coneixement general del Halaf han estat ja comentades en els apartats corresponents a cada un dels jaciments a la part final del treball (apartat C). En aquest capítol es fa una valoració de conjunt de les aportacions dins un marc més global dels aspectes cabdals sobre qüestions que afecten al coneixement del període Halaf i que són, encara avui en dia, motiu de debat intens: la caracterització de l'evolució en la seqüència dels conjunts ceràmics, una nova proposta per la seva periodització, el plantejament de noves formulacions sobre els orígens i la formació del període Halaf a Síria i, finalment un estat de la qüestió sobre el seu marc cronològic absolut.

6.2.1. Qüestions relatives a la seqüència ceràmica i a la periodització del Halaf. Noves aportacions.

Introducció.

Les magnituds globals dels elements materials arqueològics recuperats a cada un dels jaciments que formen part d'aquest treball són, tant a nivell quantitatiu com qualitatiu, d'un alt i especial interès i són comentats amplia i detalladament en cada una de les memòries i informes anteriors que s'inclouen a la part final.

Les restes materials ceràmiques que han conformat la base sobre la qual s'ha realitzat el present treball totalitzen 53.384 fragments i provenen dels tres jaciments que formen el projecte. Tots aquests fragments han estat analitzats macroscòpicament a nivell individual als laboratoris existents a cada una de les missions i conformen la base sobre la qual s'han definit les distintes categories ceràmiques i les tipologies corresponents. Una col·lecció de mostres relatives a cada una de les distintes sèries ceràmiques definides fou enviada als laboratoris de la Universitat Autònoma de Barcelona²⁵⁹ i a la Universitat de Lieja²⁶⁰, a Bèlgica, que s'han encarregat d'analitzar les corresponents làmines primes i les observacions microscòpiques en relació a les

²⁵⁹ Analítiques a càrrec dels Dr. Aureli Alvarez de la Facultat de Geologia i del Dr. Xavier Clop de la Facultat de Prehistòria de la UAB.

²⁶⁰ Analítiques a càrrec del Dr. B. Gilbert, University of Liège, Analytical Chemistry and Electrochemistry, Bât. B6C, Interdisciplinary Group of Archeometry, B-4000 Liège

composicions mineralògiques de les pastes ceràmiques i dels pigments utilitzats en les aplicacions pictòriques de les ceràmiques fines pintades Halaf.

El total de 53.384 fragments ceràmics recuperats doncs, conformen un conjunt molt important per tal de poder realitzar una profunda aproximació a les evolucions tecnològiques de les produccions als jaciments de Tell Halula i Chagar Bazar, amb una cronologia que cobreix gran part del VI mil·lenni BC calibrat, així com al conjunt, més restringit però homogeni, de Tell Amarna atribuïble a una fase Halaf intermèdia. Cal destacar però que, en general, les categories de ceràmiques fines presenten majoritàriament unes pastes molt ben elaborades, compactes, normalment sense inclusions perceptibles a nivell macroscòpic i quan en presenten són de talla molt petita i de tipus mineral mentre que les ceràmiques grolleres, estan manufacturades amb unes pastes no tant elaborades i presenten inclusions, tant vegetals com minerals, de mida mitjana o gran i superior a 0,50 mm.

A la figura 2 es detalla la distribució quantitativa de ceràmiques entre jaciments així com les diferents categories ceràmiques principals tot i que cal indicar que l'extensió excavada entre els jaciments no és en cap cas relacionable (a Chagar Bazar i a Tell Amarna el conjunt ceràmic prové solament de diversos sondeigs de mides reduïdes, i a Tell Halula d'una extensió excavada superiors als 500 m quadrats).

	CERÀMIQUES FINES				CERÀMIQUES GROLLERES				Total
	pintades	%	sense pintar	%	incl. Vegetals	%	incl. Minerals	%	
Tell Amarna	4193	39,47	4232	39,84	560	5,27	1637	15,41	10622
Tell Halula	10462	29,85	11757	33,54	4196	11,97	8638	24,64	35053
Chagar Bazar	2694	34,95	3628	47,06	457	5,93	930	12,06	7709
Total	17349	32,50	19617	36,75	5213	9,77	11205	20,989	53384

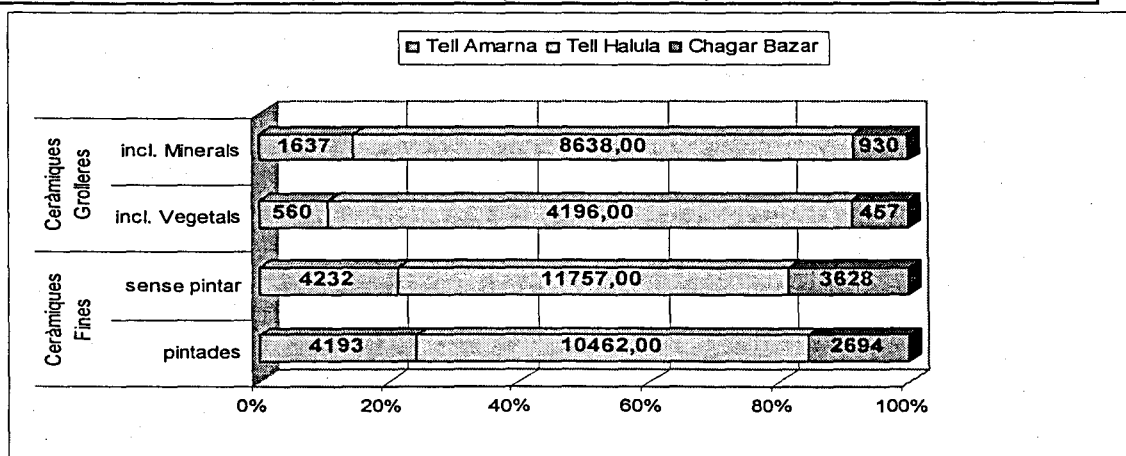

Figura 2.- Nombre total de fragments analitzats, amb descripció de categories bàsiques, en el conjunt de jaciments que formen part del projecte.

La seqüència ceràmica i la periodització del Halaf.

Les excavacions d'Arpachiyah del segle passat propiciaren que Mallowan²⁶¹ i Perkins²⁶² establissin una seqüència per al Halaf en tres grans fases diferenciades en base a la evolució tipològica i estilística de la ceràmica: Halaf Antic, Mitjà i Final. Posteriorment, la seqüència Halaf, fou objecte d'un estudi aprofundit per Davidson²⁶³ que en realitzà una tesi i que inclou una fase final de transició al món Obeid (HUT) al final de les seqüències de Mallowan i Perkins. Una característica però a totes elles era que el període Halaf era vist com un fenomen únic amb una cronologia unificada que hauria de servir per totes les àrees on el Halaf era present. Aquesta visió fou, en el seu dia, aplicable a la zona del nord d'Iraq i la vall del Khabur, que eren en definitiva les àrees principals estudiades pels autors mencionats, però fou utilitzada indiscriminadament a arreu.

Als anys 80 del segle passat però, les excavacions arqueològiques que es portaven a terme a Sabi Abyad, a la vall del Balikh, havien de modificar substancialment els esquemes anteriors amb l'establiment d'una nova seqüència regional per a la vall del Balikh²⁶⁴. El marc cronològic establert, que comptava amb el suport d'una sèrie de datacions absolutes, es basà a partir de les seqüències de diversos jaciments de la vall del Balikh i en les seves relacions respecte als canvis en les ceràmiques, la indústria lítica i d'altres restes materials, establint cinc fases principals denominades Balikh I –V. La fase Balikh I, correspondria al Neolític Pre-Ceràmic i el Balikh II (amb tres subfases IIA, IIB i IIC) definirien els inicis de les produccions ceràmiques o Pre-Halaf. La fase Balikh III representaria una període mes desenvolupat de la ceràmica amb una fase Proto-Halaf inicial (Balikh IIIA), una fase Halaf antic (Balikh IIIB), una fase Halaf intermedi (Balikh IIIC) i una fase Halaf desenvolupat (Balikh IIID). La fase Balikh IV correspondria al període Calcolític antic i a la introducció del Obeid i la fase Balikh V, vinculat a una Calcolític evolucionat, detectat al jaciment de Hammam et-Turkman.

²⁶¹ MALLOWAN i ROSE, 1935

²⁶² PERKINS, 1949

²⁶³ DAVIDSON, 1977

²⁶⁴ AKKERMANS, 1989, 1993; AKKERMANS (ed.) 1996; AKKERMANS i LE MIÈRE, 1992; AKKERMANS i VERHOEVEN, 1995.

Més recentment Campbell, a la seva tesi, parlava ja de la anomalia que representava l'absència d'una fase transicional cap el mon Halaf inicial a partir de cultures precedents. La descoberta d'aquesta fase transicional a Sabi Abyad (fase Balikh IIIA), feu canviar substancialment el panorama preexistent i Campbell²⁶⁵ en la seva nova periodització del Halaf proposà, per a la zona del nord d'Iraq, una nova divisió del període en dues grans fases Halaf I i II, subdividies alhora en altres dues subfases Halaf Ia, Ib i IIa i IIb. Pel que fa al Halaf Ia associà jaciments com Sabi Abyad, però també d'altres com els descoberts al nord d'Iraq (NJP 72 i Khirbet Garsour) i en relació a la segona fase, el Halaf Ib, els jaciments considerats tradicionalment com a Halaf antic (amb Arpachiyah i Yarim Tepe II com a més representatius). Campbell²⁶⁶, a la llum de les novetats de Sabi Abyad, el portà a suggerir que l'expansió Halaf es produí ja en la fase Hassuna III. De totes maneres Campbell, a la seva tesi²⁶⁷ però, ja indicava que a Tell Halula i, segons descrivia Sagona²⁶⁸ dos exemples de ceràmiques amb decoració de "cross-hatch" horitzontal podien pertànyer al període Halaf Ia, o Halaf primitiu, anterior al determinat com a Halaf antic clàssic a Arpachiyah.

A partir de la proposta de Campbell i com a resultat de les prospeccions realitzades a la vall del Khabur per Lyonnet²⁶⁹, l'investigador responsable de l'estudi de les ceràmiques Halaf proposà un nou esquema en base a sis fases diferenciades tot afegint una fase "transicional" (o "Proto-Halaf") a l'inici de la seqüència i una fase HTU de transició al període Obeid²⁷⁰ al final.

Aquesta tendència a establir perioditzacions d'àmbit més regional és posteriorment suggerida per Campbell a partir dels treballs portats a terme al jaciment de Domuztepe, situat a la part sud central de Turquia²⁷¹, on després d'una fase Halaf final en descriu dues de posteriors i les defineix com a Post-Halaf A i Post-Halaf B, fases que presenten ja una clara influència Obeid.

Més recentment però i en la seva darrera síntesi sobre prehistòria del Pròxim Orient, i en especial pel que fa a la periodització del Halaf, Akkermans²⁷² suggereix que aquest es pot dividir en dues grans fases: antiga i recent, si bé existeixen diverses subdivisions locals que emergeixen d'una lenta i gradual evolució.

²⁶⁵ CAMPBELL, 1992, p. 35-37

²⁶⁶ CAMPBELL, 1992, p. 119

²⁶⁷ CAMPBELL, 1992, p. 37

²⁶⁸ SAGONA I SAGONA, 1988, fig. 4: 14 i 20

²⁶⁹ LYONNET, 2000.

²⁷⁰ NIEUWENHUYSE, 2000, p. 183-191

²⁷¹ CAMPBELL, *et al.*, 1999

²⁷² AKKERMANS I SCHWARTZ, 2003, p. 115-6

A partir de les evidències arqueològiques tradicionals però sembla força difícil poder establir nous criteris pel que fa a aproximacions d'evolució i periodització ja que molts jaciments excavats d'antic i amb presència de seqüències estratigràfiques força completes (Arpachiyah, Tell Aqab, Tell Halaf o Yarim Tepe entre d'altres) presenten una esbiaixada o incompleta selecció de restes ceràmiques publicades fet que no permet realitzar perioditzacions regionals amb una més gran seguretat.

El fet s'agreuja també pel fet que no hi han, encara avui en dia, jaciments que proporcionin seqüències completes de l'horitzó Halaf essent doncs d'una gran rellevància les obtingudes als jaciments de Chagar Bazar i Tell Halula. Si que es disposa, d'altre banda, de jaciments amb evidències d'ocupacions curtes o temporals que poden representar fases Halaf específiques més ben definides, a nivell tipològic, com seria el cas de Umm Qseir, al Khabur, Shams ed-Din o Zreyjiye a l'Eufrates i atribuïbles a la fase Halaf intermèdia o Khirbet es-Shenef al Balikh i Tell Kahskashok I al Khabur a una fase Halaf evolucionada. A aquests jaciments s'hi afegixen les recents excavacions i publicacions dels jaciments de Tell Amarna (com a assentament estacional de la fase Halaf intermèdia) o el cas del jaciment turc de Fistikli Höyük atribuïble a la fase Halaf primitiu.

A partir dels resultats obtinguts en les anàlisi dels complexos ceràmics i en relació a la seva posició estratigràfica als jaciments de Tell Halula, Tell Amarna i Chagar Bazar, i la seva comparació amb d'altres jaciments de cronologia similar, voldria proposar algunes consideracions entorn a aquesta problemàtica així com una nova proposta de periodització que s'ajusti més a les realitats trobades recentment als jaciments excavats.

En primer lloc però voldria plantejar l'existència de certes variabilitats en el patró de implantació de jaciments atribuïbles al període Halaf:

Un primer model en el qual i com a resultat d'una lenta i gradual evolució d'unes fases prèvies existents, corresponents al període Pre-Halaf als jaciments nord occidentals (Sabi Abyad o Tell Halula) o al període Hassuna III als nord orientals (Tell Boueid II), propicien l'aparició de la fase Proto-Halaf, que a més d'aportar els primers testimonis relatius a noves sèries ceràmiques proporcionen també manifestacions d'una arquitectura de planta circular que esdevindran els populars *tholoi*.

Un segon model en la qual la fase Proto-Halaf correspondria a jaciments de nova planta i per tant a una primera ocupació sobre el sòl verge (Chagar Bazar i Tell Baghouz a la vall del Khabur a Síria i, probablement, el jaciment de Khirbet Garsour al nord

d'Iraq) i que, tot i amb una evolució posterior similar a l'anterior, podrien correspondre a una fase evolucionada de la fase.

FASES CULTURALS	PRE-HALAF HASSUNA	HALAF A Fase de formació		HALAF B Fase de Desenvolupament o Halaf Ple		POST HALAF OBEID	
		Halaf AI	Halaf AII	Halaf BI	Halaf BII	Post Halaf	
Cronologia BC Cal.	6300	6050	5900	5850		5550	5300
Nord Iraq MALLOWAN i ROSE, 1936; PERKINS, 1945	-	-	-	Halaf Antic	Halaf Mitjà	Halaf Final	-
Khabur DAVIDSON, 1977; DAVIDSON i WATKINS, 1981	-	-	-	Halaf Antic	Halaf Mitjà	Halaf Final	HUT
Chagar Bazar. Khabur CRUELLES, en premsa	-	CBI (Proto-Halaf)	CBII (Halaf primitiu)	CBIII (Halaf Intermedi)		CBIV (Halaf Evolucionat)	-
Nord d'Iraq. CAMPBELL, 1992	Hassuna- I, II	Hassuna-III	Halaf Ia (Halaf Primitiu)	Halaf Ib (Halaf antic Tradicional)	Halaf IIa (Halaf Mitjà)	Halaf IIb (Halaf Final)	Post Halaf a/b
Tell Halula. Eufrates CRUELLES, 2005	Halula Fase III (Pre-Halaf final)	Halula Fase IV (Proto-Halaf)	Halula Fase V (Halaf Primitiu)	Halula Fase VI (Halaf Intermedi)		Halula Fase VII (Halaf Evolucionat)	Halula Fase VIII (Post Halaf)
Sabi Abyad. Balikh AKKERMANS, 1993	Balikh IIC	Balikh IIIA	Balikh IIIB	Balikh IIIC		Balikh IIID	Balikh IV

Taula 4. Proposta de periodització del Halaf comparada amb d'altres d'anteriors i cronologia aproximada BC cal.

Un tercer model que, basat en les publicacions existents, presenta una variable en la qual el període Halaf antic tradicional (o Ib en termes de periodització de Campbell) correspondria a la fase fundacional de diversos jaciments entre els quals Arpachiyah i Yarim Tepe a Iraq o el recentment excavat de Festikli Höyük a Turquia amb una sola ocupació temporal i única atribuïble a aquesta fase.

Finalment, un grup de diversos jaciments (Yunus/Carchemish i Tell Turlu a l'Eufrates de Turquia, Tell Amarna, Shams ed-Din i Zreyije a la vall mitjana de l'Eufrates a Síria, Damishliyya i Khirbet es-Shenef a la vall del Balikh, Umm Qseir i Tell Kahskashok I a la zona del Khabur o Girikihaciyan a Turquia) que corresponen a establiments de curta durada o estacionals amb uns conjunts ceràmics Halaf evolucionats i relacionables a les fases intermèdia i final tradicionals.

En base a les observacions realitzades als jaciments que formen part d'aquest projecte es proposa una nova periodització per a la seqüència ceràmica corresponent a la cultura Halaf estructurada en dues grans fases: Halaf A i Halaf B (veure taula 4).

La proposta de seqüència ceràmica per al Halaf que aquí presentem, i que difereix sensiblement de totes les presentades fins el moment, contempla dues grans fases Halaf (A i B) amb subdivisions cada una de elles de manera que permet incorporar al grup A els jaciments que presenten una fase “transicional”, entre el final del període Pre-Halaf o Hassuna, que anomenen “Proto-Halaf” i a més, resitua la fase Halaf Primitiu (definida com a Halaf Ia en la periodització de Campbell), en relació directe amb la fase precedent. D’altre banda, resitua també la fase Halaf Antic tradicional, definida a partir de les primeres perioditzacions de Mallowan i Perkins a mitjan segle passat, en una etapa de desenvolupament que aquí anomenem com a Halaf B (taula 4).

Aquesta proposta de seqüència ceràmica és, en principi, vàlida per les diverses zones de concentració de poblament Halaf a Síria i que inclourien principalment la vall de l’Eufrates, la zona del Khabur així com la vall del Balikh, amb jaciments a cada una de les àrees que presenten una acomodació clara al esquema que es proposa (taula 5).

FASES CULTURALS	PRE-HALAF HASSUNA	HALAF A Fase de formació		HALAF B Fase de Desenvolupament o Halaf Ple		POST HALAF OBEID
		Halaf AI	Halaf AII	Halaf BI	Halaf BII	Post Halaf
Cronologia BC Cal.	6300	6050	5900	5850	5550	5300
Khabur						
Chagar Bazar		CBI	CBII	CBIII	CBIV	
Tell Boueid II						
Tell Aqab		?	?			
Tell Halaf						
Umm Qseir						
Kahskashok I						
Eufrates						
Tell Halula	HL III	HL IV	HL V	HL VI	HL VII	HL VIII
Tell Amarna						
Shams ed-Din						
Zreyije						
Baghouz						
Balikh						
Sabi Abyad (Balikh)	Balikh IIC	Balikh IIIA	Balikh IIIB	Balikh IIIC	Balikh IIID	Balikh IV
Tell Damishliyya						
Khirbet es-Shenef						

Taula 5. Adscripció dels jaciments Halaf més significatius (les zones ombrejades indiquen període d’ocupació), a les principals àrees originaries del Halaf de Síria, a la nova proposta de periodització.

La fase Halaf A.

La fase Halaf A correspondria a una “Fase de formació” del Halaf i seria aplicable, única i exclusivament, a aquells jaciments que disposen d’evidències Proto-Halaf (que evolucionen d’una fase anterior o corresponen a jaciments de nova planta), i que fins l’estat actual del nostre coneixement en alguns d’ells (Tell Boueid II) representa una única ocupació, d’altres presenten una evolució fins una sola fase posterior o Halaf Primitiu (Tell Baghouz) i d’altres que ofereixen una evolució que abasta la seqüència completa del Halaf (Tell Halula, Chagar Bazar i Sabi Abyad).

A Síria, el Halaf AI, correspondria a una fase en la qual els elements tradicionals ceràmics definits com a Halaf no hi són encara presents i com ja hem vist es caracteritza per la presència d’uns conjunts ceràmics que evolucionen, gradualment, d’una fase prèvia anterior. Al nord oest de Síria les tradicions ceràmiques de la fase Pre-Halaf final presenten ja algunes sèries ceràmiques, definides sota el terme “Early Painted wares”, amb suport de pastes amb desgreixant vegetal, que presenten decoracions pictòriques de tipus geomètric simple com triangles encadenats, línies paral·leles o obliqües, sovint disposades sota el llavi extern dels vasos (p.e. a Tell Halula, a Kosak Shamali o Dja’de al Mughara, a la vall mitja de l’Eufrates²⁷³). A Sabi Abyad, a la vall del Balikh, i com a resultat d’una evolució de les tradicionals ceràmiques “Standard ware”²⁷⁴, amb inclusions vegetals que presenten a vegades motius simples pintats n’apareixen posteriorment d’altres que tenen com a característica aplicacions pictòriques amb betum²⁷⁵ i, amb motius molt simples com petites línies verticals o en forma d’ham que arrenquen del llavi i sobre formes ceràmiques com gerres de talla petita i mitjana, grans bols amb parets convexes i que seran ja també presents en un moment inicial de la fase Proto-Halaf.

A l’àrea sud-oriental, les tradicions ceràmiques del Neolític són encara, avui en dia mal conegudes, si bé ja a la fase proto-Hassuna es descriuen tradicions ceràmiques amb sèries amb inclusions vegetals, o sense, que a vegades presenten uns engalbes vermells associat a vasos carenats o de paret còncava, amb absència de colls i de mitjans de premsió.

²⁷³ FAURA i LE MIÈRE, 1999, p.281-298

²⁷⁴ LE MIÈRE i NIEUWENHUYSE, 1996, p. 129 i següents.

²⁷⁵ NIEUWENHUYSE i altres, 2003, p. 22-25 ; CONNAN i altres, 2004, p.115-124

L'evolució del període Hassuna a la vall del Khabur és mal conegut amb jaciments com Kashkashok II²⁷⁶ que ofereix una fase proto-Hassuna a la base però no una evolució posterior i cal doncs, buscar-la a jaciments de la zona del Sinjar iraquiana com Tell Sotto, Yarim Tepe o Tell Hassuna que proporcionen una més ampla evolució de les ceràmiques on s'observa que un dels principals elements de la evolució ve determinada per una creixent presència de ceràmiques amb engalba vermell, sovint associat a una decoració incisa, i uns motius decoratius simples a base de línies creuades, paral·leles o formant espigues. No queda clar, encara avui en dia, quant apareix la ceràmica Samarra però a Yarim Tepe sembla que es pot associar al nivell 6²⁷⁷ amb un important increment en els nivells posteriors i a Tell Hassuna, al nivell III, on apareix associada a la denominada ceràmica Hassuna Standard i que alguns autors indiquen que formen un conjunt homogeni²⁷⁸ i cronològicament relacionats.

Aquestes tradicions de ceràmiques pintades del Neolític final doncs (Pre-Halaf i Hassuna) conformarien la base sobre la qual es desenvoluparia la fase Proto-Halaf (Halaf A1) fase que, a nivell de complex ceràmic, mostra encara una majoria de les sèries pre-existents a les quals s'hi afegeixen ara el grup de ceràmiques de pastes fines pintades compactes, i de influència estilística i tecnològica Samarra, el grup de pastes fines sense pintar, així com la nova sèrie denominada com a "Orange ware" (veure taula 6 per a la composició de les diferents categories ceràmiques). Les ceràmiques fines pintades amb motius decoratius de tipus Samarra presenten unes pastes molt depurades i compactes, majoritàriament sense inclusions visibles macroscòpicament si bé en alguns casos s'observen inclusions minerals molt fines (>0,3 mm). Majoritàriament solen presentar unes coccions oxidants completes que proporcionen unes pastes de color taronja o crema si bé existeixen també alguns exemplars amb oxidacions incompletes i que presenten un color del cos més fosc. Les seves superfícies solen ser ben polides i sovint presenten l'aplicació d'una engalba de color clar (normalment color crema) com a suport a la aplicació pictòrica posterior, de caràcter monocrom i utilitzant principalment els colors negre i vermell fosc. Presenten, normalment, uns motius decoratius basats en l'ampli catàleg present en les ceràmiques Samarra (escales, línies trencades, línies de sagetes, registres d'espigues...) si bé la presència del patró decoratiu en "Cross-hatch", de línies creuades, ja hi és present. Als interiors presenten una

²⁷⁶ MATSUTANI, 1991

²⁷⁷ MERPERT i MUNCHAEV, 1973, p. 103

²⁷⁸ CAMPBELL, 1992, p.13-14

decoració simple, arran de llavi, basada en una combinació de línies horitzontals i ondulades o bé les primeres manifestacions de les típiques “dancing ladies”.

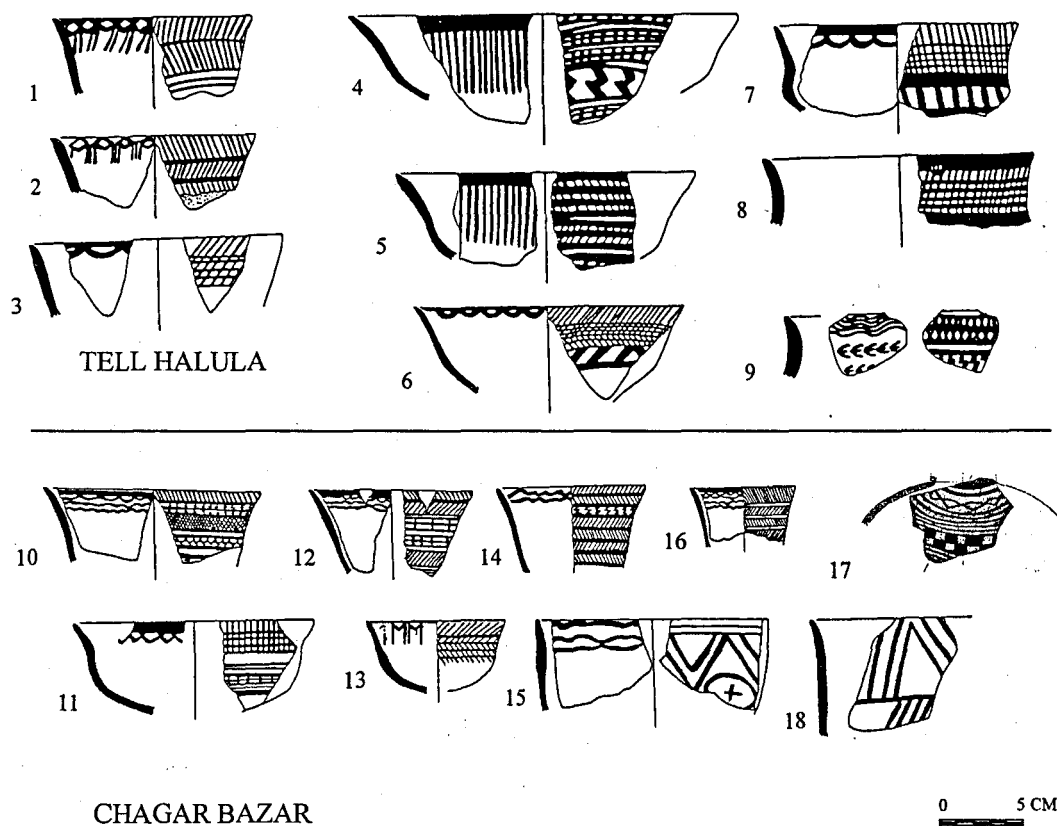

Figura 3. Comparativa morfològica i estilística del conjunt ceràmic de la fase Proto-Halaf (Halaf A1) de Tell Halula i de Chagar Bazar. Tots els vasos corresponen a la categoria de ceràmica fina pintada monocrom d'estil Samarra menys el n° 17 que correspon a una gerra de cos globular amb coll de la categoria “Orange ware”.

Pel que fa a la nova sèrie “Orange ware”, que apareix a Chagar Bazar en percentatges, de moment, molt reduïts, i a la majoria de jaciments de la mateixa fase, en proporcions molt variables, al jaciment de Tell Halula és completament absent. La ceràmica “Orange ware” es caracteritza per la seva composició²⁷⁹, fabricada amb una pasta relativament grollera, amb una cocció oxidant que dona un color rosat al centre i amb un desengreixant afegit mineral essencialment calcari i a vegades partícules minerals de color vermell (les inclusions són de talla mitjana, 0,80 mm i superiors). Les

²⁷⁹ La ceràmica Orange ware es caracteritza, segons algunes anàlisis químiques realitzades, per un elevat percentatge de potassi, de rubidi, d'alumini i de titani (LE MIÈRE, 2000, p. 133)

seves superfícies internes són simplement allisades mentre que les exteriors poden presentar-se polides o amb la característica un engalba de color vermell i una aplicació pictòrica decorativa de motius geomètric simples i pintada en vermell fosc monocrom, monòtona i a vegades brillant.

Chagar Bazar (Khabur)	Tell Halula (Eufrates)
Halaf AI (Proto-Halaf)	Halaf AI (Proto-Halaf)
<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>	<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>
Grolleres brunyides	Grolleres brunyides
Grolleres simples	Grolleres simples
Grolleres amb engalba vermell brunyides o no.	Grolleres amb engalba vermell brunyides o no.
Orange Ware	Early painted
Husking Tray	Husking Tray
<i>Sèries ceràmiques fines</i>	<i>Sèries ceràmiques fines</i>
pintades Samarra	pintades Samarra
simples sense pintar	simples sense pintar
Dark Faced Burnished Ware	Dark Faced Burnished Ware
Pattern Burnished Ware	Pattern Burnished Ware

Taula 6. Principals categories ceràmiques definides a la fase Halaf AI als jaciments de Chagar Bazar i Tell Halula.

Al jaciment de Chagar Bazar únicament s'ha pogut recuperar una forma (veure figura 13.2, n° 17) que correspondria a una gerra globular amb coll i un patró decoratiu aplicat complex. Al jaciment proper de Tell Boueid II, amb un major percentatge d'aquesta categoria que arriba al 20% del total, les formes ceràmiques es limiten a dos grans grups: els bols i les gerres. Dintre els bols les formes més característiques serien els que presenten una paret convexa o recta, bols amb carena baixa, bols amb paret curvilínia i alguna forma tancada amb paret curvilínia. Les gerres es limiten a cossos globulars amb coll alt i dret o còncau²⁸⁰.

Com a categoria ceràmica fou descrita per primera vegada al jaciment de Sabi Abyad on apareix des dels primers nivells dels període «Transicional» o nivell 6 (fase Balikh IIIA) i perdura en nombre molt reduït fins al nivell 3 que pertany ja a la fase Halaf primitiu²⁸¹ i posteriorment s'ha anat definint a d'altres jaciments sirians. A la vall del Khabur és present a jaciments com Tell Boueid II²⁸² també a Tell Khazna II²⁸³ o en

²⁸⁰ NIEUWENHUYSE, JACOBS i VAN AS, 2002, p.55-61

²⁸¹ LE MIÈRE i NIEUWENHUYSE, 1996, p. 168-169

²⁸² SULEIMAN i NIEUWENHUYSE, 2002

²⁸³ LE MIÈRE, 2000, p. 133

diversos jaciments localitzats en les prospeccions realitzades per B. Lyonnet²⁸⁴. A Síria aquesta sèrie ceràmica es troba també al jaciment de Tell Bouqras a l'Eufrates²⁸⁵.

Les evidències obtingudes fins ara ens suggereixen que la transició entre el Pre-Halaf i el Halaf fou molt ràpida, probablement en el curs de poques generacions, tot i que al jaciment de Sabi Abyad es podria donar la possibilitat d'establir dues fases diferenciades per al Proto-Halaf²⁸⁶. D'igual manera la transició entre el Halaf AI i el AII és també molt gradual i aparentment molt ràpida en el temps subratllant que aquesta darrera (o Halaf primitiu), com una evolució de la fase precedent, a Síria, és present exclusivament a aquells jaciments amb nivells d'ocupació Proto-Halaf. Les darreres excavacions però al jaciment turc (prop la frontera amb Síria i a l'àrea del pantà de Carchemish) de Fistikli Höyük posen de manifest, segons els seus autors²⁸⁷, una instal·lació que correspondria a una única ocupació (en relació a un tipus de camp estacional) que la relacionen amb el Halaf Primitiu (i en especial a als nivells 3-1 de Sabi Abyad) i amb una sèrie de dades per radiocarboni que el situen entre els 5900-5700 BC calibrat. Les ceràmiques pintades Halaf il·lustrades a la publicació proporcionen, encara que nombre molt limitat, algunes formes de gerres amb coll o bols amb fons pla i parets rectes i decoracions associades amb el típic motiu de "cross hatch" que encaixarien perfectament amb la fase proposada d'un Halaf Primitiu i representaria, en realitat, el primer jaciment conegut que presenta aquesta fase en una instal·lació única.

A la fase Halaf AII existeix encara una certa continuïtat en la majoria de les sèries presents a la fase anterior tot i que un dels factors més novedosos fa referència exclusivament a la sèrie de pastes fines i compactes (amb predomini encara d'unes coccions oxidants incompletes que ofereixen unes coloracions dels cossos colors crema fosc o gris) on els dissenys estilístics i algunes formes són ja diferents respecte les precedents (veure taula 7 per a la composició de les diferents categories ceràmiques) i que seran les precursoras de formes habituals en la fase posterior. Més enllà però de l'aparició d'algunes formes noves, bols amb fons pla i parets rectes, increment dels bols carenats i dels "cream Bowls" entre d'altres, s'imposa d'una manera clara i determinant l'anomenat patró decoratiu de "Cross-Hatch" que respon a l'aplicació, generalment a la part alta de la superfície exterior dels vasos, d'un encreuament il·limitat de línies paral·leles combinades amb un nombre limitat de línies horitzontals també paral·leles.

²⁸⁴ LE MIÈRE, 2000, p. 132 i ss.; NIEUWENHUYSE, 2000, p. 162-163

²⁸⁵ AKKERMANS et alii, 1983; LE MIÈRE, 1986, Fig.78

²⁸⁶ CRUELLES i NIEUWENHUYSE, 2004

²⁸⁷ BERNBECK i POLLOCK, 2003

El desenvolupament d'aquest tipus de decoració, sembla correspondre a una primera gran difusió del Halaf així com el desencadenant que possibilitat la formació d'una naturalesa essencial de les ceràmiques pintades Halaf, amb unes variacions regionals dintre d'una total uniformitat.

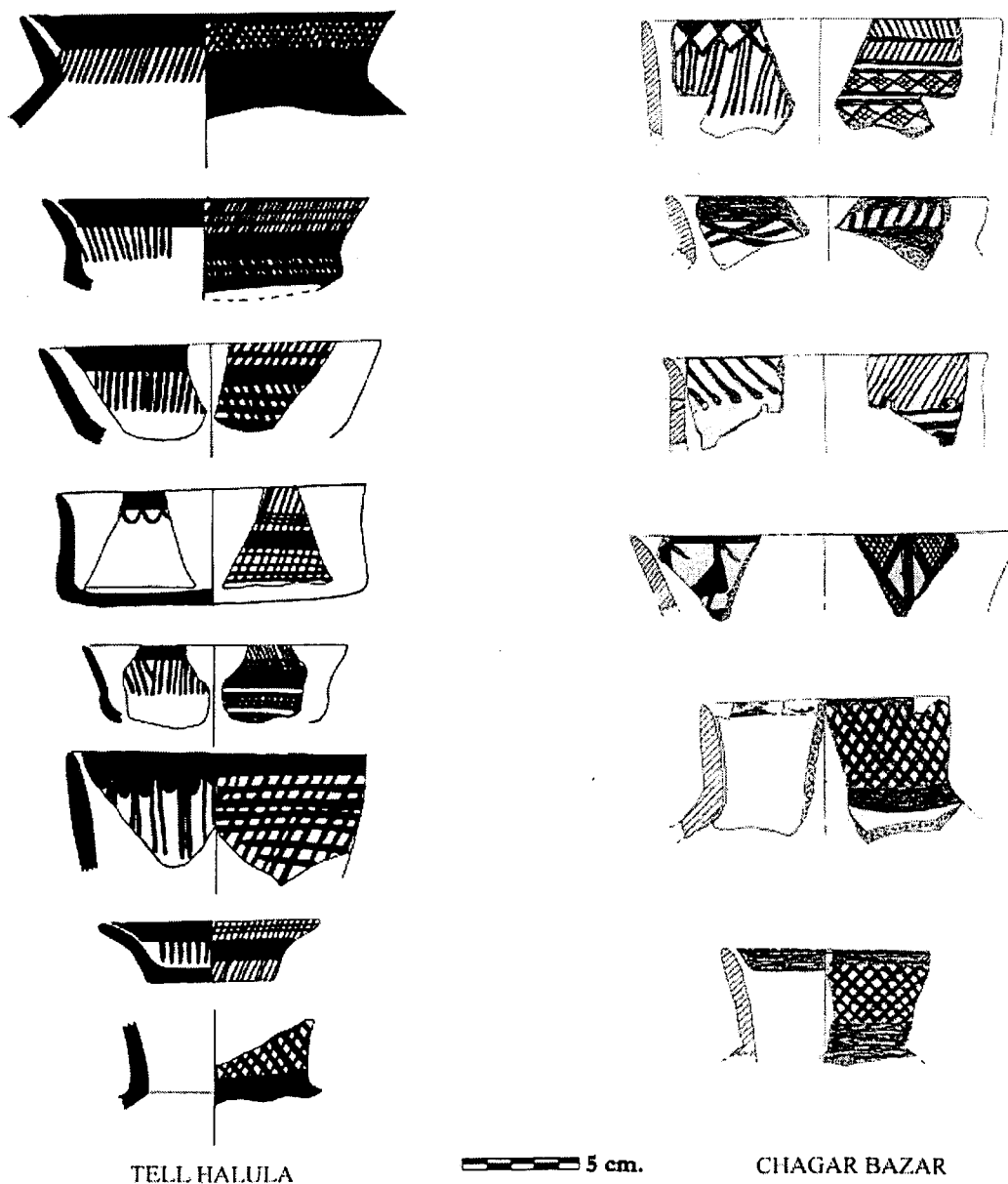

Figura 4. Comparativa morfològica i estilística del conjunt ceràmic de la fase Halaf Primitiu (Halaf AII) de Tell Halula i de Chagar Bazar. Tots els vasos corresponen a la categoria de ceràmica fina pintada monocrom.

Chagar Bazar (Khabur)	Tell Halula (Eufrates)
Halaf AII (Halaf Primitiu)	Halaf AII (Halaf Primitiu)
<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>	<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>
Grolleres brunyides	Grolleres brunyides
Grolleres simples	Grolleres simples
Grolleres amb slip vermell brunyides o no.	Grolleres amb slip vermell brunyides o no.
Husking Tray	Husking Tray
<i>Sèries ceràmiques fines</i>	<i>Sèries ceràmiques fines</i>
pintades monocrom Halaf	pintades monocrom Halaf
simples sense pintar Halaf	simples sense pintar Halaf
Dark Faced Burnished Ware	Dark Faced Burnished Ware
Pattern Burnished Ware	Pattern Burnished Ware

Taula 7. Principals categories ceràmiques definides a la fase Halaf AII als jaciments de Chagar Bazar i Tell Halula.

La Fase Halaf B.

La fase que definim com a Halaf B correspondria ja a la tradicional seqüència evolutiva tripartida: Halaf Antic, Intermedi i Evolucionat, que s'ha vingut utilitzant fins recentment, esquema en que es basen la majoria de aproximacions realitzades sobre la periodització Halaf existents fins el moment. Tindria com a particularitat la seva presència dual, en jaciments que evolucionen de la fase Halaf A així com en d'altres on aquesta fase Halaf B representaria la primera ocupació. És un període d'un gran desenvolupament i d'un increment significatiu en el nombre d'assentaments si ens atenem als jaciments coneguts d'aquesta fase i, a nivell d'evolució de la seqüència ceràmica es caracteritza per un gran increment en les formes, ara ja en la categoria de pastes fines pintades Halaf i per un significatiu cavalcament, tant a nivell tipològic com estilístic, al llarg de la fase.

La fase Halaf BI presenta uns conjunts ceràmics que, tant a nivell tecnològic (característiques de les pastes ceràmiques amb coccions altament oxidants) com tipològic i estilístic, marquen una inflexió important envers la fase precedent com així s'evidencia tant al jaciment de Tell Halula com a Chagar Bazar (i també observat a Sabi Abyad). Mostra una relació directe d'evolució gradual, ja sense línies d'inflexió tant abruptes com les anteriors, envers un desenvolupament lent que porta a la fase BII (Halaf evolucionat).

A nivell de categories ceràmiques encara són presents les fabricades amb pastes grolleres, predominantment amb inclusions minerals, si bé amb un nombre molt reduït de categories, essent les més populars les grolleres simples o les brunyides amb inclusions majoritàriament minerals i encara són presents les inclusions vegetals (veure taula 8 per a la composició de les diferents categories ceràmiques). La categoria de vasos fabricats amb pastes fines i compactes, pintades o no, són ara ja clarament dominants a tots els jaciments. Es tracta de ceràmiques que es caracteritzen per unes pastes molt denses y homogènies que s'obtidrien d'argiles molt depurades i per unes coccions generalment oxidants completes. Les inclusions afegides, quan són presents, són de talla molt fina, generalment sorres i mica i les seves superfícies presenten engalbes previs a les aplicacions pictòriques que poden presentar efectes monocroms, bicroms o policroms, essent els colors vermell, el negre i el marrón els més utilitzats habitualment per a aquestes composicions. En els casos d'aplicacions decoratives policromes, més freqüents a la zona del Khabur que a la de l'Eufrates, als colors vermell i negre s'hi afegeix el blanc.

A nivell de dissenys decoratius i a la fase Halaf BI el motiu de "Cross-Hatch" desapareix pràcticament i comencen a aparèixer d'altres motius decoratius més variats i "típics" com els bucranis o les línies o cercles de punts motius que al llarg de la seqüència es van ampliant a d'altres que presenten temes geomètrics complexos i també figuratius (plantes, animals ...). En relació a les formes ceràmiques algunes perviuen de la fase anterior com els "Cream bowls" o els vasos de fons pla i parets rectes però el catàleg s'amplia significativament amb vasos que evolucionen dels típics "Cream bowls" ara però d'una sola carena, els bols hemisfèrics simples o amb llavi arrodonit, una més gran varietat de plates i tapes pintades a la part exterior, les olles tancades amb agafadors aplicats, les olles amb coll curt obert i d'altres amb la característica vora curta i plana o les gerres amb coll alt obert.

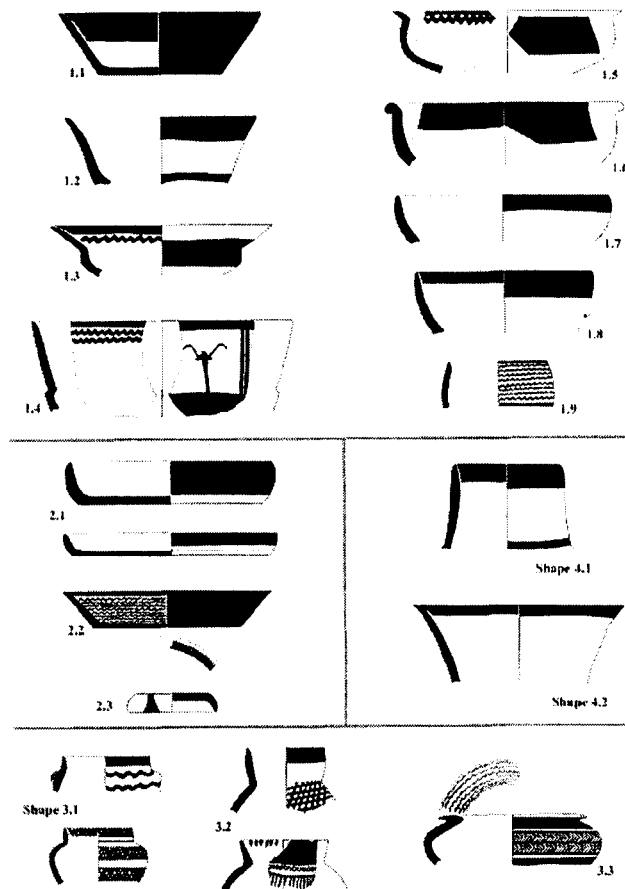

Figura 5. Repertori tipològic de la fase Halaf BI (Halaf Intermedi) a Tell Amarna.

Chagar Bazar (Khabur)	Tell Halula (Eufrates)	Tell Amarna (Eufrates)
Halaf BII (Halaf Intermedi)	Fase HL-VI (Halaf Intermedi)	Halaf BII (Halaf Intermedi)
<i>Sèries ceràmiques grolleres</i> Grolleres brunyides Grolleres simples Grolleres amb slip vermell	<i>Sèries ceràmiques grolleres</i> Grolleres brunyides Grolleres simples Grolleres amb incision/impressions Grolleres amb slip vermell	<i>Sèries ceràmiques grolleres</i> Grolleres brunyides Grolleres simples
<i>Sèries ceràmiques fines</i> pintades monocrom Halaf pintades bicrom Halaf pintades i incises Halaf sense pintar i amb slip simples sense pintar simples sense pintar i incisions	<i>Sèries ceràmiques fines</i> pintades monocrom Halaf pintades bicrom Halaf pintades i incises Halaf sense pintar i amb slip simples sense pintar simples sense pintar i incisions	<i>Sèries ceràmiques fines</i> pintades monocrom Halaf pintades bicrom Halaf pintades i incises Halaf sense pintar i amb slip simples sense pintar

Taula 8. Principals categories ceràmiques definides a la fase Halaf BI als jaciments de Chagar Bazar, Tell Halula i Tell Amarna.

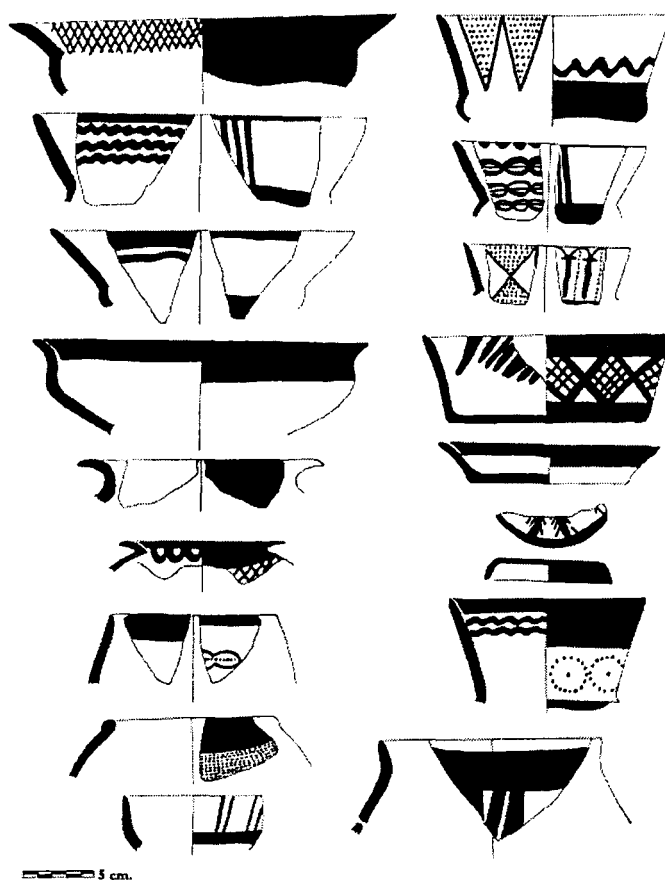

Figura 6. Repertori tipològic del període Halaf BI (Halaf Intermedi) a Tell Halula.

Pel que fa a la fase Halaf BII les diferències observades tant a nivell tecnològic, tipològic com estilístic dels complexos ceràmics en relació a la fase anterior tenen una correspondència directe a nivell estructural en els assentaments estudiats. A Tell Halula les evidències de la fase Halaf BII es relacionen principalment amb estructures d'emmagatzematge que perforen instal·lacions anteriors però també d'altres evidències d'habitació, si bé localitzades molt superficialment i força degradades. A Chagar Bazar, per la mateixa naturalesa dels treballs desenvolupats, bàsicament sondeigs de reduïdes dimensions, és la seqüència estratigràfica la que ens recolza els criteris de subdivisió de la fase Halaf B.

En els esquemes de periodització tradicionals del Halaf, la divisió realitzada entre la fase mitjana i final s'ha fonamentat en base a criteris que no són aplicables de manera similar en una majoria de jaciments. Així doncs la presència/absència de decoracions bicromes o policromes, tot i ser més habituals a la fase tardana, apareixen per exemple a Chagar Bazar molt abans, a la fase Halaf BI, que al jaciment de Tell

Halula, que ho fan a la següent i en nombre molt més reduït. El que s'ha vingut denominant "diferències regionals" per al Halaf, són també perceptibles a nivell tecnològic i tipològic i d'aquesta manera veiem que categories ceràmiques, com la "Red Ware" o bé la forma de gerra globular amb coll alt i còncau "Rim Bow jar", elements ambdós associats tradicionalment a una fase Halaf evolucionada no són presents a tots els jaciments Halaf de la mateixa cronologia (veure taula 9 per a la composició de les diferents categories ceràmiques)..

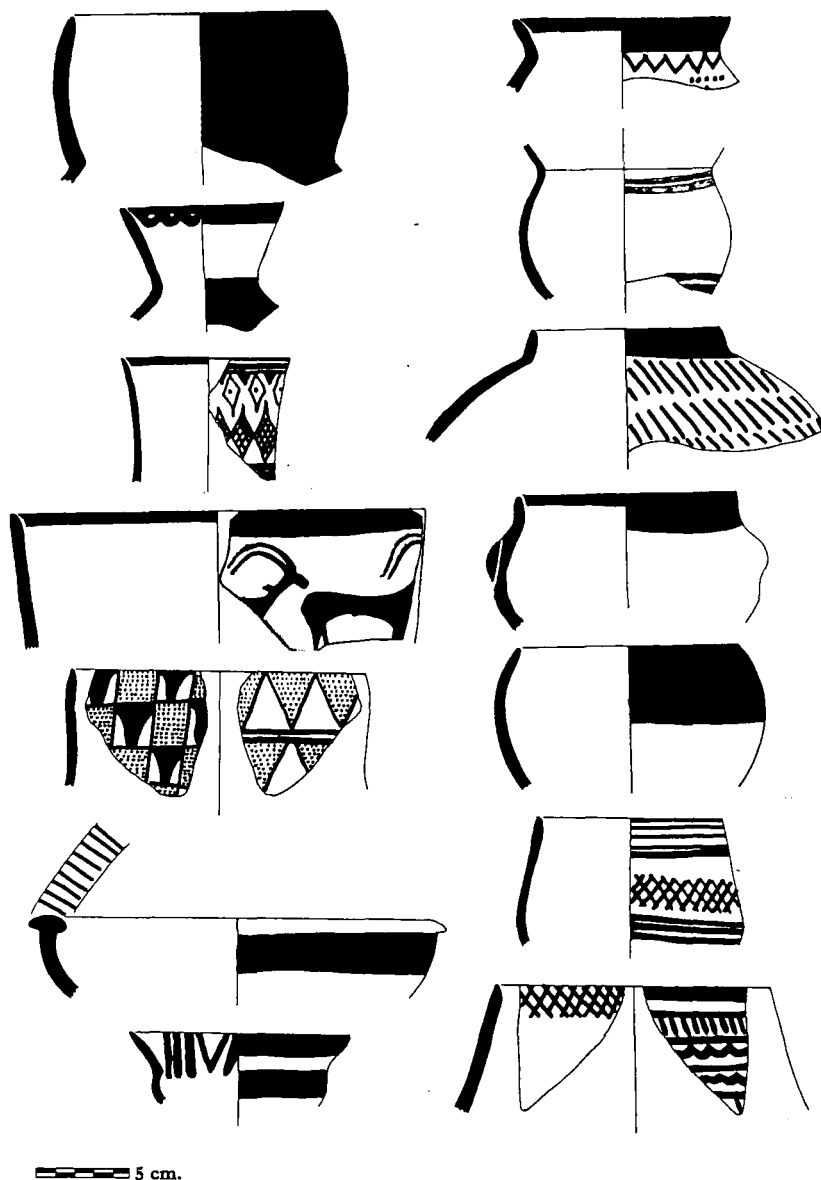

Figura 7. Repertori tipològic del període Halaf BII (Halaf evolucionat) a Tell Halula.

Chagar Bazar (Khabur)	Tell Halula (Eufrates)
Halaf BIII (Halaf Evolucionat)	Halaf BIII (Halaf Evolucionat)
<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>	<i>Sèries ceràmiques grolleres</i>
Grolleres brunyides	Grolleres brunyides
Grolleres simples	Grolleres simples
<i>Sèries ceràmiques fines</i>	<i>Sèries ceràmiques fines</i>
pintades monocrom Halaf	pintades monocrom Halaf
pintades bicrom Halaf	pintades bicrom Halaf
pintades policrom Halaf	pintades i incises Halaf
pintades i incises Halaf	Red ware
simples sense pintar	sense pintar i amb slip
sense pintar i amb slip	simples sense pintar

Taula 9. Principals categories ceràmiques definides a la fase Halaf BII als jaciments de Chagar Bazar i Tell Halula.

Aquesta nova proposta de periodització per al Halaf doncs, estructura la cultura Halaf en dos grans fases: Una primera (Halaf A), d'evolució directe de la darrera fase del Neolític final, que anomenen de Formació, i que en la seva primera part presenta un absència encara de qualsevol tipus ceràmic relacionat amb el Halaf però que la sèrie pintada fina de tipus Samarra en representa el precedent més immediat. A finals de la fase Halaf A, si bé amb uns conjunts homogènis molt semblants als precedents, comencen ja aparèixer alguns dels elements (tipològics i estilístics) que constituiran la base de la futura sèrie de ceràmiques fines pintades Halaf . És en la segona fase (Halaf B) però quan es desenvolupa plenament el repertori ceràmic Halaf “clàssic” i que té a veure amb la periodització tripartida tradicional de Mallowan i Rose i Perkins per bé que la darrera fase especialment pot presentar desenvolupaments regionals diferenciats tant en les formes com en els temps.

6.2.2. *Qüestions sobre els orígens del Halaf. Un nou plantejament.*

Les novetats que sobre els orígens del Halaf s'han obtingut als jaciments de Tell Halula i de Chagar Bazar representen una informació inèdita i molt significativa. En primer lloc perquè Tell Halula, i per extensió l'àrea de l'Eufrates mitjà de Síria, es defineix com a focus originari de l'emergència del Halaf i, en segon lloc, perquè al jaciment de Chagar Bazar es localitzen i es defineixen les evidències d'unes primeres ocupacions que corresponen, com a Tell Halula, a una fase Halaf AI o Proto-Halaf i, per tant, s'insereixen també dins del marc d'àrees emergents del Halaf.

En el capítol 3 hem descrit ja breument una síntesi sobre el debat a l'entorn dels orígens del Halaf que en les seves interpretacions tradicionals atorgaven a la zona del nord d'Iraq el seu focus de formació primària. No obstant, les descobertes realitzades al jaciment de Sabi Abyad, portaren a Akkermans a afirmar que "és dubtós si la zona del nord d'Iraq forma vertaderament part de la regió d'origen del Halaf"²⁸⁸ tot suggerint la Djezira de Síria com a àrea primigènia de formació del Halaf, postura posteriorment acceptada però matisada per Campbell el qual confirmà encara el nord d'Iraq, i possibles d'altres punts intermedis fins la vall del Balikh com a focus originaris de formació del Halaf²⁸⁹.

En les següents pàgines ens endinsarem en una discussió en la qual encararem les descobertes realitzades a Tell Halula i a Chagar Bazar i com aquestes s'insereixen en relació a les interpretacions prèvies sobre els orígens del Halaf.

A Tell Halula, a la vall de l'Eufrates, la descoberta d'una fase Proto-Halaf, que evoluciona de la fase final Pre-Halaf precedent, és de cabdal importància perquè desautoritza les moltes teories i suggerències realitzades anteriorment, tant pel que fa a la qüestió dels orígens com pel fet de la pròpia extensió territorial del Halaf, que proposaven com a límits meridionals la vall del riu Eufrates i en arribar-hi ho feia en un moment ja desenvolupat del període i, per tant, amb absència total d'ocupacions antigues del període Halaf.

Pel que fa a Chagar Bazar, situat en una àmplia àrea (Khabur i nord d'Iraq) tradicionalment ja definida com originària del Halaf s'hi defineix, per primera vegada, un marc tipològic ceràmic que s'inicia ja en el període Proto-Halaf i que evoluciona fins els estadis Halaf més desenvolupats i confirma així uns processos de formació i d'evolució del període Halaf similars als proporcionats per d'altres jaciments a la vall de l'Eufrates (Tell Halula) i la del Balikh (amb la seqüència a Sabi Abyad, Tell Damishliyya i Khirbet-esh-Shenef).

Per Davidson²⁹⁰ la vall mitjana de l'Eufrates a Síria presenta unes característiques morfològiques, gràcies a les grans terrasses que s'extenen a ambdues ribes, que configuren un estret corredor de terres riques i adaptables a l'agricultura i envoltades, a banda i banda, per regions amb un potencial productiu molt més reduït. Suggereix també que els jaciments Halaf localitzats al riu Eufrates apareixen com una

²⁸⁸ AKKERMANS, 1993; AKKERMANS i LE MIERE, 1992

²⁸⁹ CAMPBELL, 1992, p. 111

²⁹⁰ DAVIDSON, 1977, p. 199-200

variant regional dins la tradició ceràmica general d'aquesta cultura. Davidson però afirmà que “la conclusió més òbvia que es pot extreure de l'anàlisi de les ceràmiques de la vall de l'Eufrates és que és “tardana” en termes de seqüència Halaf conegudes a d'altres indrets”²⁹¹ i ho argumenta en el fet, cert d'altra banda, que a l'època no es coneixia cap altre jaciment a la zona que oferís restes materials ceràmiques Halaf de la fase antiga. Afirma també Davidson²⁹² que la cultura Halaf és introduïda a l'Eufrates des de l'est, en una fase avançada i no anterior a la fase intermèdia, que les seves ceràmiques tenen paral·lels més clars amb jaciments del Khabur que no amb d'altres d'Iraq com Arpachiyah o Tepe Gawra i que “la zona de l'Eufrates es troba fora de l'àrea originària del Halaf”.

Una opinió similar fou realitzada per Breniquet²⁹³, que tot afirmant la dificultat en establir els límits exactes del territori d'origen d'aquesta cultura, limità l'extensió del Halaf antic, i per tant la possibilitat de pertànyer a un possible focus de emergència Halaf, exclusivament a la zona del Khabur, al nord oest de Síria, i l'àrea del Sinjar al nord d'Iraq i la incorporació, d'última hora, de la vall del Balikh com a resultat de les descobertes a Sabi Abyad. L'afirmació de Breniquet²⁹⁴, després d'analitzar les dades de Sabi Abyad, que “..és a causa de la intervenció d'un element exterior, la cultura Samarra, que hom deu l'aparició de l'estil Halaf al sí de les comunitats sirianes amb ceràmiques brunyides” mereix, almenys, dues observacions. En primer lloc, Breniquet fa referència al “mite” històric entre les diferents cultures separades geogràficament per la vall del Khabur amb cultures sirianes amb “ceràmiques brunyides”²⁹⁵ a occident i cultures mesopotàmiques amb “ceràmiques pintades” (de tipus Hassuna) a orient. Ens hauríem de preguntar sobre les tradicions ceràmiques a les dues àrees per conèixer com es formen les cultures mesopotàmiques amb ceràmiques pintades i quina pot ser, realment, la influència de la possible expansió de finals del període Pre-Ceràmic sirià en aquella formació i, d'altra banda analitzar amb més detall els conjunts ceràmics del Pre-Halaf i en especial les denominades “Early painted wares”, presents a jaciments com Tell Halula o Sabi Abyad al final del període Pre-Halaf i, les seves possibles coincidències amb els complexos de ceràmiques pintades Hassuna, tradicions que, al

²⁹¹ DAVIDSON, 1977, p. 225

²⁹² DAVIDSON, 1977, p. 227

²⁹³ BRENIQUET, 1996, pl. 2

²⁹⁴ BRENIQUET, 1996, p. 64

²⁹⁵ Altmonochrom segons la definició de Von Oppenheim i de dubtosa adscripció a nivells prehistòrics.

marge de les seves possibles interrelacions, configuren el precedent més immediat a les ceràmiques Halaf.

Per Akkermans, les excavacions realitzades al jaciment de Tell Sabi Abyad representaren un punt d'inflexió important. A partir de la descoberta del "burnt village", afirma que, a la llum de les noves troballes es fa difícil sostenir que la Mesopotàmia sigui realment una part integral de regió originària del Halaf i que més aviat el seus orígens s'han de veure en una àrea molt més restringida, com la Djezira siriana, àmpliament limitada al sud i a l'oest per l'Eufrates, la vall del Khabur a l'est i les planes turques al nord i des d'aquestes àrees formatives els trets culturals Halaf s'expandeixen ràpidament cap una zona ampla del Pròxim Orient incloent el nord de Mesopotàmia²⁹⁶. Segons aquest autor la societat Halaf emergeix gradualment d'un complex cultural neolític anterior, anomenat Balikh IIB-IIC, que cristal·litza en la fase anomenada Balikh IIIA o transicional, fase trobada en contextos estratificats al jaciment de Sabi Abyad, amb uns conjunts ceràmics associats que s'assemblen molt als de l'anterior fase IIC però que, a més, incorpora unes ceràmiques fines i pintades d'estil Samarra en petites quantitats que s'incrementen ràpidament en la fase posterior. En el mateix text, Akkermans es fa ressò però que fins aquell moment i a l'Eufrates mitjà, només s'han trobat jaciments pertanyents a una fase avançada Halaf i que al sud est d'Anatòlia el Halaf apareix al mateix temps que a Iraq amb absència d'un Halaf primitiu.

La interpretació d'Akkermans sobre les relacions de la fase Balikh IIIA amb la de Samarra i específicament amb en vincles entre les tradicions ceràmiques de Tell es-Sawwan i Tell Baghouz és però matisada per Campbell qui afirma que a la zona central d'Iraq, si bé hi ha diferències entre els diversos motius decoratius aplicats, sembla no haver raons per separar les tradicions ceràmiques Samarra de les del període Hassuna III al nord²⁹⁷. Campbell també suggereix que les ceràmiques fines pintades "transicionals" de Sabi Abyad, que Akkermans les defineix com d'evolució local i les nomena amb el terme Samarra, haurien de ser nomenades de tipus Hassuna III (en un intent, potser, de reconèixer afinitats de produccions ceràmiques entre les dues grans àrees) i suggereix també una expansió inicial, anterior al Halaf, d'aquesta cultura que s'inicia a partir d'un únic atribut cultural, altament visible i amb un alt potencial contingut estilístic²⁹⁸. Pel mateix autor sembla clar que tant al nord d'Iraq com de Síria, aquest estil ceràmic

²⁹⁶ AKKERMANS, 1993, p. 293

²⁹⁷ CAMPBELL, 1992, p. 30

²⁹⁸ CAMPBELL 1992, p. 115

Samarra/Hassuna evoluciona cap a l'estil Halaf primitiu (o Halaf Ia en termes de Campbell) i que dues rutes per aquesta evolució poden ser traçades; una que evoluciona de Khirbet Garsour cap el jaciment NJP 72 i l'altre l'establerta a Sabi Abyad, suggerint que, molt probablement, aquest desenvolupament es realitzà a nivell de canvis estilístics en resposta als mateixos impulsos presents en una ampla àrea i en el mateix temps, en el qual s'havia establert un alt grau de intercomunicació.

Aquestes interpretacions, realitzades només fa poc més de deu anys, han estat matitzades un cop més per les noves evidències aportades per les recents excavacions arqueològiques de Chagar Bazar i Tell Halula. L'importància que la fase que hem vingut denominant com Proto-Halaf té per a la comprensió dels orígens del Halaf ha estat abastament comentat als capítols C.4²⁹⁹ i C.3³⁰⁰ i algunes de les seves característiques i la composició de les seves sèries ceràmiques ja detallada.

Un dels problemes més significatius a l'hora d'analitzar les tradicions ceràmiques al Pròxim Orient, com ja hem apuntat anteriorment, és el fet que desconeixem encara avui en dia les evolucions de les tradicions Hassuna al nord d'Iraq. Si avui en dia es tenen ja diversos jaciments (Sabi Abyad o Tell Halula) on les tradicions ceràmiques del període Pre-Halaf enllacen, amb uns antecedents evidents i favorables del període Pre-Ceràmic B final, d'un manera clara i sense trencament cap a la fase Proto-Halaf i Halaf posteriors, a la vall alta del Khabur el panorama és força diferent i encara avui en dia és difícil establir seqüències completes del període Hassuna. Recentment però, les excavacions fetes per Nishiaki³⁰¹ a Tell Secker el-Aheimar semblen proporcionar unes ceràmiques que serien comparables a les primeres produccions de jaciments com Tell Halula³⁰² o Sabi Abyad³⁰³ a Síria i Akarçay Tepe³⁰⁴ a Turquia (anomenades "sèries negres") i que suposarien una primera evidència dels inicis de les produccions ceràmiques a l'àrea. La zona del Khabur doncs constitueix encara un buit en el coneixement de les seqüències ceràmiques del neolític final en relació a la Djezira occidental i les planes de la zona nord d'Iraq on aquests assentaments aceràmic no han estat, de moment, detectats i pocs han estat els jaciments de cronologia anterior al Proto-Hassuna descoberts (p.e. Gining).

²⁹⁹ CRUELLES i NIEUWENHUYSE, 2004

³⁰⁰ CRUELLES, en premsa a

³⁰¹ NISHIAKI, 2001

³⁰² FAURA, 1996

³⁰³ NIEUWENHUYSE, comunicació personal

³⁰⁴ ARIMURA et al, 1999; CRUELLES, en premsa d

Podem doncs observar que en els darrers anys les àrees que participen de l'origen del Halaf han variat substancialment, amb l'incorporació, als anys 90, de la vall del Balikh com a focus primari de formació, i actualment amb les descobertes a Tell Halula i Chagar Bazar. Aquest fet reflecteix exclusivament el relativisme i la manca d'estudis que sobre aquest període es porten a terme així com al baix nombre de projectes d'investigació regionals que incorporin l'excavació de nous jaciments en extensió i al nivell tant superficial que es té d'aquesta cultura fet que comporta que qualsevol nou jaciment que s'incorpora al coneixement general faci variar substancialment els esquemes prèviament establerts.

Els orígens del Halaf doncs, varien a mesura que noves excavacions en extensió es van realitzant i, probablement, en el futur el panorama sobre aquesta qüestió anirà encara canviant substancialment. Avui per avui però podem confirmar que l'origen del Halaf és un fenomen que no apareix "del no res" ni de l'arribada de nous indrets, sinó que fou el resultat d'una lenta i progressiva evolució en uns processos continus de canvis culturals locals que s'iniciaren ja a les darreries de la última fase del període Pre-Halaf i Hassuna i que es manifesta plenament a la fase Proto-Halaf, fase que a Síria és present, actualment, a les tres grans valls fluvials; a la vall de l'Eufrates amb jaciments com Tell Halula i Tell Baghouz, a la vall del Balikh a Sabi Abyad i a la zona del Khabur als jaciments de Chagar Bazar i Tell Boueid II.

6.2.3. Sobre la cronologia absoluta del Halaf.

Els marcs de cronologia relativa aplicats al període Halaf han estat, tradicionalment, relacionats a les anàlisis en les evolucions tecnològiques i característiques tipològiques i estilístiques de les diferents sèries ceràmiques si bé amb un paper dominant per a les ceràmiques fines pintades Halaf. En prehistòria, a l'hora d'analitzar els processos de canvi i desenvolupament i les dinàmiques de les relacions dins i entre les diferents comunitats ens és imprescindible disposar d'alguna mesura de referència de dimensió temporal. En aquest sentit, Watkins i Campbell ja suggerien que "la nostra comprensió bàsica de la cultura Halaf depèn en gran manera de la nostra habilitat en fixar la cultura en un marc espacial i cronològic"³⁰⁵. Així doncs molts dels marcs de periodització que s'han anat presentant al llarg del temps solen incorporar,

³⁰⁵ WATKINS i CAMPBELL, 1987, p. 429

sovint, un marc cronològic relatiu associat donat que no existien, i encara no existeixen, sèries llargues de datacions absolutes per radiocarboni que permetin fer-ne una aproximació. Malgrat però el llarg període transcorregut des de les primeres excavacions arqueològiques, la nostra habilitat per controlar la dimensió temporal respecte la cultura Halaf és encara molt reduïda. Les datacions per radiocarboni proporcionen l'únic mètode, per el moment, d'obtenir una cronologia absoluta a les plantejades prèviament a nivell relatiu i relacionades a les evolucions tipològiques de les ceràmiques segons les seves posicions estratificades. Aquest tipus de datacions però, estan subjectes a un seguit de distorsions en relació a possibles contaminacions o als seus propis procediments, ja discutits per diversos autors³⁰⁶, en molts casos inevitables. Un altre problema afegit és que moltes datacions foren realitzades als inicis d'aquesta nova tecnologia amb els possibles errors relacionats amb els pobres i a vegades confosos contextos en que foren recollides les mostres.

D'altre banda cal fer referència sobre el fet que la majoria de mostres recollides per a les datacions han estat, tradicionalment, restes de cendres i/o carbons i que poden presentar variacions temporals considerables degut a la seva llarga vida. En realitat un element de fusta utilitzat per a la construcció pot ser resultat d'una carbonització molt temps després d'haver estat preparat per a la primera funció i proporcionar diferències de fins un centenar d'anys. Per aquest fet, actualment es tendeix cada vegada més a utilitzar mostres de vida mes curta, com les llavors carbonitzades.

Com a resultat de les excavacions portades a terme als diferents jaciments que formen part d'aquest projecte s'aporta una petita sèrie de datacions absolutes per radiocarboni d'entre les quals considerem de rellevant importància les que fan referència a la fase Halaf A, i especialment al Proto-Halaf, ja que proporcionen una data inicial per a la formació del període Halaf i, facilita, en certa manera, desenvolupar la posterior evolució d'aquesta cultura. Les dades que es proporcionen s'intentaran analitzar en relació als marges totals de les fases més que delimitar les parts centrals dels mateixos. Aquesta opció ve determinada pel fet, ja indicat, de les curtes sèries de datacions disponibles però també al fet que cada una de les distintes fases que hem proposat en l'apartat de periodització es poden desenvolupar, a cada una de les distintes àrees, en moments temporals distintos no necessàriament contemporanis. D'altre banda, la distribució de les dades és força desigual en alguns casos i en d'altres amb intervals

³⁰⁶ per exemple WATKINS i CAMPBELL, 1987,

molt alts, fet que inevitablement pot conduir a amplis desajustaments en la determinació dels marges per cada fase³⁰⁷.

Del conjunt dels tres jaciments que conformen aquest treball s'han realitzat, fins el present, un total de 8 datacions absolutes per C14 més una darrera, (P-1487) de Chagar Bazar, que fou analitzada a partir d'una mostra, recollida per Matson³⁰⁸, definida com cendres prop de la base a uns 11,30 metres de la superfície i probablement corresponent als nivells 11-12 de Mallowan (veure taula 10).

Jaciment	Estrat	suport	Lab ref	Fases	dades BP
Tell Halula	44/3 E-71		Beta 196724	HL-IV	7210±60
Tell Halula	S38 A8B		Beta 197725	HL-IV	7240±70
Tell Halula	44/1 A41		Beta 197723	HL-V	7250±80
Tell Halula	1B-C4	carbó	Beta 79218	HL-V	6780±90
Tell Halula	IB-A3d	carbó	Ubar-395	HL-VI	7060±260
Chagar Bazar	10.4	carbó	Beta 174042	CB-I	7030±40
Chagar Bazar	5.7	carbó	Beta 174043	BB-I	6980±50
Chagar Bazar	11 et 12		P-1487	CB-III	6665±72
Tell Amarna	L17.9	carbó	Beta 138587	Halaf Intermedi	6870±40

Taula 10.- Datacions per radiocarboni disponibles fins l'actualitat en el conjunt dels tres jaciments que formen part del projecte.

Periode cultural	Halaf AI	Halaf AII	Halaf BI	Halaf BII
Tell Halula	HL-IV	HL-V	HL-VI	HL-VII
BP no calibrat	7210±60 BP	7250±80 BP	7060±260 BP	
BC Calibrat	6220-5950 cal BC	6248-5980 cal BC	6416-5512 cal BC	
BP no calibrat	7240±70 BP	6780±90 BP		
BC Calibrat	6230-5950 cal BC	5847-5526 cal BC		
Tell Amarna				
BP no calibrat			6870±40 BP	
BC Calibrat			5809-5663 cal BC	
Chagar Bazar	CB-I	CB-II	CB-III	CB-IV
BP no calibrat	7030±40 BP		6665±72 BP	
BC Calibrat	5990-5810 cal BC		5670-5470 cal BC	
BP no calibrat	6980±50 BP			
BC Calibrat	5980-5740 cal BC			

Taula 11. Calibracions (a 2 sigmes) de les datacions per radiocarboni obtingudes fins l'actualitat als tres jaciments que formen part del projecte.

³⁰⁷ Agraeixo aquí l'assessorament rebut per part del professor Joan Antón Barceló a l'hora d'analitzar les dades disponibles que aquí es presenten.

³⁰⁸ Radiocarbon, n° 15, 1973, p. 373. No obstant, la mostra que fou recollida l'any 1955 per Matson, no fou entregada per l'anàlisi fins el 1968.

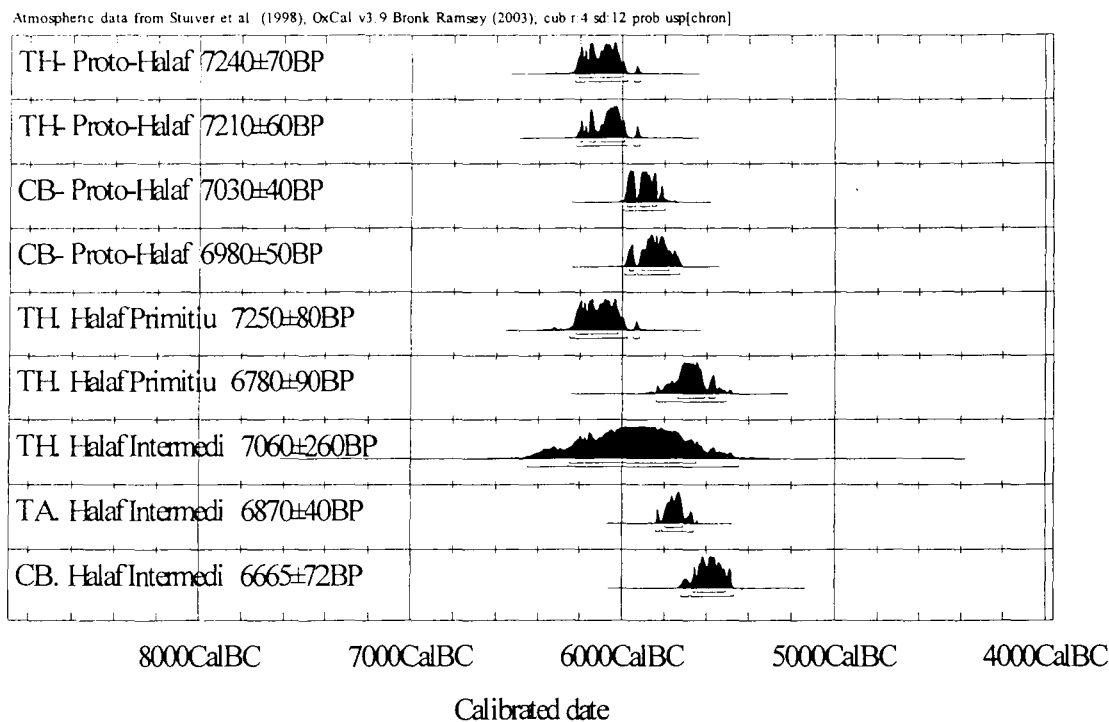

Figura 8. Diagrama de calibracions de les datacions absolutes de Tell Halula, Tell Amarna i Chagar Bazar

A la figura 8 es presenta un gràfic amb l'evolució de les úniques dades calibrades disponibles als jaciments estudiats. Entre elles es pot observar primerament que les datacions obtingudes als jaciments de Tell Halula i Chagar Bazar per al període Proto-Halaf presenten un decalatge de prop de ± 200 anys en favor del primer amb unes dades calibrades d'entre 6230-5950 BC mentre que a Chagar Bazar són de 5990-5740 BC. Aquesta diferència podria venir donada per la pròpia naturalesa de la fase Proto-Halaf a Tell Halula, que evoluciona d'una d'anterior Pre-Halaf final i, que podria manifestar-se amb una certa anterioritat que a Chagar Bazar on representa la primera ocupació del tell i, possiblement, en un moment més avançat de la fase. En el mateix diagrama es pot observar també que de les dues datacions corresponents a la fase Halaf Primitiu de Tell Halula, una (6780±90 BP) amb uns marges calibrats de 5847-5526 BC, es presenta posterior a la fase anterior si bé es baixa respecte la fase posterior i, la datació 7250±80 BP no la podem considerar com a vàlida per la seva alta antiguitat. Pel que fa a les datacions de la fase Halaf Intermediària, una d'elles (Tell Halula 7060±260 BP) presenta un interval molt gran, i les altres dues disponibles mostren una certa homogeneïtat en les dades calibrades d'entre 5809-5470.

A la taula 12, es llisten, a més de Tell Halula i Chagar Bazar, els principals jaciments que han proporcionat una fase Halaf AI (Proto-Halaf) que són, essencialment, reduïts a tres jaciments: Sabi Abyad a la vall del Balikh de Síria, i els de Yarim Tepe I i Tell es Sawwan a Iraq.

Jaciments	FASES	Ref. Lab	Cronologies	C14 Bibliografic ref.
Yarim Tepe I	level 7-8 sous four n° 29	Le-1070	7040±100 BP	Merpert et al 1976: 43 / Munchaev and Merpert, 1981:153
Yarim Tepe I	level 7 complexe n° 17	LE-1086	7150±90 BP	Merpert et al 1976: 43 / Munchaev and Merpert, 1981:153
Tell es Sawwan	pre-level I, floor 2 room 21	P-855	7456±73 BP	Radiocarbon, VII, 1965, p. 190
Tell es Sawwan	level I	P-857	7299±86 BP	Radiocarbon, VII, 1965, p. 190
Tell es Sawwan	Level III	P-856	6808±82 BP	Radiocarbon, VII, 1965, p. 190
Tell es Sawwan	level III - Pr-180		7246±146 BP	Radiocarbon, VII, 1965, 190, Hours et al (1994), 411
Tell es Sawwan	level III	BM-1434	7069±66 BP	Radiocarbon 24/3(1982), p. 247; Hours et al (1994) 411
Tell es Sawwan	entre level II-III	BM-1435	7015±66 BP	Radiocarbon 24/3(1982), p. 247; Hours et al (1994) 411
Tell es Sawwan	level IIIA, remplisage piecce 477	BM-1436	7052±57 BP	Radiocarbon 24/3(1982), p. 247; Hours et al (1994) 411
Tell es Sawwan	level IIIa, remplisage piecce 441	BM-1437	7037±69 BP	Radiocarbon 24/3(1982), p. 247; Hours et al (1994) 411
Tell es Sawwan	level III, four n° 1	BM-1438	6980±59 BP	Radiocarbon 24/3(1982), p. 247; Hours et al (1994) 411
Tell Hassuna	LEVEL V		7040±200 BP	Hijara, 1980. Iraq XLII
Chagar Bazar	L 10.4(CB-2723)	Beta 174042	7030±40 BP	Cruells, 2005
Chagar Bazar	L5.7 (CB-4147)	Beta 174043	6980±50 BP	Cruells, 2005
Tell Halula	44/3 E-71		7210±60 BP	
Tell Halula	S38 A8B		7240±70 BP	
Sabi Abyad	BALIKH IIIA - level 4	GrN-16803	7075±25 BP	Akkermans, 1993, p. 114
Sabi Abyad	BALIKH IIIA - burnt village building II room 14	GrN-19367	7075±25 BP	Akkermans, 1995, p. 8
Sabi Abyad	BALIKH IIIA - burnt village building II room 7	GrN-19368	7100±60 BP	Akkermans, 1995, p. 8
Sabi Abyad	BALIKH IIIA - level 4	UtC-1008	6930± 80 BP	Akkermans, 1993, p. 114

Taula 12. Principals sèries de datacions absolutes disponibles per al període Proto-Halaf al Pròxim Orient.

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998), OxCal v3.9 Bronk Ramsey (2003), cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

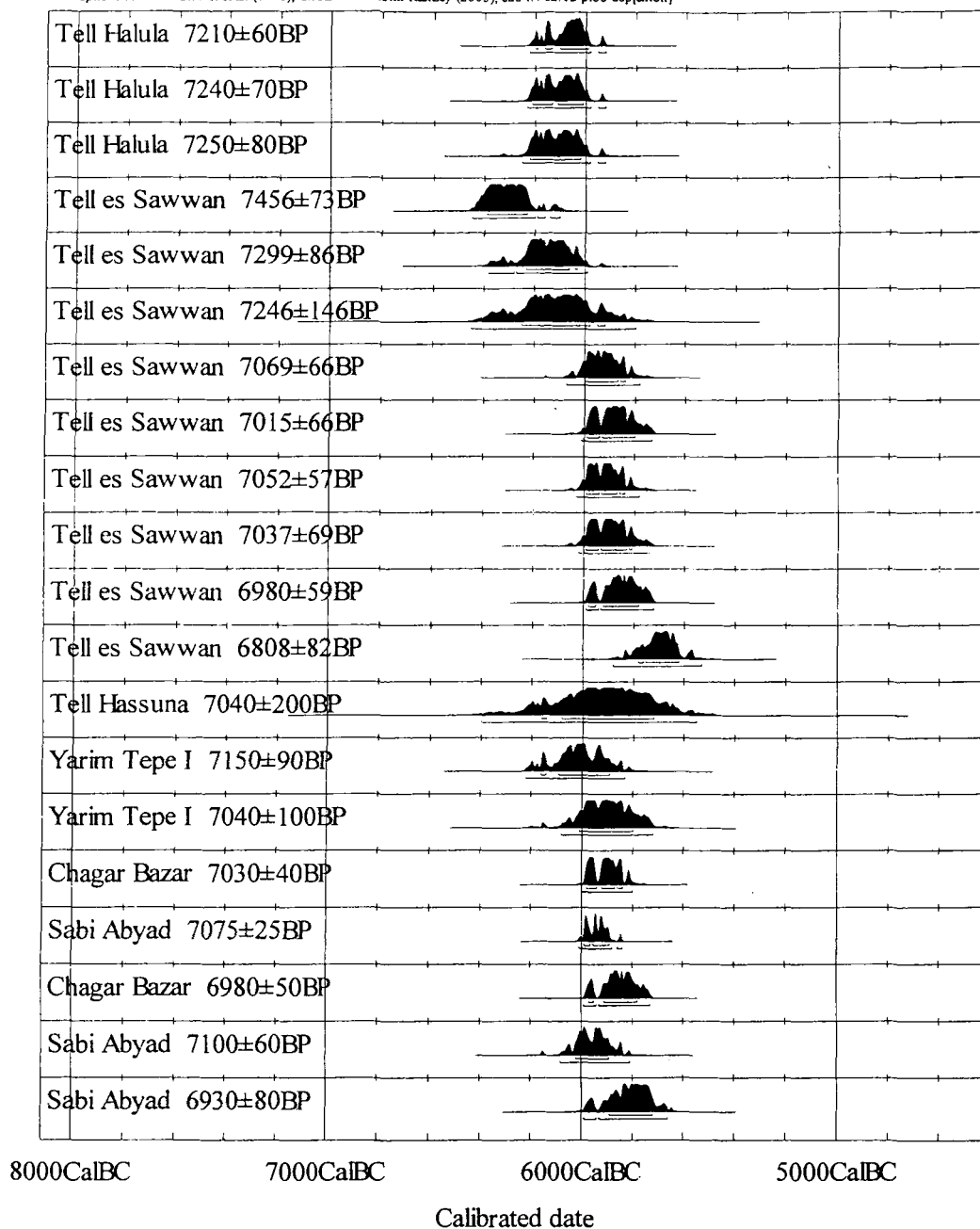

Figura 9. Diagrama de calibracions de les datacions absolutes de la fase Proto-Halaf (Halaf AI) a diversos jaciments.

El diagrama de la figura 9 es mostra les calibracions dels pocs jaciments que presenten la fase Halaf AI (Proto-Halaf) i, al marge de dues datacions provinents de Tell es Sawwan i Tell Hassuna que presenten uns intervals molt alts, les altres ofereixen unes calibracions entre els 6200-5700 BC i amb un primer pic als ±6050 per a les datacions de Tell Halula i Tell es Sawwan i un segon als ±5950 per Chagar Bazar i Sabi

Abyad fet que podria conduir a pensar en una antiguitat mes alta de la fase en els dos primers jaciments respecte als de Chagar Bazar i Sabi Abyad. Es interessant també observar que el jaciment de tell es-Sawwan tindria evidències atribuïbles als dos possibles moments de la fase. Si es realitza però una mitjana dels dos pics més destacats ens proporcionaria una data de ± 6000 BC calibrat per al moment de màxima representació per a la fase Proto-Halaf.

Jaciments	FASES	Ref. Lab	Períodes	Cronologies
Tell Halula	Halaf primitiu	Beta-79218	6780 \pm 90 BP	
Tell Halula	Halaf primitiu		7250 \pm 80	
Sabi Abyad	BALIKH IIIB-level 1	GrN-16804	6975 \pm 30 BP	Akkermans, 1993, p. 114
Sabi Abyad	BALIKH IIIB-level 2	GrN-16800	7005 \pm 30 BP	Akkermans, 1993, p. 114
Sabi Abyad	BALIKH IIIB-level 3	GrN-16802	7065 \pm 30 BP	Akkermans, 1993, p. 114
Sabi Abyad	Halaf n.e. mound	UtC-1010	6670 \pm 100 BP	Akkermans, 1993, p. 114
Arpachiyah	Fase H Two/layer 25 (pre TT-10 Mall)	BM-1531	6930 \pm 60 BP	Hijara, 1980, p. 144 (Iraq XLII)
Fistikli Höyük	Unit G, Locus 26,phase G3A	AA37095	6840 \pm 45 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit B, Locus 105.3,phase B3A	AA37094	6950 \pm 55 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit B, Locus 66,phase B3B	AA37097	6912 \pm 55 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit B, Locus 114.4,phase B3B	AA37091	6932 \pm 55 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit B, Locus 103.6,phase B3C	AA37092	6935 \pm 60 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit D, Locus 83.3,phase D2C	AA37093	6995 \pm 50 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit D, Locus 94.1,phase D2C	AA37096	7020 \pm 45 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit E, Locus 119,phase E2B	AA40372	6738 \pm 55 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit E, Locus 26.2,phase E2A	AA40370	7004 \pm 57 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit E, Locus 36,phase E3B	AA40371	6461 \pm 67 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit H, Locus 100.23,phase H3B	AA40374	6936 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit H, Locus 192,phase H3E	AA40380	6903 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit I, Locus 135.15,phase I	AA40378	6800 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit I, Locus 134.12,phase I2C	AA40376	6862 \pm 62 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit I, Locus 178,phase I3	AA40379	6934 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit I, Locus 192,phase I4	AA40381	6831 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23
Fistikli Höyük	Unit K, Locus 126,phase K4	AA40382	6853 \pm 48 BP	Bernbeck i Pollock, 2003, p.19-23

Taula 13. Datacions absolutes del període Halaf AII (Halaf primitiu) disponibles únicament a Tell Halula i Sabi Abyad i als de Festikli Höyük, a Turquia, i Arpachiyah, a Iraq, del període Halaf BI (Halaf Antic tradicional).

Fins molt recentment, les datacions absolutes del període Halaf Primitiu eren les menys representades de tot el corpus de determinacions cronològiques disponibles. Segurament el nombre de jaciments que disposen d'aquestes fases inicials del Halaf són molt reduïts però tot i així i en comparació per exemple amb les relacionades amb el període Halaf intermedi són realment molt limitades fins al punt que a Síria no superen

la mitja dotzena. A la taula 13 hi figuren les publicades per jaciment de Sabi Abyad i dues de Tell Halula a més d'una sola datació per a Arpachiyah. A destacar però la recent sèrie de datacions realitzades al jaciment de Fistikli Höyük, al nord de la frontera turco-siriana, i a la zona del pantà de Carchemish, que els seus autors³⁰⁹ atribueixen, tot comparant les sèries ceràmiques fines pintades Halaf, amb les de Sabi Abyad fase 3-1 (Halaf Primitiu).

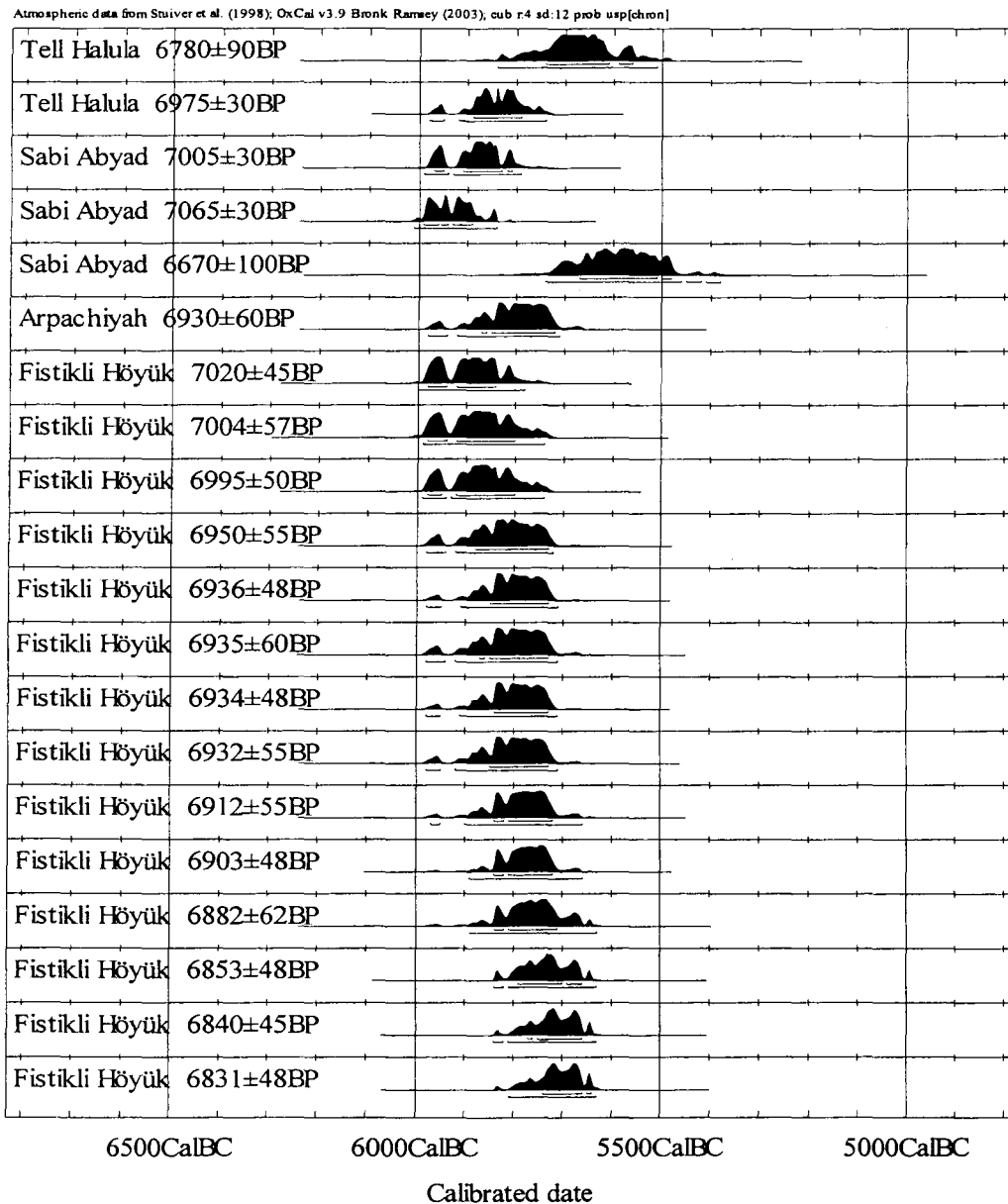

Figura 10. Diagrama de les datacions absolutes calibrades corresponents als jaciments indicats a la taula 13.

³⁰⁹ BERNBECK i POLLOCK, 2003

De la figura 10 es desprèn que un ampli grup de les datacions per a la fase Halaf AI (Halaf Primitiu) es situen entre un marge temporal de 5950-5750 BC calibrat, si es rebutgen les de Tell Halula 6780±90BP i Sabi Abyad 6670±100BP. Algunes datacions però del jaciment de Festikli Höyük presenten uns marges més llargs que arriben als ±5650 i que podrien correspondre a una possible reutilització posterior del jaciment, com ha estat indicat pels propis autors³¹⁰.

Les datacions absolutes que es puguin relacionar directament amb el període Halaf BI (Halaf intermedi) no són gaire abundants ni a Síria ni a d'altres països del Pròxim Orient i, a més, les poques disponibles són poc apropiades, per la seva vella data d'anàlisi o per no definir exactament els contextos on foren recollides. A la taula 14 es detallen els jaciments de Síria amb datacions per C14 disponibles per a aquesta fase a les quals s'ha incorporat les del jaciment turc de Girikihaciyan i una datació de Arpachiyah a Iraq.

Jaciments	FASES	Ref. Lab	Cronologies	C14 Bibliogràfic ref.
Tell Halula	HL - VI	Ubar-395	7060±260 BP	
Tell Amarna		Beta 138587	6870±40 BP	Cruells, Molist et Tunca, 2004
Umm Qseir	Square I-6 phase 1a	GrA-6244	6820±55 BP	Tsuneki & Miyake, 1998, p. 214
Umm Qseir	Square G-4 phase 1a	GrA-6255	6925±55 BP	Tsuneki & Miyake, 1998, p. 214
Umm Qseir	lowest layer E3	AA30499	6835±65 BP	Hole, 2001, p. 72
Chagar Bazar	level 11-12	P-1487	6665±72 BP	Radiocarbon 15, 1973, 373
Tell Arjouné	level V	OxA-617	6670±140 BP	Archaeometry, 1987-
Tell Arjouné	level V	OxA-650	6700±110 BP	Archaeometry, 1987
Tell Arjouné	level V	OxA-571	6510±100 BP	Archaeometry, 1987
Tell Arjouné	level VII	OxA-576	6760±100 BP	Archaeometry, 1987
Tell Arjouné	level VII	OxA-575	6600±100 BP	Archaeometry, 1987
Tell Arjouné	level VII	OxA-574	6440±90 BP	Archaeometry, 1987
Tell Arjouné	level VII	OxA-577	6480±130 BP	Archaeometry, 1987
Girikihaciyan	W2S5 38-2	GrN-6245	6805±45 BP	Watson and LeBlanc, 1990, p. 39
Girikihaciyan	E8N7 24-1	GrN-6246	6950±45 BP	Watson and LeBlanc, 1990, p. 39
Arpachiyah	TT8	P-584	7027±83 BP	Radiocarbon 7, 1965, 188

Taula 14. Selecció de datacions absolutes disponibles i atribuïbles al període Halaf BI (Halaf intermedi).

³¹⁰ BERNBECK i POLLOCK, 2003, p. 22

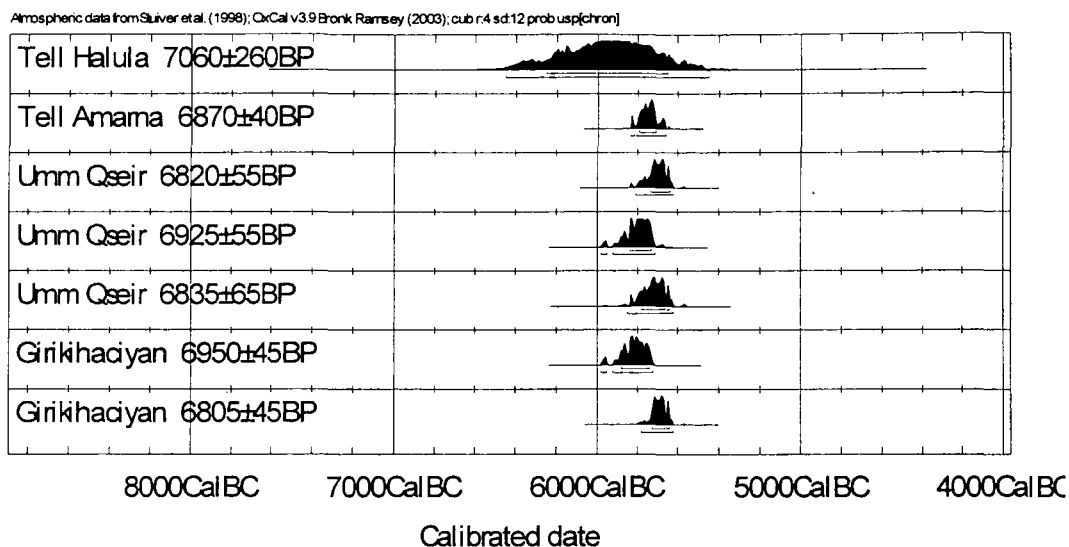

Figura 11. Diagrama d'una selecció de datacions absolutes calibrades, realitzades recentment, corresponents a jaciments del període Halaf BI (Halaf intermedi).

A la figura 11 figuren exclusivament les datacions realitzades a jaciments que han estat atribuïts a una fase Halaf intermèdia per els seus excavadors i que han estat realitzades en data recent. Altres datacions disponibles, però no utilitzades en el gràfic són la realitzada a Chagar Bazar per Matson³¹¹ a partir d'una mostra recollida l'any 1955, una d'Arpachiyah també a partir d'una mostra recollida per Matson en 1954 i evidentment massa alta per pertànyer a una fase intermèdia Halaf, les de Tell Arjoune, analitzades els anys 80 i amb uns intervals superiors en tots els casos a 100, han estat rebutjades a causa de les seves anomalies i la de Tell Halula que presenta un interval molt gran

Dins de les poques datacions disponibles calibrades el diagrama ens ofereix un marge homogeni de 5920-5660 BC per a la majoria de les datacions.

³¹¹ veure nota 308

Jaciments	FASES	Ref. Lab	Cronologies	C14 Bibliogràfic ref.
Kazane Höyük	locus 19, level III	21693	6565±335 BP	Bernbeck et al 1999:128
Kazane Höyük	locus 18, level II	21692	6705±185 BP	Bernbeck et al 1999:128
Banahilk		P-1501	6309±79 BP	Radiocarbon, 15, 1973, 373
Banahilk		P-1502	6752±85 BP	Radiocarbon, 15, 1973, 373
Banahilk		P-1504	6854±72 BP	Radiocarbon, 15, 1973, 373
Arpachiyah	layer 6	P-585	8064±78 BP	Radiocarbon 7, 1965, 188
Tell Aqab	Aqab 212 = TT6-7	AA30498	6575±55 BP	Hole, 2001, p. 73
Tell Kashkashok I	K-119D	AA30497	6845±75 BP	Hole, 2001, p. 73

Taula 15. Selecció de datacions absolutes disponibles i atribuïbles al període Halaf BII (Halaf evolucionat).

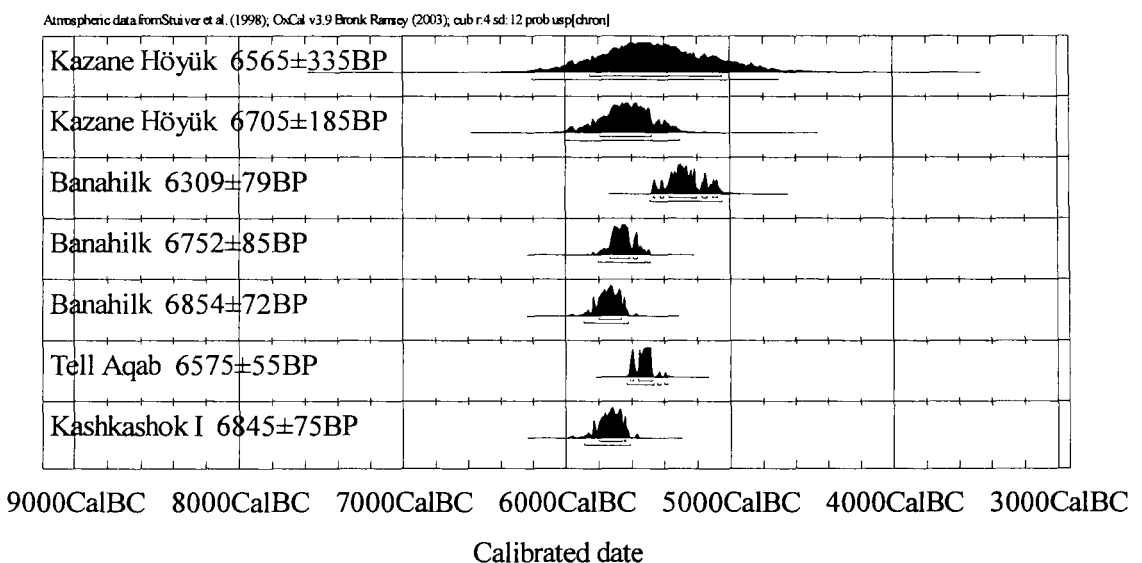

Figura 12. Diagrama d'una selecció de datacions absolutes calibrades i atribuïbles a jaciments del període Halaf BII (Halaf evolucionat).

Les calibracions corresponents a aquesta fase es presenten molt disperses, amb dades pel jaciment de Kazane amb intervals molt grans i calibracions d'entre 5890-5050 pel de Banahilk. La datació de Kashkashok I, atribuïble a una fase tardana Halaf presenta una datació calibrada molt alta de 5890-5610 BC i la de Aqab potser la que més s'ajustaria a la fase amb una calibració de 5630-5460 BC.

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998), OxCal v3.9 Bronk Ramsey (2003), cub r4 sd:12 probusp(chron)

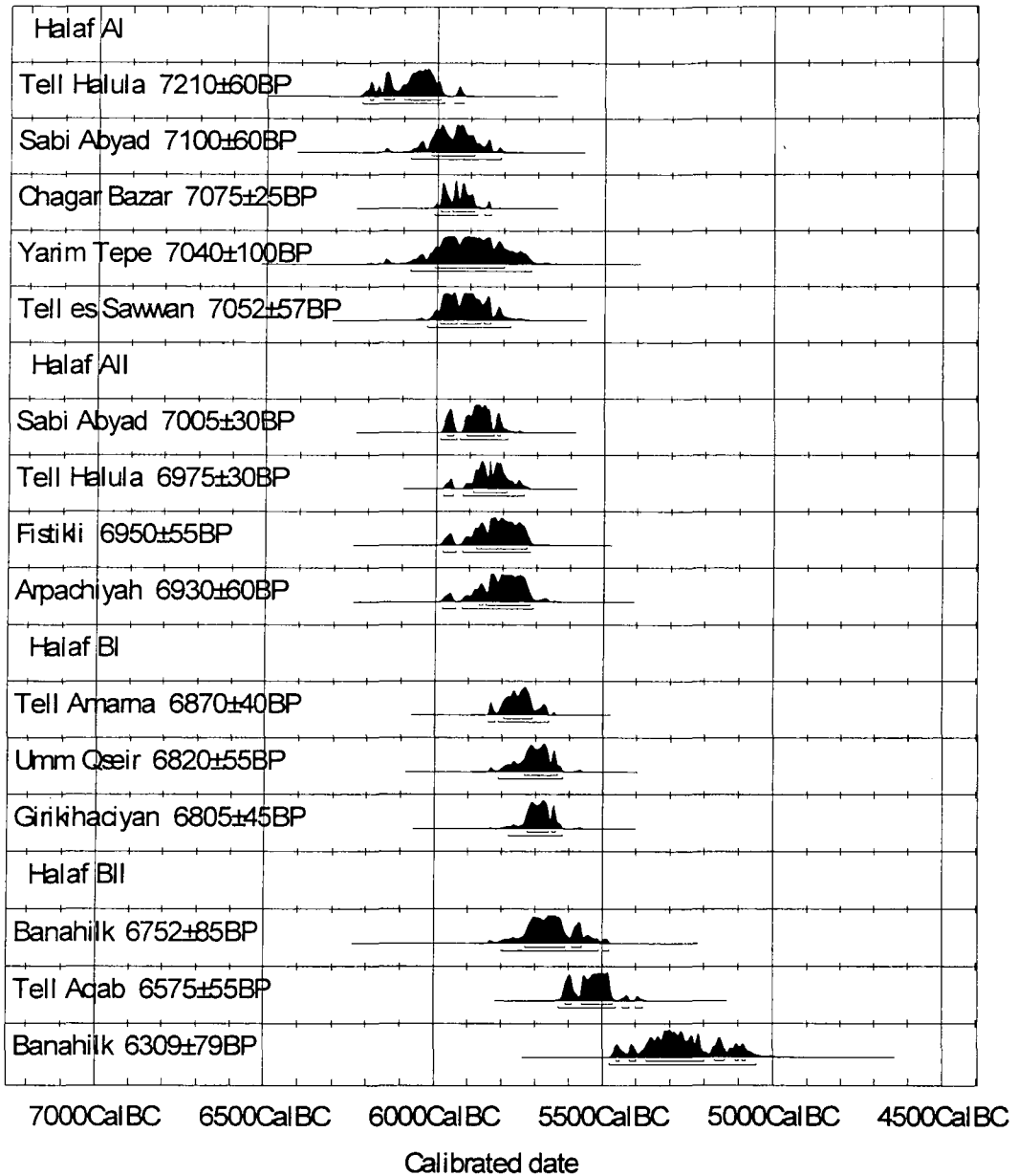

Figura 13. Selecció de datacions absolutes de diversos jaciments que mostren la evolució, segons la nostra periodització, del període Halaf.

Finalment, a la figura 13 es presenta un gràfic on s'han incorporat algunes de les mostres d'anàlisi per radiocarboni més significatives per a les distintes fases i que hem proposat per a la periodització del Halaf i sobre les quals voldríem fer algunes observacions.

En primer lloc la gràfica ens mostra que l'extensió temporal del període Halaf cobreix pràcticament tot el VI mil·lenni BC.

Pel que fa a la fase que denominem com a Halaf AI (Proto-Halaf), s'inicia al jaciment de Tell Halula, a Síria, entorn els 6228/5989 BC calibrat i són, per tant, les dates més antigues obtingudes fins ara per a la fase i que en marca clarament l'extrem més antic per al horitzó Halaf. Combinant aquestes dades amb les obtingudes a Sabi Abyad i a Chagar Bazar a Síria amb les de Tell es Sawwan i Yarim Tepe a Iraq podríem determinar un marge màxim de uns 300 anys per a la fase Proto-Halaf (Halaf AI) amb una dada de coincidència a l'entorn del 6000/5950 BC calibrat.

En relació a la fase Halaf AII (Halaf Primitiu) les calibracions combinades de totes les dades ens proporcionen uns marges calibrats mitjos de 5922-5740 BC amb una datació mitjana per al període a l'entorn de 5850 BC.

A la fase Halaf BI (Halaf intermedi) les calibracions combinades escollides proporcionen una mitjana de 5800-5633 BC amb una datació mitjana entorn el 5700 BC i per a la fase Halaf BII (Halaf evolucionat) la mitjana calibrada de les datacions és de 5700-5408 BC amb una datació mitja de 5550 BC. Al jaciment de Banahilk la datació de 6309±79 BP proporcionaria la datació més tardana de tota la seqüència amb una calibració de 5480-5050 BC.

Prenent doncs les calibracions més antigues (6220-5980 BC) i les més recents (5480-5050 BC) tindriem que el període Halaf proporcionaria una seqüència màxima de prop de 1200 anys, dades que difereixen sensiblement de les proporcionades per Watkins i Campbell³¹² que atorguen a la cultura Halaf una duració que "excediria els 1578 anys i que fins i tot podria superar els 2330 anys".tot i que en els seus anàlisis incorporen també datacions atribuïbles a la fase HUT del jaciment de Yarim Tepe II (Le-1173, de 6110±110 BP).

Per concloure indicar però que el nombre de datacions absolutes és encara avui en dia insuficient i que caldrà realitzar llargues sèries datacions per establir els marcs temporals que configuren la seva seqüència completa. Les dades obtingudes per al període Proto-Halaf semblen prou consistents per confirmar almenys l'inici d'aquest procés d'emergència que portarà al desenvolupament de la cultura Halaf.

³¹² WATKINS I CAMPBELL, 1987, p. 445

7. Resum i consideracions finals.

Les aportacions que els resultats obtinguts en els tres jaciments estudiats, Tell Halula, Tell Amarna i Chagar Bazar, presenten per al coneixement global del fenomen Halaf han estat ja descrits i detallats als diferents capítols de l'apartat C i la valoració, tant a nivell individual de cada jaciment com global, amb noves propostes, exposada en l'apartat B capítol 6, d'aquest treball.

Si bé els objectius inicials d'aquesta tesi eren l'estudi analític de diversos conjunts ceràmics Halaf les sorprenents novetats aconseguides han permès endinsar-nos també sobre aspectes tant rellevants com són els orígens, l'emergència i el desenvolupament de la ceràmica Halaf a Síria. Els punts principals doncs sobre els que es fa referència estan relacionats amb la definició, per primera vegada, de l'àrea de l'Eufrates mitjà de Síria com uns dels nuclis originaris de formació de la cultura Halaf, amb una nova fase, la Proto-Halaf (o Halaf AI), en la qual apareixen els primers elements ceràmics d'influència directe (de tipus Samarra) sobre el món Halaf; atribueix a la fase Halaf Primitiu (o Halaf AII) la cristallització i l'emergència del període Halaf i, finalment, caracteritza les fases Halaf intermèdia i evolucionada (o fases Halaf BI i BII) com a fases plenes del desenvolupament de les ceràmiques Halaf.

S'exposaràn aquí, de forma resumida, quines han estat aquestes aportacions, de com modifiquen els esquemes prèviament establerts i en quina mesura encaren les línies d'investigació envers el futur.

Les principal aportacions de la tesi fan referència a:

1/ Estudi i anàlisi dels conjunts ceràmics de Tell Halula, Tell Amarna i Chagar Bazar de cronologia del VI mil·lenni BC calibrat.

Al llarg dels 15 anys de intervencions arqueològiques en els diferents jaciments que formen part del projecte s'ha tingut l'oportunitat d'analitzar en profunditat uns conjunts ceràmics molt abundants i rics (amb un total de 53.384 fragments) sobre els quals s'han realitzat dos tipus d'actuacions principals; un, a nivell macroscòpic, que ha contemplat els aspectes tecnològics més significatius (tipus de pastes utilitzades i característiques generals en relació a les inclusions afegides, a les diferents modalitats de cocció aplicades i als diferents tractaments aplicats a les seves superfícies) i

morfològiques (en especial atenció a la tipologia i als elements estilístics de les seves decoracions). El resultat d'aquestes anàlisis han permès configurar unes àmplies i representatives bases tipològiques per a cada un dels jaciments.

Una segona actuació fa referència a les diferents anàlisi realitzades, i en curs de realització; petrològiques (obtenció de làmines primes) i mineralògiques (per difracció de raigs X) les quals ens han proporcionat informació sobre la naturalesa de les composicions de les pastes ceràmiques i els pigments utilitzats. Els resultats obtinguts fins ara ens parlen de produccions locals per a les ceràmiques fines pintades Halaf als jaciments de Tell Amarna i Tell Halula, d'unes coccions realitzades a unes temperatures aproximades de 800 graus i que els pigments utilitzats en les decoracions eren compostos d'òxids de ferro (hematita i magnetita) i en alguns casos amb la incorporació de carbó per la obtenció dels colors més foscos.

2/ Determinació, als jaciments de Tell Halula i de Chagar Bazar, d'una fase de transició, amb característiques particulars a cada un d'ells, entre els horitzons Pre-Halaf/Hassuna III i el Halaf, que en configura els seus orígens.

La descoberta de nivells d'ocupació Proto-Halaf, tant a Tell Halula com a Chagar Bazar, representa una novetat significativa que, d'una banda confirma els esquemes anteriorment plantejats al jaciment de Sabi Abyad (nivell IIIA) i, redefineix el panorama que sobre els orígens del Halaf es tenia fins ara. Les evidències doncs, no confirmen les teories anteriors sobre els orígens del Halaf, que veien en moviments col·litzadors o migracions tribals les causes principals de la seva formació. Tant a la vall de l'Eufrates com a la del Khabur hi havien, anteriorment a l'aparició del Halaf, ocupacions humanes Pre-Halaf final o Hassuna III i, és a partir d'una evolució gradual d'aquestes fases que és configura la gènesi del Halaf.

Fins al moment, la seva presència es detecta en dues variants: una en la qual la fase Proto-Halaf és el resultat d'una evolució lenta, sense trencament, de les ocupacions preexistents del període Pre-Halaf final (observada de moment a Tell Halula, però també manifestada a Sabi Abyad) o del període Hassuna III (com és el cas de Tell Boueid II), i l'altre en que la fase representaria una primera ocupació (com és el cas de Chagar Bazar però també observat a Tell Baghouz) i, probablement posterior cronològicament a la primera variant.

3/ Es presenta un nou esquema territorial pel que fa als orígens del Halaf en el qual s'incorpora la vall de l'Eufrates com a focus originari i es consolida el model poligenista de formació del Halaf.

Com a resultat d'aquestes descobertes avui podem afirmar que, almenys a Síria, la fase Proto-Halaf representa el vertader origen d'on emergeix la cultura Halaf. El jaciment de Tell Halula, localitzat en una àrea que fins ara era considerada com a aliena a aquest fenomen, es presenta com un important jaciment que confirma que la formació del Halaf té uns orígens poligènics i que la vall de l'Eufrates, juntament a la del Balikh i la del Khabur, es conformen com les tres grans àrees nuclears a Síria. Enrere queden ja les anteriors interpretacions que mantenien que el Halaf apareixia a l'àrea de l'Eufrates en una fase ja avançada del període.

4/ Caracterització de la fase Proto-Halaf, a Tell Halula i a Chagar Bazar, jaciments localitzats a dues àrees amb tradicions ceràmiques diferents però amb unes afinitats en les seves sèries ceràmiques més importants.

La nova fase Proto-Halaf representa, a nivell de seqüència evolutiva de la ceràmica, una inflexió significativa respecte a les tradicions de produccions ceràmiques Pre-Halaf preexistents. Aquesta fase es caracteritza, a nivell del registre ceràmic, per unes noves produccions de pastes fines i pintades desconegudes fins el moment i que tenen similituds amb els conjunts tradicionalment denominats com "Samarra" i, també, per la nova sèrie "Orange Ware", de composició més grollera i amb inclusions minerals, tot i que la majoria de sèries presents a la fase anterior del Pre-Halaf final encara perviuen.

Les sèries ceràmiques de pastes fines pintades d'estil Samarra però seran la gran característica que homogeneïtza els jaciments d'aquesta fase ja que les de tipus "Orange ware" tenen una distribució més irregular i per exemple no són presents, fins ara, al jaciment de Tell Halula. Serà doncs, en aquesta nova fase i, en les seves noves tradicions ceràmiques, on s'han de buscar les arrels per al Halaf.

5/ Caracterització, al jaciment de Tell Amarna, d'una ampla tipologia ceràmica per a la fase Halaf intermèdia per a la vall de l'Eufrates.

Els més de 10.600 fragments ceràmics recuperats, que han estat atribuïts a una sola fase cronològica, el Halaf Intermedi, constitueixen, per la seva qualitat i homogeneïtat, un corpus tipològic ceràmic únic per a aquesta fase i per a la vall mitjana de l'Eufrates siriana.

6/ Caracterització de certes diferències regionals, entre les àrees de la vall de l'Eufrates i la zona del Khabur.

A partir dels anàlisis dels conjunts tipològics establerts a cada un dels jaciments s'han pogut delimitar certes diferències regionals que fan més referència a la estilística i a les sèries ceràmiques presents que no a la morfologia dels vasos, els catàlegs dels quals són molt paral·lelizables. Així, tenint en compte que els orígens del Halaf són poligènics, i que, almenys a Síria, emergeixen de la fase Proto-Halaf, les tradicions ceràmiques posteriors són molt similars als tres grans centres originaris; la vall de l'Eufrates, la del Balikh i la del Khabur.

A grans trets però, s'observa que la característica sèrie "Orange ware" de la fase Proto-Halaf és present a Chagar Bazar però absent a Tell Halula. D'altra banda una sèrie característica de la fase Halaf evolucionat, la "Red ware", es detecta, de moment, a Tell Halula però no al jaciment de Chagar Bazar, tot i que és present a d'altres jaciments de la zona del Khabur. De totes maneres en un futur s'haurà de revisar aquesta sèrie donat que, possiblement, dins la mateixa descripció diverses categories ceràmiques puguin coexistir.

A nivell dels patrons decoratius aplicats, la fase Halaf A, es caracteritza per un repertori "típic" de les ceràmiques denominades com Samarra i que mostren una tendència clara cap a patrons definits com de "cross hatch" (o línies múltiples creuades), vinculats a un restringit nombre de formes, que serà el vertader "tret diferenciador" de halafització a Síria i posterior evolució envers la fase Halaf B de ple desenvolupament. Serà en aquesta darrera fase en què els motius de "cross hatch" desapareixeran quasi completament i donaran pas a un ampli i variat catàleg de motius que variaran sensiblement a mesura que avançarà en el temps.

A nivell de les decoracions pictòriques s'observa que a la vall del Khabur, les aplicacions bicromes i policromes (amb l'aparició del color blanc) apareixen ja a la fase Halaf intermèdia mentre que a la vall de l'Eufrates només són presents les sèries bicromes, en un nombre molt reduït, i sempre a partir de la fase Halaf evolucionat.

7/ Proposta d'un nou esquema de periodització per a la seqüència Halaf basat en dues grans fases: Halaf A i Halaf B amb dues subfases cada una d'elles.

Les anàlisi tipològiques a cada un dels jaciments ens han marcat unes inflexions significatives en les composicions dels seus conjunts ceràmics, determinades tant a nivell tecnològic com tipològic i estilístic i en relació a les seves posicions estratigràfiques. És a partir d'aquest fet que es proposa una nova seqüència evolutiva de la periodització del Halaf en dues grans fases; el Halaf A i els Halaf B. La fase Halaf A seria una fase de "formació" i vindria caracteritzada per aquells jaciments que presenten la fase Proto-Halaf (o Halaf AI) i que evolucionen cap una curta fase d'"emergència" (Halaf AII). La fase Halaf B, que englobaria la periodització tripartida tradicional basada en les tres fases típiques (Halaf antic, mitjà i final), i correspondria a una fase de "desenvolupament ple" del Halaf.

A nivell d'implantació la fase Halaf B representaria, a diversos jaciments, la primera ocupació i correspondria a un moment d'un gran desenvolupament socioeconòmic i d'augment en la dimensió dels poblats.

8/ Una nova aproximació a la cronologia absoluta per a la seqüència Halaf.

Les datacions absolutes per radiocarboni del període Halaf són, encara avui en dia i arreu, molt limitades. No obstant això, el conjunt de datacions de Tell Halula, per a la fase Proto-Halaf, ens marquen una aproximació per als seus inicis que podria arribar fins als 6200 BC calibrat com extrem màxim i unes datacions de 5460 BC calibrat (a Tell Aqab, a Síria) o de 5050 BC calibrat (per a Banahilk, a l'Iraq) que marcarien l'extrem més recent. Aquesta estimació ens proporcionaria una seqüència màxima per període Halaf d'uns 1200 anys aproximadament.

Fins aquí un breu resum de les aportacions que la tesi presentada planteja per tal de contribuir en la discussió que històricament les problemàtiques sobre el període Halaf al Pròxim Orient té formulades.

L'estudi, estrictament basat en l'anàlisi de les ceràmiques, ha de plantejar però les deficiències que en alguns camps del coneixement existeixen encara avui. En especial es fa referència a diverses sèries ceràmiques que presenten encara problemes de definició tot i que cada vegada més es tendeix a interpretar-les en funció dels seus trets tecnològics més que en relació al tractament de les seves superfícies (en definitiva els grups de ceràmiques amb incisions o impreses, les que presenten engalbes, les brunyides...poden correspondre en realitat a una sola categoria ceràmica a nivell tecnològic). En aquest sentit creiem indispensables de cara al futur que els estudis sobre les ceràmiques incorporin sèries d'anàlisis tecnològics sobre les argiles utilitzades i la seva preparació així com les estratègies utilitzades en la cadena operativa de producció dels vasos i els seus processos de cocció. Aquests estudis haurien d'anar necessàriament vinculats a d'altres més especialitzats que incloguin anàlisis químiques i físiques. Les informacions obtingudes per mitjà d'aquestes tecnologies ens haurien de servir tant per definir centres de producció ceràmica com establir possibles xarxes d'intercanvis.

Els resultats d'aquests anàlisi ens podran proporcionar, en el futur, informació sobre el rol que la ceràmica va jugar dins les xarxes de comerç i, potser, comprendre una mica millor si foren aquests nivells d'intercanvi els que possibilitaren les tendències homogeneïtzadores que en els estils i formes ceràmiques trobem actualment i, quin paper jugaren, si és que existiren, centres especialitzats en la producció ceràmica.

Si fins fa poc, el nombre limitat de jaciments excavats pertanyents al període Proto-Halaf, havia pogut magnificar les diferències culturals percebudes entre diferents jaciments clau situats en àrees ben allunyades, les noves descobertes a Tell Halula i Chagar Bazar ens presenten un esquema on les dicotomies culturals apareixen molt menys accentuades. Els jaciments actualment en curs d'excavació a Síria, així com a Turquia, presenten un alt potencial per a l'increment d'informació sobre el fenomen Halaf i les implicacions que presenta com a una nova fase de desenvolupament de societats cada vegada més complexes. L'aprofundiment en el coneixement dels assentaments Halaf serà doncs, clau per a comprendre si existí un increment en les diferències socioeconòmiques i el paper que hi tingué cada tipus de jaciment en la dicotomia existent sobre els grans jaciments permanents i, les seves implicacions com a centres (de poder, manufacturació, distribució..), i els més petits, vistos com a

assentaments temporals, de curta durada, amb especialitzacions probablement estacionals i localitzats en àrees més marginals.

En el futur, serà també imprescindible disposar de sèries de datacions absolutes més llargues que puguin proporcionar marcs cronològics més precisos i cobrint àrees cada vegada més amplies. Això contribuiria, sens dubte, a una millor comprensió de les relacions cronològiques entre els jaciments sirians amb una fase Proto-Halaf (que disposen d'una gran distribució de conjunts ceràmics a nivells supra-regional) i els jaciments iraquians relacionats amb la cultura de Samarra o els d'Anatòlia del sud-est.

En definitiva haurem d'encarar grans desafiaments per tal de revaluar els nostres models explicatius bàsics i assumpcions que se'n deriven. La definició que avui es presenta del nou període Proto-Halaf pot fer canviar molt ràpidament la manera tradicional d'interpretar la prehistòria del VI mil·lenni BC a Síria tot i que encara resta molt per investigar i tenir marcs d'interpretació global ajustats on tant les ceràmiques com les societats que les han realitzat trobin el seu just context social, econòmic i cultural.

Referències bibliogràfiques

- ABU ES-SOOF, B i WAILLY, F. EL, 1965: "The excavations at Tell es-Sawwan. First Preliminary Report." *Sumer* XXI, pp. 17-32.
- ABU ES-SOOF, B., 1968: "Tell es-Sawwan. Excavations of the Fourth Season (Spring 1967)." *Sumer* XXIV, pp. 3-15.
- ABU ES-SOOF, B, 1971: "Tell es-Sawwan. Fifth season's excavation (winter 1967-1968)." *Sumer* XXVII, pp. 3-7.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1984: "Archäologische Geländebegehung im Balikh-Tal." *Archiv für Orientforschung* 31, p. 188-190.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1987: "Tell Sabi Abyad: Preliminary Report on the 1986 excavations." *Akkadica* 52, p. 10-28.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1988a: "Tell Sabi Abyad: 1986 Campaign." *Syria* 65, p. 399-401.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1988b: "The soundings at Tell Damishliyya" dins, M. N. VAN LOON, (ed.), *Hammam et-Turkman I*, Istambul, p. 19-67.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1989: *Excavations at Tell Sabi Abyad*. Balikh Valley Archaeological Project Monograph 1., 468 BAR International Series. Oxford. p. 369.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1991a: "New Radiocarbon dates for the Later Neolithic of Northern Syria." *Paléorient* 17/1, p. 121-125.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1991b: "Khirbet esh-Shenef." *American Journal of Archaeology* 95, p. 690-91.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1993: *Villages in the Steppe. Latter Neolithic Settlement and Subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria*. Michigan, Ann Arbor.
- AKKERMANS, P.M.M.G., 1998: "Khirbet esh-Shenef." *Chronique Archéologique en Syrie* Vol 1 (1992), p. 123-125.
- AKKERMANS, P.M.M.G., BOERMA, J.A.K., CLASON, A.T., HILL, S.G., LOHOF, E., MEIKLEJOHN, C., LEMIÈRE, M., MOLGAT, G.M.B., ROODENBERG, J.J., WATERBOLK, R.W. i ZEIST, W. VAN, 1983: Bouqras revisited: Preliminary report on a project in Eastern Syria. *Proceedings of the Prehistoric Society*, p. 335-372.
- AKKERMANS, P.M.M.G. i ROSSMEISL, I., 1990: "Excavations at Tell Sabi Abyad, Northern Syria." *Akkadica* 66, p. 13-60.

- AKKERMANS, P.M.M.G. i LE MIÈRE, M., 1992: "The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, a Later Neolithic Village in Northern Syria." *American Journal of Archaeology* 96, p. 1-22.
- AKKERMANS, P.M.M.G. i WITTMANN, B., 1993: "Khirbet es-Shenef 1991. Eine SpätHalafzeitliche Siedlung im Balikhthal, Nordsyrien." *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 125, p. 143-166.
- AKKERMANS, P.M.M.G. i VERHOEVEN, M., 1995: "An Image of Complexity: the Burnt Village at Late Neolithic Sabi Abyad, Syria." *American Journal of Archaeology* 99/1, p. 5-32.
- AKKERMANS, P.M.M.G. i DUISTERMAAT, K., 1997: "Of Storage and Nomads. The clay sealings from late neolithic Sabi Abyad, Syria." *Paléorient* 22/2, p. 17-44.
- AKKERMANS, P.M.M.G., (ed.) 1996: *Tell Sabi Abyad: the late Neolithic Settlement. Report on the Excavations of the University of Amsterdam (1988) and the National Museum of Antiquities (1991-1993) in Syria*. II vols. Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul.
- AKKERMANS, P.M.M.G. i SCHWARTZ, G.M., 2003: *The Archaeology of Syria. From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca.16,000-300 BC)*. Cambridge University Press. Cambridge. p. 467.
- ALBRIGHT, W.F., 1926: "Proto-Mesopotamian Painted Ware from the Balikh Valley." *Man* 25, p. 41-42.
- AL-RADI, S i SEEDEN, H., 1980: "The AUB Rescue Excavations at Shams ed-Din Tannira." *Berytus* 28, pp. 88-126.
- ALGAZE, G., EVINS, M., INGRAHAM, M., MARFOE, L. i YENER, A., 1990: *Town and Country in Southeastern Anatolia. Volume II: The Stratigraphic Sequence at Kurbañ Höyük*. The Oriental Institute Publication, 110 The University of Chicago. Chicago.
- ALGAZE, G., BREUNINGER, R. i KNUSTAD, J., 1994: "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas." *Anatolica* XX, pp. 1-96.
- ALGAZE, G., BREUNINGER, R., LIGHTFOOT, C. i ROSENBERG., M., 1991: "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A preliminary report of the 1989-90 seasons." *Anatolica* XVII, pp. 175-240.
- ARIMURA, M., BALKAN-ATLI, N., BORRELL, F., CRUELLES, W., DURU, G., ERIM-ÖZDOĞAN, A., IBAÑEZ, J., MAEDE, O., MIYAKE, Y., MOLIST, M. i ÖZBASARAN, M.,

- 2000: "A new Neolithic settlement in the Urfa region: Akarçay Tepe, 1999." *Anatolia Antiqua* VIII, p. 227-255.
- ARCHI, A., PECORELLA, P.E. i SALVINI, M., 1971: "Gaziantep e la sua regione. Uno studio storico e topografico degli insediamenti preclassici." *Incunabula Graeca* XLVIII.
- ASLIHAN, K., EDENS, C., HARRISON, T. P., VERSTRAETE, J. i WILKINSON, T. J., 2000: "The Amuq valley regional project, 1995-1998." *American Journal of Archaeology* 104, pp. 163-220.
- AURENCHE, O., 1981: *La maison orientale: L'architecture du Proche-Orient ancien des origines au milieu du quatrieme millénaire*. 3 vols. Librerie Orientaliste Paul Geuthner. Paris.
- BADER, N.O., 1989: *Earliest cultivators in Northern Mesopotamia. The investigations of Soviet Archaeological Expedition in Iraq at Settlements Tell Magzaliya, Tell Soto, Kul Tepe*. ed. Kauka. Moscou.
- BADER, N.O., 1993: "The Early Agricultural Settlement of Tell Soto", dins, N. YOFFEE I J. J. CLARK, (eds.), *Early stages of in the Evolution of Mesopotamian Civilization*, Arizona University Press, p. 41-54.
- BADER, N. O., BASHILOV, V.A., MIÈRE, M. LE i PICON, M., 1994: "Productions locales et importations de céramique dans le Djebel Sinjar au VIe millénaire." *Paléorient* 20/1, p. 61-68.
- BASHILOV, V.A., BLOSHAKOV, O.G. i KOUZA, A.V., 1980: "The Earliest Strata of Yarim Tepe I." *Sumer* XXXVI, p. 43-64.
- BERNBECK, R. i POLLOCK, S., 1999: "Fistikli Höyük 1999." *Neo-Lithics* 99 (2), pp. 4-6.
- BERNBECK, R., POLLOCK, S. i BUCAK, E., 2002: "Excavations at Fistikli Höyük, 2000." *Kazi Sonuçlari Toplantisi* II, pp. 143-150.
- BERNBECK, R., POLLOCK, S. i COURSEY, CH., 1999: "The Halaf Settlement at Kazane Höyük. Preliminary Report on the 1996 and 1997 Seasons." *Anatolica* XXV, pp. 109-147.
- BERNBECK, R. i POLLOCK, S., 2003: "The Biography of an Early Halaf Village: Fistikli Höyük 1999-2000." *Istambuler Mitteilungen* 53, p. 9-77.
- BLACKHAM, M. 1996: "Further investigations as to the relationship of Samarran and Ubaid ceramic assemblages." *Iraq* LVIII, p. 1-15.
- BOGOSLAVŠKAJA, N. F., 1972: "On the problem of the origin of the Halaf culture." *Sovetskaya Archeologia* 2, p. 3-16.

- BOUNNI, A., 1990a: "La Djeziré Syrienne: pays aux mille tells." *Les Dossiers de l'Archéologie* 155, p. 2-3.
- BOUNNI, A., 1990b: "Sauvegarde des antiquités menacées par le projet du Habur." *Les Dossiers de l'Archéologie* 16-17.
- BRAIDWOOD, R.J., 1937: *Mounds in the Plain of Antioch: An Archaeological Survey*. Oriental Institute Publications, 48. University of Chicago Press. Chicago.
- BRAIDWOOD, R.J., BRAIDWOOD, L., TULANE, E. i PERKINS, A.L., 1944: "New Chalcolithic Material of Samarran Type and its Implications." *Journal of Near Eastern Studies* 3, pp. 47-260.
- BRAIDWOOD, R.J., BRAIDWOOD, L., SMITH, J.G. i LESLIE, C., 1952: "Matarrah. A southern variant of the Hassunan assemblage, excavated in 1948." *Journal of Near Eastern Studies* 11, pp. 2-73.
- BRAIDWOOD, R.J. i HOVE, B., 1960: *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*. Studies in Ancient Oriental Civilizations 31, University of Chicago Press. Chicago.
- BRAIDWOOD, R. J. i BRAIDWOOD, L.S., 1960: *Excavation on the Plain of Antioch. Vol. 1: The earlier Assemblages: Phases A-J*. 61 University of Chicago Press. Chicago.
- BRENIQUET, C., 1987: "Note sur les principaux résultats de la fouille de Tell Turlu, 1962." *Paléorient* 13/1, pp. 113-116.
- BRENIQUET, C. 1991a: "Un site Halafien en Turquie méridional: Tell Turlu. Rapport sur la campagne de fouilles de 1962." *Akkadica* 71, pp. 1-35.
- BRENIQUET, C., 1991b: "Tell es-Sawwan 1988-1989. Compte-rendu des fouilles menées par la DAFIq." *Orient Express* 1, pp. 7-8.
- BRENIQUET, C. 1992: "Rapport sur deux campagnes de fouilles a Tell Es-Sawwan, 1988-1989." *Mesopotamia, Revista di Archeologia, Epigrafia e Storia Orientale Antica* XXVII, pp. 5-30.
- BRENIQUET, C., 1993: "Tell Kahskashuk", in, *L'Euphrate e il tempo: le civiltà del medio Euphrate e della Gezira siriana*, Electa publ. Catalogo de la exposición de Rimini, p. 169-170.
- BRENIQUET, C. 1996: *La disparition de la culture de Halaf. Les origines de la culture d'Obeid dans le nord de la Mésopotamie*. Ed. Recherche sur les Civilisations. Paris. pp. 214.
- BRENIQUET, C. 1998: "Tilbeshar: l'occupation néolithique et chalcolithique d'après les ramassage de surface de 1994 et 1995." *Anatolia Antiqua* VI, pp. 147-153.

- BROEKMANS, T., ADRIENS, A. i PANTOS, E., 2004: "Analytical investigations of cooking pottery from Tell Beydar (NE-Syria)." *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* 226, p. 92-97.
- BUCCELLATI, G., BUIA, D. i REIMER, S., 1991: "Tell Ziyada: The first Three Seasons of Excavation (1988-1990)." *Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 21, p. 31-61.
- CAMPBELL, S. i BAIRD, D., 1990: "Excavation at Ginnig. The Aceramic to Early Ceramic Neolithic Sequence in North Iraq." *Paléorient* 16/2, p. 65-78.
- CAMPBELL, S. 1992: *Culture, Chronology and Change in the Later Neolithic of North Mesopotamia*. PhD. dissertation, unpublished. University of Edimburgh.
- CAMPBELL, S., 1995: "The Halaf pottery", dins D. BAIRD, S. CAMPBELL i T. WATKINS, (eds.), *Kharabeh Shattani II*, occasional papers. Dept. of Archaeology, Edinburgh.
- CAMPBELL, S. 1997: "Problems of Definition: The Origins of the Halaf in North Iraq." *Subartu* IV,1, pp. 39-52.
- CAMPBELL, S., 1998: "Domuztepe." *Anatolian Archaeology* 4, pp. 4-5.
- CAMPBELL, S., 1999: "Archaeological constructs and past reality on the upper Euphrates", dins G. D. OLMO i J. L. MONTERO, (eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates. The Tishrin Dam Area*, Ed. AUSA, Sabadell, p. 573-583.
- CAMPBELL, S., 2003: "Domuztepe 2003." *Anatolian Archaeology* 9, pp. 4-6.
- CAMPBELL, S., i HEALEY, E., 1996: "Domuztepe, a Late Pottery Neolithic Site in Southeast Turkey." *Neo-Lithics* 2/96, pp. 3-4.
- CAMPBELL, S., CARTER, E., HEALEY, E., ANDERSON, S., KENNEDY, A. i WHITCHER, S., 1999: "Emerging Complexity on the Kahramanmaras Plain, Turkey: The Domuztepe Project, 1995-1997." *American Journal of Archaeology* 103, pp. 395-418.
- CANEVA, I., 1996: "Scavi a Mersin-Yömüktepe." *Orient-Express* 1, pp. 5-7.
- CARTER, E. 1994: "Report on the Kahramanmaras archeological survey project from 24/9/93 to 11/11/93." *Arastirma Sonuçlari Toplantisi* XII, pp. 331-341.
- CARTER, E. i CAMPBELL, S. 1999: "Preliminary report on the 1998 season of excavations at Domuztepe." *Kazi Sonuçlari Toplantisi* 21, pp. 133-142.
- CARTER, E., CAMPBELL, S. i GAULD, S. 2003: "Elusive Complexity: New Data from Late Halaf Domuztepe in South Central Turkey", *Paléorient*, 29/2, pp. 117-134.
- CAUVIN, J., 1970: "Mission 1969 en Djezireh (Syrie)." *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 67, pp. 286-289.

- CAUVIN, J., 1972: "Sondage à Tell Assouad (Djezirah, Syrie)." *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 22, pp. 85-104.
- CAUVIN, J., 1974: "Les debuts de la céramique sur le Moyen-Euphrate: nouveaux documents." *Paléorient* 2, p. 199-205.
- CAUVIN, M.-C. i MOLIST, M., 1987-88: "Prospection néolithique sur le Haut Euphrate Syrien." *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 37-38, p. 78-90.
- CHILDE, V.G., 1929: *The Danube in Prehistory*. Oxford.
- CHILDE, V.G., 1952: *New Light on the Most Ancient East*. Routledge and Kegan Paul. London.
- CHRISTIE, AGATHA, 1987: *Ven y dime como vives*. Tusquets Editores. Barcelona. p. 252.
- CLOP, X., ALVAREZ, A. i HATERT, FR., 2004: "Characterisation Study of Halaf Ceramic Production at Tell Amarna. (Euphrates Valley, Syria)", dins Ö. TUNCA i M. MOLIST, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 201-212.
- CONNAN, J., NIEUWENHUYSE, O.P., AS, A. VAN i JACOBS, L., 2004: "Bitumen in Early Ceramic Art: Bitumen-Painted Ceramics from Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)." *Archaeometry* 46, p. 115-124.
- CONTENSON, H DE, 1970: "Sondage ouvert sur l'Acropole de Ras Shamra. Rapport Préliminaire sur les résultats obtenus de 1962 à 1968." *Syria* 47, p. 1-23.
- CONTENSON, H. DE, 1973: "Le niveau Halafien de Ras Shamra: Rapport préliminaire sur les campagnes 1968-72 dans le sondage préhistorique." *Syria* 50, p. 13-33.
- CONTENSON, H DE, 1977: "Le Néolithique de Ras Shamra V, d'après les campagnes 1972-1976 dans le sondage SH." *Syria* 54, p. 1-23.
- CONTENSON, H. DE, 1982: "Les phases préhistoriques de Ras Shamra et de l'Amuq." *Paléorient* 8/1, p. 95-98.
- COPELAND, L., 1969: "Neolithic Village Sites in the South Beqa'a, Lebanon." *M.U.S.J.* XLV, p. 85-106.
- COPELAND, L., 1979: "Observations on the Prehistory of the Balikh Valley, Syria, during the 7th to 4th Millennia BC." *Paléorient* 5, pp. 251-275.
- COPELAND, L., 1982: "Prehistoric Tells in the lower Balikh valley, Syria. Report on the survey of 1978." *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 23, pp. 251-271.
- CORDOBA, J.M., 1988: "Prospección en el valle del rio Balih (Siria), informe provisional." *Aula Orientalis* 6, p. 149-188.

- COURSEY, CH., BERNBECK, R. i POLLOCK, S., 1998: "Excavations of the Halaf Occupation at Kazane Höyük, 1998." *Neo-Lithics* 3/98, pp. 6-7.
- COURTOIS, L. i VELDE, B., 1984: "Recherches comparées sur les matériaux et les techniques de peintures céramiques de Mésopotamie (VI-V millénaires)." *Paléorient* 10/2, p. 81-93.
- CRUELLES, W., 1996: "La cerámica pintada Halaf" dins, M. MOLIST, (ed.), *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del Valle Medio del Éufrates. Campañas de 1991 y 1992*, Ministerio de Educación y Cultura, Madrid, p. 99-114.
- CRUELLES, W. 1998: "The Halaf levels of Tell Amarna (Syria). First preliminary report." *Akkadica* 106, pp. 1-21.
- CRUELLES, W., 2001: "Nuevas aportaciones a la cultura Halaf en Siria" dins, J. L. MONTERO, J. VIDAL i F. MASO, (eds.), *Actas del I Congreso de Arqueología e Historia Antigua del Oriente Próximo, "De la Estepa al Mediterráneo"*, Vol. Monografies Eridu, 1, Barcelona, p. 135-157.
- CRUELLES, W., 2004: "Area L. The Soundings", dins Ö. Tunca i M. Molist, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 15-36.
- CRUELLES, W., 2004: "Other Artifacts", dins Ö. Tunca i M. Molist, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 221-226.
- CRUELLES, W., 2004: "The pottery", dins Ö. Tunca i M. Molist, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 41-200.
- CRUELLES, W. i CLOP, X., 2004: "The Macrolithic Industry", dins Ö. Tunca i M. Molist, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 241-244.
- CRUELLES, W., MOLIST, M. i TUNCA, Ö. 2004: "Tell Amarna in the General Framework of the Halaf Period", dins Ö. TUNCA i M. MOLIST, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 261-283.
- CRUELLES, W. i NIEUWENHUYSE, O.P., 2004: "The Proto-Halaf Period in Syria. New sites, New data." *Paléorient* 30/1, p. 47-68.

- CRUELLES, W., en premsa a: "La cerámica Halaf en Tell Halula. Campañas 1993-1996. Aproximación a su periodización" dins, M. MOLIST, (ed.), *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del Valle Medio del Éufrates. Campañas de 1993-97* Vol. 2, Treballs d'Arqueologia del Pròxim Orient. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- CRUELLES, W., en premsa b: "Chagar Bazar 1999-2000. Rapport sur les sondages préhistoriques (Chantiers E-FI-FII-K et L5)." dins, ÖNHAN TUNCA i A. EL-MASSIH-BAGDO, (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Louvain – Paris – Dudley (MA), Peeters.
- CRUELLES, W., en premsa c: "La poterie préhistorique", dins ÖNHAN TUNCA i A. EL-MASSIH-BAGDO, (eds.), *Chagar Bazar (Syrie) I. Rapport sur les sondages préhistoriques (1999-2001)*. Peeters, Louvain - Paris - Dudley (MA).
- CRUELLES, W., en premsa d: "Akarçay Tepe. Report on the ceramics from phases IIB and III", a MOLIST, M. i BALKAN, N. *Akarçay Tepe: 1999-2001*, Istanbul.
- DABBAGH, T., 1966: "Halaf Pottery." *Sumer* XXII, p. 23-43.
- DAVIDSON, T. E., 1977: *Regional variation within the Halaf ceramic tradition*. Ph.D. diss. University of Edinburgh.
- DAVIDSON, T E. i MCKERRELL, H., 1976: "Pottery analysis and Halaf period trade in the Khabur headwaters region." *Iraq* 38, p. 45-56.
- DAVIDSON, T E. i MCKERRELL, H., 1980: "The neutron activation analysis of Halaf and Ubaid pottery from Tell Arpachiyah and Tepe Gawra." *Iraq* XLII(2), p. 155-167.
- DAVIDSON, T.E. i WATKINS, T., 1981: "Two Seasons of Excavation at Tell Aqab in the Jezireh, NE Syria." *Iraq* 43/1, p. 1-18.
- DU MESNIL DU BUISSON, H., 1948: *Baghouz. L'ancienne Corsôtê. Le tell archaïque et la nécropole de l'Age du bronze*. Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, 3 E. J. Brill. Leiden.
- EILAND, M.L. i WILLIAMS, Q., 2002: "Infra-red Spectroscopy of Ceramics from Tell Brak, Syria." *Journal of Archaeological Science* 27, p. 993-1006.
- ESIN, U., 1970: "Tepecik Excavations." *Keban Projects*, pp. 149-161.
- ESIN, U. i ARSEBÜK, G., 1974: "Tulintepe Excavations 1971." *Keban Projects 1971*, pp. 162-9.
- ESIN, U. i ARSEBÜK, G., 1982: "Tulintepe Excavations, 1974." *METU Keban Projects 1974-75 Activities*, p. 127:133.

- ESIN, U., 2001: "Salvage Excavations at Tülintepe", in O. BELLI, (ed.), *Archaeology in Turkey 1932-3000*, T.C. Istanbul Üniversitesi, Istanbul, p. 72-75.
- FAURA, J.M., 1996: *Un conjunt ceràmic del VIII mil.leni B.P. a la Vall de l'Éufrates: Les produccions de Tell Halula (Síria)*. Trabajo de investigación de 3er ciclo. Universitat Autònoma de Barcelona.
- FAURA, J. M. i LE MIERE, M., 1999: "La céramique Néolithique du haut Euphrate Syrien", dins G. D. OLMO i J. L. MONTERO, (eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates. The Tishrin Dam Area*, Ed. AUSA, Sabadell, p. 281-298.
- FIORINA, P., 1984: "Excavation at Tell Hassan. Preliminary report." *Sumer* XL, pp. 277-289.
- FIORINA, P., 1987: "Tell Hassan: Les Couches Halafiennes et Obeidiennes et les Relations entre les deux cultures" dins J.-L. HUOT, (ed.), *The Halafians, their predecessors and their contemporaries in northern Syria and the Levant: relative and absolute chronologies.*, NRS, Paris, pp. 243-255.
- FREEDMAN, D.N. (ed.) 1979: *Archaeological Reports from the Tabqa Dam project Euphrates Valley, Syria*: Annual of the American Schools of Oriental Research.
- FRIED, MORTON H., 1967: *The evolution of political society*. Random House. New York.
- FUKAI, S, HORIUCHI, K. i MATSUTANI, T., 1970: *Telul eth-Thalathat. The excavations of Tell II. The third season (1964)*. The Yamakawa Publishing Co. Ltd. Tokyo.
- GARFINKEL, YOSEF, 1998: "Dancing and the Beginning of Art Scenes in the Early Village Communities of the Near East and Southeast Europe." *Cambridge Archaeological Journal* 8/2, p. 207-237.
- GARFINKEL, YOSEF, 2003: *Dancing at the Dawn of Agriculture*. University of Texas Press. Austin. p. 326.
- GARSTANG, J., 1908: "Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria: preliminary report for 1908." *Annals of Archaeology and Anthropology* 1, pp. 97-117.
- GARSTANG, J., 1953: *Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey*. Oxford.
- GATES, MARIE-HENRIETTE, 1994: "Archaeology in Turkey." *American Journal of Archaeology* 98, pp. 249-278.
- GILBERT, B., 2004: "Analysis of the Painting on Six Halaf Period Pottery Samples from Tell Amarna (Syria)", dins Ö. TUNCA i M. MOLIST, (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Peeters, Louvain-Paris-Dudley (Ma), p. 213-219.

- GUSTAVSON-GAUBE, C. 1981: "Shams Ed-Din Tannira: The Halafian Pottery of Area A." *Berytus* XXIX, pp. 182.
- HAUPTMANN, H. 1984: "Nevali Çori." *Anatolian Studies* 34, pp. 228.
- HAUPTMANN, H. 1987: "Nevali Çori." *Anatolian Studies* 37, pp. 206-207.
- HAUPTMANN, H. 1988: "Nevali Çori, Architektur." *Anatolica* 15, pp. 99-110.
- HERZFELD, E., 1930: "Die vorgeschichtlichen Töpfereien von Samarra. Forschungen zur islamischen Kunst II." *Die Ausgrabungen von Samarra* 5.
- HIJARA, ISMAIL, 1980: *The Halaf Period in Northern Mesopotamia*. PhD. Institute of Archaeology. University of London.
- HIJARA, I. i altres 1980: "Arpachiyah 1976." *Iraq* XLII(2), p. 131-154.
- HOLE, F. i JOHNSON, G. A., 1986-87: "Umm Qseir on the Khabur: Preliminary report on the 1986 excavation." *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 36/37, p. 172-220.
- HOLE, F. i ARZT, J., 1998: "Tell Ziyadeh 1997." *Chronique Archéologique en Syrie II* (1998), p. 173-177.
- HOLE, F. JOHNSON, G. A., ARZT, J. i DIEBOLD, B., 1998: "Tell Ziyadeh 1996." *Chronique Archéologique en Syrie II* (1998), p. 59-67.
- HUOT, JEAN LOUIS, 1994: *Les premiers villageois de Mésopotamie. Du village à la ville*. Armand Colin. Paris. p. 223.
- INGHOLT, H., 1940: *Rapport préliminaire sur sept campagnes de fouilles à Hama en Syrie (1932-1938)*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Archaeologisk-Kunsthistoriske Meddelelser III.
- IWASAKI, T, NISHINO, H. i TSUNEKI, A., 1995: "The Prehistory of the Rouj Basin, Northwest Syria. A Preliminary Report." *Anatolica* 21, p. 143-187.
- IWASAKI, T. i TSUNEKI, A. 2003: *Archaeology of the Rouj Basin. A regional study of the transition from village to city in Northwest Syria. Vol. 1*. Al-Shark, 2 University of Tsukuba; Studies for West Asian Archaeology. p. 204.
- JASIM, S.A., 1983: "Excavations at Tell Abada, a preliminary report." *Iraq* XLV-2.
- KEPINSKI-LECOMTE, C. i ERGEÇ, R. 1997: "Tilbeshar 1996." *Anatolia Antiqua* V, pp. 337-341.
- KEPINSKI-LECOMTE, C., GERARD, F., JEAN, E. i VALLET, R., 1996: "Tilbeshar 1994, 1995." *Anatolia Antiqua* IV, pp. 291-301.
- KIRKBRIDE, D., 1972: "Umm Dabaghiya, 1971: A first preliminary report. An early ceramic farming settlement in marginal north central Jezira." *Iraq* XXXIV, p. 3-15.
- KILLICK, R. i ROAF, M., 1983: "Excavations in Iraq, 1981-82." *Iraq* 45, pp. 199-224.

- KILLICK, R. i BLACK, J., 1985: "Excavations in Iraq, 1983-84." *Iraq* 47, pp. 215-239.
- KIRKBRIDE, D., 1969: "Early Biblos and the Beqa'a." *M.U.S.J.* XLV, p. 45-59.
- KIRKBRIDE, D., 1972: "Umm Dabaghiya, 1971: A first preliminary report. An early ceramic farming settlement in marginal north central Jezira." *Iraq* XXXIV, pp. 3-15.
- KIRKBRIDE, D., 1973: "Umm Dabaghiyah, 1972: A second preliminary report." *Iraq* XXXV, pp. 1-7.
- KIRKBRIDE, D., 1974: "Umm Dabaghiyah, 1973: A third preliminary report." *Iraq* XXXVI, pp. 205-209.
- KIRKBRIDE, D., 1975: "Umm Dabaghiya 1975: A fourth preliminary report." *Iraq* XXXVII, pp. 3-10.
- KORFMAN, M. 1982: *Tilkitepe. Die erste Ansätze prähistorischer Forschung in der Östlichen Türkei.* Istanbuler Mitteilungen. Tübingen.
- KÜHNE, H., 1974-77: "Zur historischen Geographie am unteren Habur." *Archiv für Orientforschung* 25, p. 240-255.
- KÜHNE, H. i MONCHAMBERT, J. Y., 1978-79: "Zur historischen Geographie am unteren Habur, Zweiter vorläufiger Bericht über eine archäologische Geländebegehung." *Archiv für Orientforschung* 26, p. 181-195.
- LEBLANC, S.A. i WATSON, P. JO, 1973: "A Comparative Statistical Analysis of Painted Pottery from seven Halafian Sites." *Paléorient* 1, p. 117-133.
- LE MIÈRE, M., 1979: "La céramique préhistorique de Tell Assouad (Djézireh, Syrie)." *Cahiers de l'Euphrate* 2, pp. 3-76.
- LE MIÈRE, M., 1986: *Les premières céramiques du Moyen-Euphrate.* Ph. D. Université Lumière-Lyon II.
- LE MIÈRE, M., 2000: "L'occupation proto-Hassuna du Haut-Khabur occidental d'après la céramique", dans B. LYONNET, (ed.), *Prospections archéologique. Haut-Khabur occidental (Syrie du N.E.) Vol. 1*, IFAPO, Beyrouth, p. 127-150.
- LE MIÈRE, M. i NIEUWENHUYSE, O.P., 1996: "The prehistoric pottery", dans P. M. M. G. AKKERMANS, (ed.), *Tell Sabi Abyad. The late Neolithic Settlement* Vol. I, II vols., Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, Istanbul, p. 119-284.
- LE MIÈRE, M. i PICON, M., 1999: "Les débuts de la céramique au Proche-Orient." *Paléorient* 24/2, p. 5-26.
- LÜTH, F., 1992: "Zreyjiye. A new site with Halaf-Pottery in the Assad-Lake region." *Syria*.

- LYONNET, B. 1992: "Reconnaissance dans le Haut-Khabur: Etude de la céramique" dins, J. M. DURAND, (ed.), *Recherches en Haute Mésopotamie, Tell Mohammed Diyab Campagnes 1990 et 1991*, Sepoa, Paris, p. 103-132.
- LYONNET, B. (ed.) 2000: *Prospection Archéologique. Haut-Khabur Occidental (Syrie du N.E.). Volume I*. Vol. T.155. Bibliothèque Archéologique et Historique. Beyrouth: IFAPO.
- LLOYD, S. i SAFAR, F., 1945: "Tell Hassuna. Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944." *Journal of Near Eastern Studies* 4, p. 255-289.
- MALLOWAN, M.E.L., 1933: "The prehistoric sondage of Niniveh, 1931-32." *Annals of Archaeology and Anthropology* 20, pp. 127-186.
- MALLOWAN, M.E.L. i ROSE, J. C., 1935: "Excavations at Tall Arpachiyah, 1933." *Iraq* 2, pp. 1-178.
- MALLOWAN, M.E.L. i ROSE, J. C., 1935: *Prehistoric Assyria: The excavation of Tell Arpachiyah, 1933*. Oxford University Press. Oxford.
- MALLOWAN, M.E.L., 1936: "The excavations at Tall Chagar Bazar, and an archaeological survey of the Habur Region, 1934-5." *Iraq* 3, pp. 1-59.
- MALLOWAN, M.E.L., 1937: "The excavations at Tall Chagar Bazar. Second campaign, 1936." *Iraq* 4, pp. 91-177.
- MALLOWAN, M.E.L., 1946: "Excavations in the Balikh valley, 1938." *Iraq* 8, p. 111-162.
- MALLOWAN, M.E.L., 1947: "Excavations at Brak and Chagar Bazar - third campaign, 1939." *Iraq* 9, pp. 1-259.
- MATSUMOTO, K., 1979: "Tell Songor A, B and C in Himrin." *Sumer* XXXV, pp. 522-24.
- MATSUMOTO, K., 1981: "Tell Songor B and C", in H. Fujii, (ed.), *Preliminary Report of Excavations at Gubba and Songor*, Vol. Vol II, Tokyo, pp. 182-193.
- MATSUMOTO, K., 1986: "The Samarra period at Tell Songor A", in, *Préhistoire de la Mésopotamie*, Colloques Internationaux CNRS, Paris, pp. 189-198.
- MATSUTANI, T., (ed.) 1991: *Tell Kashkashok. The excavations at Tell no. II*. Tokyo: The Institute of Oriental Culture. The University of Tokyo Press.
- MATTHEWS, JHON, *et.al.*, 1978: "Tell Rifa'at: Preliminary report of an archaeological survey." *Iraq* XL(2), p. 119-162.

- MATTHEWS, J., (ED.) 1986: *The river Qoueiq and its catchments. Studies arising the Tell Rifa'at survey 1977-79.* Vol. 98. BAR International Series. Oxford.
- MELLAART, J., 1975: *The Neolithic of the Near East.* Thames and Hudson. London.
- MELLAART, J., 1978: *Earliest Civilisations of the Near east.* Thames and Hudson. London.
- MELLINK, M.J., 1964: "Archaeology in Asia Minor: Turlu near Gaziantep." *American Journal of Archaeology* 68/2, pp. 156.
- MELLINK, M.J., 1985: "Archaeology in Anatolia." *American Journal of Archaeology* 89/4, pp. 555-556.
- MELLINK, M.J., 1991: "Archaeology in Anatolia." *American Journal of Archaeology* 95.1, pp. 123-158.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1969: "Excavations at Yarim Tepe, first preliminary report." *Sumer* 25, pp. 125-132.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1973: "Early agricultural settlements in the Sinjar Plain, Northern Iraq." *Iraq* 35, pp. 93-113.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1987: "The Earliest Levels at Yarim Tepe I and Yarim Tepe II in Northern Iraq." *Iraq* 49, pp. 1-36.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1993a: "Yarim Tepe II: the Halaf levels" dins, N. YOFFEE I J. J. CLARK, (eds.), *Early Stages in the evolution of Mesopotamian Civilization., Soviet Excavations in Northern Iraq*, University of Arizona Press, Tucson, pp. 128-162.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1993b: "Yarim Tepe III: the Halaf levels" dins, N. YOFFEE I J. J. CLARK, (eds.), *Early Stages in the evolution of Mesopotamian Civilization., Soviet Excavations in Northern Iraq*, University of Arizona Press, Tucson, pp. 163-206.
- MERPET, N.Y. i MUNCHAEV, R.M., 1993c: "Yarim Tepe I" dins, N. YOFFEE I J. J. CLARK, (eds.), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization. Soviet Excavations in Northern Iraq*, University of Arizona Press, Tucson/London, pp. 93-114.
- MERPET, N. Y. i MUNCHAEV, R. M., 1999: "Origin and development of most ancient agricultural cultures of north-east Syria." *Annales archéologiques Arabes Syriennes Actes Colloque International. Alep et la Route de la Soie*, p. 93-95.
- MERPET, N.Y., MUNCHAEV, R.M. i BADER, N.D., 1976: "Investigations of the Soviet Expedition to Iraq 1973." *Sumer* XXXII, p. 25-62.
- MERPET, N.Y., MUNCHAEV, R.M. i BADER, N.D., 1977: "The Investigations of the Soviet expedition in Iraq, 1974." *Sumer* XXXIII, p. 65-105.

- MERPert, N.Y., MUNCHAEV, R.M. i BADER, N.D., 1978: "Soviet investigations in the Sinjar Plain, 1975." *Sumer XXXIV*, p. 27-70.
- MOLIST, M., 1996: "El Neolítico del IX y VIII milenio BP en el Levante norte: aportaciones del yacimiento de Tell Halula (Valle del Éufrates, Siria)." *Complutum extra*, 6-1, p. 63-74.
- MOLIST, M., 1998: "Espace collectif et espace domestique dans le Néolithique des IXème et VIIIème millénaires B.P. au nord de la Syrie: Apports du site de Tell Halula (Vallée de l'Euphrate)", dins M. FORTIN i O. AURENCHE, (eds.), *Espace naturel, espace habité en Syrie du nord (10e-2e millénaires av. J-C.)*, BCSMS - TMO, Québec-Lyon, p. 115-130.
- MOLIST, M., 2001: "Halula, village néolithique en Syrie du Nord" dins, J. GUILAINE, (ed.), *Communautés villegoises du Proche Orient à l'Atlantique (8000-2000 avant notre ère)*, Editions Errance, Paris, p. 35-52.
- MOLIST, M. (ed.), 1996: *Tell Halula (Siria). Un yacimiento neolítico del valle medio del Éufrates. Campañas de 1991 y 1992*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura. p. 223.
- MOLIST, M. (ed.), en premsa: *Tell Halula (Siria): Yacimiento Neolítico del valle medio del Eufrates. Campañas de 1993-1997*. Treballs d'Arqueologia del Pròxim Orient, 2. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament. de Prehistòria.
- MONCHAMBERT, J.-Y., 1984a: "Le futur lac du Moyen Khabour: Rapport sur la prospection archéologique menée en 1983." *Syria* 61, p. 181-218.
- MONCHAMBERT, J.-Y., 1984b: "Prospection archéologique sur l'emplacement du futur lac du Moyen Khabour." *Akkadica* 39, p. 1-7.
- MONCHAMBERT, J.-Y., 1985: "Mashnaqa 1985. Rapport préliminaire sur la 1re campagne de fouilles." *Syria* 62, p. 219-250.
- MONCHAMBERT, J.-Y., 1987: "Mashnaqa 1986. Rapport préliminaire sur la deuxième campagne de fouilles." *Syria* 64, p. 47-78.
- MORTENSEN, P., 1970: *Tell Shimshara: the Hassuna Period*. Copenhagen.
- MOTTRAM, M., en preparació: *Intensive Surface survey of Tell Haloula*. Masters Thesis. University of Sydney.
- MUNCHAEV, R.M. i MERPERT, N., 1973: "Excavations at Yarim Tepe 1972: fourth preliminary report." *Sumer XXIX*, pp. 3-16.
- MUNCHAEV, R.M. i MERPERT, N., 1971: "The Archaeological Research in the Sinjar Valley (1971)." *Sumer* 27, p. 23-26.

- MUNCHAEV, R.M. i MERPERT, N., 1981: *Earliest agricultural settlements of northern Mesopotamia. The Investigations of Soviet Expedition in Iraq*. Publishing House "Nauka". Moscow.
- MUNCHAEV, R. M. i MERPERT, N., 1994: "Da Hassuna a Accad. Scavi delle missione Russa nella regione di Hassake. Siria di nord-est, 1988-1992." *Mesopotamia XXIX*, p. 5-48.
- NIEUWENHUYSE, O.P., 1999: "Tell Baghouz reconsidered. A collection of "Classic" Samarra sherds from the Louvre." *Syria* 76, pp. 1-18.
- NIEUWENHUYSE, O.P., 2000: "Halaf settlement in the Khabur Headwaters" dins, B. LYONNET, (ed.), *Prospection archéologique du Haut-Khabur Occidental (Syrie du N.E.)* Vol. I, IFAPO, Beyrouth, p. 151-260.
- NIEUWENHUYSE, O.P., JACOBS, L. i AS, B. VAN, 2002: "The ceramics", dins A. SULEIMAN i O. P. NIEUWENHUYSE, (eds.), *Tell Boueid II. A Late Neolithic Village on the middle Khabur (Syria)*, Subartu XI, p. 35-124.
- NIEUWENHUYSE, O.P., CONNAN, J., AS, B. VAN i JACOBS, L., 2003: "Painting Pots with Bitumen at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)." *Neo-Lithics* 2/03, p. 22-25.
- NISHIAKI, Y., 2001: "Tell Seker al-Aheimar, the Upper Khabur, Syria: the 2000 season." *Orient Express* 2001/2, p. 35-37.
- OATES, D., 1982: "Tell Brak" dins, J. CURTIS, (ed.), *Fifty years of Mesopotamian Discovery*, British School of Archaeology in Iraq, London, p. 62-71.
- OATES, J., 1960: "Ur and Eridu, the Prehistory." *Iraq* 22, p. 32-50.
- OATES, J. 1969: "Choga Mami 1967-68, a Preliminary Report." *Iraq* 31, pp. 115-52.
- OATES, J. 1986: "The Choga Mami Transitional", in, *Préhistoire de la Mésopotamie*, Colloques internationaux CNRS, Paris, pp. 163-180.
- OATES, D. i OATES, J., 1994: "Tell Brak: A Stratigraphic Summary, 1976-1993." *Iraq* 56, pp. 167-176.
- ODAKA, T., 2003: "Fine Painted Wares in the Neolithic Northern Levant: The Earliest Evidence from Tell Ain el-Kerkh, the Rouj Basin." *Orient Express* 2003/4, p. 80-81.
- PARROT, A., 1953: *Archéologie mésopotamienne II: techniques et problèmes*. "Sciences d'aujourd'hui". Albin Michel. Paris.
- PERKINS, ANN, 1949: "The comparative Archaeology of Early Mesopotamia." *Studies in Ancient Oriental Civilizations. The Oriental Institute of the University of Chicago Press* 25.

- PFÄLZNER, P., 1986-87: "A Short Account of the Excavation in Tell Bderi 1985." *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 36-37, p. 276-291.
- POLLOCK, S. i BERNBECK, R., 2001: "Excavations at Fistikli Höyük 1999." *Kazi Sonuçları Toplantısı* 22 (1), pp. 155-164.
- REILLY, E.B., 1940: "Test excavations at Tilkitepe (1937)." *Türk Tarih Arkeolojya ve Etnografya Dergisi* 4, pp. 145-165.
- ROSENBERG, M. 1991: "The Batman River Archaeological Reconnaissance Survey, 1990." *Arastırma Sonuçları Toplantısı* IX, pp. 447-460.
- ROWTON, M.B., 1973: "Urban autonomy in a nomadic environment." *Journal of Near Eastern Studies* 32, p. 201-215.
- ROWTON, M.B., 1974: "Enclosed nomadism." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, p. 1-30.
- SAGONA, A.G. i SAGONA, C., 1988: "Prehistoric finds from Jebel Haloula and Khirbet Meushrag, Northern Syria." *Mediterranean Archaeology* I, p. 114-140.
- SANDERSON, S.K., 1999: *Social Transformations: a general theory of historical development*. Roman & Littlefield Publishers. Lanham, MD.
- SANLAVILLE, P., (ed.) 1985: *Holocene Settlement in North Syria. Résultats de deux prospections archéologiques effectuées dans la région du nahr Sajour et sur le haut Euphrate syrien*. Oxford: BAR International Series 238.
- SCHAEFFER, C.F.A., 1962: "Les fondements préhistoriques d'Ugarit." *Ugaritica* 4, p. 151-250.
- SEEDEN, HELGA, 1982: "Ethnoarchaeological Reconstruction of Halafian Occupational Units at Shams ed-Din Tannira." *Berytus* XXX, pp. 55-95.
- SERVICE, E., 1962: *Primitive Social Organization*. Random House. New York.
- SEVIN, E. i CANEVA, I., 1995: "1993 Yili Mersin/Yumuktepe Kazilari." *Kazi Sonuçları Toplantısı* XVI, p. 27-41.
- SEVIN, E. i CANEVA, I., 1996: "1994 Yili Mersin/Yumuktepe Kazilari." *Kazi Sonuçları Toplantısı* XVII, p. 71-86.
- STEIN, G., 1999: *Rethinking World-Systems*. The University of Arizona Press. Tucson, AZ.
- SULEIMAN, A., 1995b: "Tell Kashkashouk." *Syria* LXXII, p. 170-183.
- SULEIMAN, A., 1995: "Tell Boueid." *Syria* LXXII, p. 164-170.
- SULEIMAN, A. i NIEUWENHUYSE, O.P., 1999a: "A note on the Hassuna/Samarra site of Tell Boueid II (Syria)." *Neolithics* 1/99, p. 1-2.

- SULEIMAN, A. i NIEUWENHUYSE, O.P., 1999b: "Tell Boueid II: Syrian rescue excavations at a small Hassuna/Samarra site." *Orient Express* 1999/2, p. 3-5.
- SULEIMAN, A. i NIEUWENHUYSE, O.P., (eds.), 2002: *Tell Boueid II: A Late Neolithic Village on the Middle Khabur (Syria)*. Vol. XI. Subartu: Brepols publishers. p. 193.
- SÜRENHAGEN, D., 1990: "Ausgrabungen in Tall Mula Matar 1989." *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 122, p. 125-152.
- TOBLER, ARTHUR J., 1950: *Excavations at Tepe Gawra*. II. levels IX-XX University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- TSUNEKI, A., 1998: "Tholoi: Their Socio-Economic Aspects", dins, A. TSUNEKI i Y. MIYAKE (eds.), *Excavations at Tell Umm Qseir in Middle Khabur Valley, North Syria*, Department of Archaeology. Institute of History and Anthropology, University of Tsukuba. Al-Shark, 1, Tsukuba, p. 164-176.
- TSUNEKI, A. i MIYAKE, Y. 1996: "The earliest pottery sequence of the Levant: New data from Tell El-Kerkh 2, Northern Syria." *Paléorient* 22/1, p. 109-123.
- TSUNEKI, A. i MIYAKE, Y., (eds.), 1998: *Excavations at Tell Umm Qseir in Middle Khabur Valley, North Syria*. Al-Shark, 1. Tsukuba: Department of Archaeology. Institute of History and Anthropology, University of Tsukuba. p. 219.
- TUNCA Ö., 1993: "Rapport préliminaire sur la 2e campagne de fouille à Tell Amarna (Syrie)", *Akkadica* 83, p. 29-45.
- TUNCA, Ö. 1999: "Tell Amarna. Présentation sommaire de sept campagnes de fouilles (1991-1997)" dins, G. d. Olmo Lete and J.-L. M. Fenollos, (eds.), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates. The Tishrin Dam Area*, Proceedings of the International Symposium Held at Barcelona, January 28th-30th 1998, Barcelona, pp. 129-136.
- TUNCA, Ö. i MOLIST, M., (eds.), 2004: *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*. A.P.H.A. Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain, Paris, Dudley (MA): Peeters.
- TUSA, S., sense data: "Excavations at Tell Abu Huseini. Preliminary report." *Sumer* 40, p. 262-276.
- VAN LOON, M., (ed.) 1988: *Hammam et-Turkman I. Report on the University of Amsterdam's 1981-84 excavations in Syria*. Leiden: Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul.
- M. N. VAN LOON, 1967: *The Tabqa Reservoir Survey 1964*. Direction Général des Antiquités et des Musées. Damas.

- VAN LOON, M.N. i GUTERBOCK, H.G., 1970: "Korucutepe Excavations." *Keban*, pp. 83-85.
- VON OPPENHEIM, MAX F., 1943: *Tell Halaf. vol 1: die Prähistorische Funde:bearbeitet von Hubert Schmidt*. Walter de Gruyter & Co. Berlin.
- VON WICKEDE, ALWO, 1984: "Çavi Tarlasi 1983." *Kazi Sonuçlari Toplantisi VI*, pp. 191-196.
- VON WICKEDE, ALWO, 1986: "Die Ornamentik der Tell Halaf-Keramik. Ein Beitrag zu ihrer Typologie." *Acta Praehistorica et Archaeologica* 18, p. 7-32.
- VON WICKEDE, ALWO i MISIR, ADNAN, 1985: "Çavi Tarlasi 1984 Kazi Kampanyasi." *Kazi Sonuçlari Toplantisi VII*, pp. 103-109.
- VON WICKEDE, A. i HERBORDT, S., 1988: "Çavi Tarlasi: Bericht über die Ausgrabungskampagnen 1983-1984." *Istambuler Mitteilungen* 38, pp. 5-35.
- WATKINS, T. i CAMPBELL, S., 1986: *Kharabeh Shattani I.*, Occasional Paper 14 University of Edimburgh. Edimburgh.
- WATKINS, T. i CAMPBELL, S., 1987: "The chronology of the Halaf culture", dins O. AURENCHE, J.EVIN i F. HOURS, (eds.), *Chronologies in the Near East*, Bar International Series 379 (ii), C.N.R.S. International Symposium Lyon (France), p. 427-466.
- WATSON, P.J. 1956: *New Halafian material from northern Iraq: the Halaf "period" reconsidered*. Master's thesis. University of Chicago.
- WATSON, P.J., 1982: "The Halafian pottery of Tilkitepe, seen in the Hitite Museum, Ankara (Citadel), 1955", in M. KORFMANN, (ed.), *Tilkitepe, Die ersten Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Turkey*, Vol. II, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, pp. 203-212.
- WATSON, P.J. 1983: "The soundings at Banahilk", in L. BRAIDWOOD, R. BRAIDWOOD, B. HOWE, C. REED i P. WATSON, (eds.), *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*, Vol. 15, Oriental Institute Publications, Chicago, pp. 545-613.
- WATSON, PATTY JO, 1983: "The Halafian Culture: a Review and Synthesis", dins T. C. YOUNG, P. E. L. SMITH i P. MORTENSEN, (eds.), *The Hilly Flanks and Beyond: Essays on the Archaeology of Southwest Asia*, Studies in Ancient Oriental Civilizations. Vol. 36, University of Chicago Press, Chicago, p. 231-249.
- WATSON, PATTY JO i LEBLANC, S.A., 1990: *Girikihaciyan. A Halafian site in southeastern Turkey*. Monograph n° 33 University of California. Los Angeles. pp. 146.
- WATTENMAKER, P. i MISIR, A., 1994: "Kazane Höyük 1992." *Kazi Sonuçlari Toplantisi XV*, pp. 177-191.

WILKINSON, T.J. i TUCKER, D.J., 1995: *Settlement Development in the North Jazira, Iraq. A study of the Archaeological Landscape*. Iraq Archaeological Reports 3 British School of Archaeology in Iraq, Department of Antiquities and Heritage Baghdad.

WOOLLEY, C. LEONARD, 1914: "Hittite Burial Customs." *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 6, pp. 87-98.

WOOLLEY, C. LEONARD, 1934: "The prehistoric pottery of Carchemish." *Iraq* 1, pp. 146-162.

Apartat C.

**Còpia dels treballs ja publicats o en curs i
admesos per la Comissió de Doctorat per a
formar part de la tesi.**

**Apartat C. Còpia dels treballs ja publicats o en curs i admesos per la
Comissió de Doctorat per a formar part de la tesi.**

Apartat C.1. El jaciment de Tell Amarna (vall de l'Eufrates).

CRUELLES W. 1998: The Halaf levels of Tell Amarna (Syria). First preliminary report. *Akkadica* 106: 1-21.

CRUELLES W. 2004: Area L. The Soundings. In: TUNCA Ö. AND MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 15-36.

CRUELLES W. 2004: The pottery. In: TUNCA Ö. AND MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 41-200.

CRUELLES W. 2004: Other Artifacts. In: TUNCA Ö. AND MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 221-226.

CRUELLES W. and CLOP X. 2004: The Macrolithic Industry. In: TUNCA Ö. AND MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 241-244.

CRUELLES W., MOLIST M. and TUNCA Ö. 2004: Tell Amarna in the General Framework of the Halaf Period. In: TUNCA Ö. AND MOLIST M., (eds.), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*, Publications de la Mission archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Louvain-Paris-Dudley (Ma): Peeters: 261-283.

The Halaf levels of Tell Amarna (syria)

First preliminary report

W. Cruells (Barcelona) *

The site of Tell Amarna is situated in the north of Syria, about 8 km south of Jerablus (36° 44' 36'' latitude N and 38° 00' 40'' longitude E) and near to the Syro-Turkish border (fig. 1). Tell Amarna is an oval tell of about 20 m high surrounded west and north by wadi Amarna (fig. 2a).

It was at the beginning of the 20th century (1911-1914) that L. Woolley excavated at Carchemish and could demonstrate that it had been a very rich site in metals during the Early Bronze Age (Woolley, 1934; Woolley, 1939); he also informed about the existence of burial remains at Tell Amarna (Woolley, 1914). From 1991 onwards, a new archaeological mission under the direction of Professor Ö. Tunca from Liège University has been continuously excavating Tell Amarna due to a rescue program of the construction of the new Tichrin dam (see preliminary publications, Tunca, 1992; Tunca, 1993).

In its 1993 season, a Halaf site was localized in the south-east of the main tell in a wadi tributary of the Euphrates about 0.5 km far (fig. 2a-b). These Halaf levels, belonging to Chantier L (see Tunca, 1993, p. 31), have yielded new data about Halaf culture, a final stage of the Neolithic which belongs to a poor known period in western Euphrates valley. The interest in Halaf culture has recently increased and this new Halaf site will surely make a contribution to our knowledge of the period dating back to the sixth and fifth millenniums BC.

This preliminary report is the result of a review of the 1993 season soundings held by the expedition team from University of Liège as well as of two new soundings made in 1997 in collaboration with the Universitat Autònoma de Barcelona (it forms part of DGICYT PB 93-0903 Project directed by Miquel Molist). Here we offer an analysis of four test trenches (Loci 11-12-13-14) excavated in 1993, and two further test trenches (Loci 15a and 15b) in 1997, and we will only focus on Halaf painted pottery, presenting this new material in the form of a descriptive typology. Up to now any structure has not been unearthed, but other archaeological remains which have been obtained (lithic material, bones, etc.) are under study. However, it is important to stress that this preliminary study is not a final publication, but a first approach to the realized test soundings.

* Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, Spain.

The wadi, which is 5/7 m in width and 1.5/2 in depth, is now surrounded by active fields (fig. 2b). Soundings held in 1993 (Loci 11-12-13-14) consisted in cutting the wadi walls up to a height of 1.50 m by 10 m long to establish presumable stratigraphy and occupational levels. As these soundings gave no information about occupational levels in situ, soundings Locus 15a (3 x 1 m) and Locus 15b (2 x 2 m) were opened across the central part of the wadi to avoid the surface terraces, of nearly 2.5 m in depth, which covered the possible archaeological levels. Through the soundings we observed a stratigraphic sequence whose two trenches were very similar, with almost 2.75 m of alluvion formations mixed with paleofloors alternating episodes of accumulation and erosion. Only two archaeological levels with several layers were detected in situ, but no architectural remains or floors were seen. Nevertheless, remains of ashes and very dark soils were observed at the bottom of the first layer. Archaeological levels in situ consist of two layers (D and E for Locus 15a and C and D for Locus 15b), of ± 0.30 m in thickness each one, in which archaeological remains appear in a flat disposition (especially in the big pottery sherds) mixed with occupational debris. Excavation was continued until virgin soil was finally reached at a depth of 3.30 m below the level of the surrounding fields. As no differences were observed in pottery assemblages from both layers (only 15 diagnostic sherds came from 1997 soundings of archaeological levels in situ) a single occupational level is most likely to exist. But it remains to be seen if future excavations in the area will confirm or not this end.

Two steps concerning the processing of pottery have been already made : counting the pottery units and sorting them into different categories, and describing the diagnostic ceramics. A third step on physicochemical analysis is now under way, but not included in this report.

The analysis is based on 219 fine painted Halaf diagnostic sherds (19.12% of the assemblage) and some complete vessels, and it includes the Halaf fine painted ware from the 1993 and 1997 seasons. Only 1997 test trenches (Loci 15a and 15b) have been excavated to their complete sequence up to the river terraces, so relations between different kinds of ceramics come from these two soundings where the vast majority of pottery consists of painted Halaf fine ware with 232 sherds (45.05%), plain Halaf ware with 177 sherds (34.37%), mineral coarse ware with 81 sherds (15.73%) and vegetal coarse ware with 25 sherds (4.85% of the sample).

The Halaf fine ware of Tell Amarna is characterized by a fine calcareous fabric with either no visible temper or with some small white limestone inclusions, while vegetal inclusions are very scarce. A first analysis of the method for constructing vessels shows that they seem to be handmade, but further research may offer new information about other shaping techniques, such as moulding or pinching. Most of Halaf fine ware (92%) has a light coloured section, indicator of a oxidizing firing conditions, while 6% of pottery shows an incomplete oxidizing gray core. Very few sherds (2% of the sample) show greenish surface colour and brittle texture probably due to a overfired condition. The presence of few vitrified sherds through overfiring, as well as several pottery sherds with a slightly reduced "sandwich" effect (dark grey cores and oxidising surfaces) and a eroded thinly applied paint, could also help in the future in the establishment of local ceramic production. Normal firing is oxidation and orange colours give evidence for this

firing process, related to the development of new firing techniques and also more advanced kilns. Surface treatment is virtually smoothened. The most popular is a light or self slip with a fine-textured surface coating, identical or lighter in colour to the body of the sherd, being 79.91% of the sample, while a cream coloured slip is only 15.72%.

The decoration of the Halaf fine painted ware is basically monochrome. Generally, the paint was thinly applied, but in several sherds decoration is only preserved in negative. In the best preserved sherds a bitone effect is commonly produced because of differences in paint thickness (a very irregular application of the paint) or of firing conditions (in an uneven firing atmosphere the degree of oxidation or reduction may vary considerably and paints can result very different from originally intended). No real bichrome sherds have been found. The bitone effect usually combines black with orange-red colours, and it is to be hoped that pigment analysis will furnish information about their composition in due course. It seems, however, that the thicker the paint layer is, the darker the colour, and that, conversely, the thinner paint layers tend toward the lighter side of the colour spectrum. The sherds with an uniform application of paint layer without a bitone effect are 185 (84.47%), while the sherds with an irregular application and thickness which produce a bitone effect are 34 (15.53%). The paint may also be mat or lustrous. Mat paints were used in 185 sherds (84.47%), and lustrous paints in 34 sherds (15.52%). Mat monotone paints predominate and are 71.69% of the sample, whereas mat bitone accounts for 12.79%. Lustrous monotone paints account for 12.79%, and lustrous bitone rarely occurs, constituting only 2.74% of the sample (table 1).

	total sherds	mat	lustrous
Bitone	34	28	6
%	15.53	12.79	2.74
Monotone	185	157	28
%	84.47	71.69	12.79
	219	185	34

Table 1. Painted Halaf pottery. Paint surfaces

The paint colours range from black to light orange and uniform or irregular applications can be produced. Seven basic colours have been established as the major paint colour group: black, gray, cream, red, reddish-brown, dark-brown, orange and green. As a whole, black painted wares are the most popular and account for 52% of the sample. On the other hand, red-orange paints were slightly less common, constituting 33%, and brown painted wares only represent 14%.

The vast majority of the wares is generally painted with decorative schemes commonly accepted as typical Halaf. Generally, exterior and interior surfaces are painted, but higher consideration is given to the exterior surface. Painted decoration of the interior surfaces is usually restricted to simple horizontal rim bands or swags. External surfaces are decorated with the standard Halaf scheme repertoire and are comparable to other Halafian assemblages. The most common decorative scheme is the simple horizontal band or bands, which accounts slightly for half of the assemblage, but other schemes were also

used, such as the naturalistic vertical bucrania, simple vertical lines, cross-hatch, guilloche motifs, lozenges, stippled lines, chevrons, oblique or undulating lines.

A total of four form type series, comprising a total of 13 individual forms (on 219 pottery sherds), were identified : bowls, plates, pots and jars (see fig. 3, 4, 5, 6 and 7 for shapes, and table 3 for percentages).

	number	%
Bowls	120	54.79
Everted rims	31	14.16
Plates	2	0.91
Pots	42	19.18
Jars	6	2.74
Bases	18	8.22
	219	100.00

Table 2a. Fine Halaf painted ware vessel shapes.

From these 219 pottery sherds, small, everted rims and bases have been rejected to build the basic shapes table of Tell Amarna (see table 2a).

Bowls	120	70.59%
Plates	2	1.18%
Pots	42	24.71%
Jars	6	3.53%
Total	170	100.00%

Table 2b. Fine Halaf painted ware vessel shapes.

DESCRIPTION OF TELL AMARNA CATALOGUE OF FORMS

1 Bowls

- 10 Flat-based straight-sided bowls (fig. 3)
- 11 Carinated bowls with flaring neck, "Cream Bowls" (fig. 4)
- 12 Concave-sided bowls (fig. 6, nos. 11-12-13-14)
- 13 Hemispherical round-sided bowls with pinched rim (fig. 5, nos. 1-2-3-4-5-6-7-8-12-13-18-19)
- 14 Hemispherical round-sided bowl with rolled rim (fig. 5, no. 9)
- 15 Hemispherical hole-mouth bowls with pinched rim (fig. 5, nos. 14-15-16-17-20)
- 16 S-shaped bowls with flared rim (fig. 6, nos. 1 to 10)

2 Plates

- 20 Flat-based shallow plate with incurving-sided wall and simple pinched rim (fig. 6, nos. 15-16)

3 Pots

- 30 Wide-mouth globular pot with flared collar and simple pinched rim (fig. 7, nos. 1 to 12)
- 31 Wide-mouth globular pot with a short upright or slightly inverted simple pinched rim (fig. 7, nos. 20-21)
- 32 Wide-mouth globular pot with a sharply everted pinched rim (fig. 5, nos. 10-11-21-22-23)

4 Jars

- 40 Straight flaring angle-necked jar with pinched rim (fig. 7, nos. 13-14-15-16-17)
- 41 Vertical angle-necked jar with pinched rim (fig. 7, no. 19)

Table 3 shows the percentages of these four form type series comprising a total of 13 single forms.

	<u>Shape</u>	<u>number</u>	<u>Total shapes %</u>	<u>Type form %</u>
Bowls	10	52	30.59	43.33
	11	24	14.12	20.00
	12	5	2.94	4.17
	13	13	7.65	10.83
	14	2	1.18	1.67
	15	14	8.24	11.67
	16	10	5.88	8.33
		120	70.59	100.00
Plates	20	2	1.18	1.18
		2	1.18	100.00
Pots	30	31	18.24	73.81
	31	3	1.76	7.14
	32	8	4.71	19.05
		42	24.71	100.00
Jars	40	5	2.94	83.33
	41	1	0.59	16.67
		6	3.53	100.00
		170	100.00	

Table 3. Tell Amarna painted Halaf pottery type forms.

THE BOWLS

The bowls are characterized by a wide variety of forms and they account for 70.59% of the Tell Amarna ware forms. Table 3 shows the wide range of form types, being the bowl type 10 the most popular with 43.33% of the bowl form.

Form 10 is a flat-based straight-sided bowl, and a very common type at Tell Amarna, although only five complete forms have been obtained (n= 52, 30.59% of the sample, and 43.33% of bowl form). These bowls show basically a straight wall with a flat base and occasionally slightly flaring walls (fig. 3), varying in diameter from 11 to 26 cm (average diameter of 16.3 cm), and with a height of 4 to 8 cm. Base diameters range from 8 to 13 cm. Three groups can be distinguished on the basis of rim diameter : the small with 41% of the form and with rim diameters ranging from 11 to 14 cm ; the medium with 35% (diameters of 14 to 19 cm) ; and the large with 24% (rim diameters ranging from 19 to 26 cm). All bowls are painted and the designs used to decorate them consist of various kinds of horizontal bands, undulating lines, cross-hatching, diagonal lines, alternating zigzag with stippled lines, and plain triangles.

Form 11 are the carinated bowls with flaring neck or "Cream Bowls". It is the second commonest bowl type (n= 24 and 14.12% of all bowls). The bowls are small and of medium size whose diameters vary from 14 to 19 cm (with an average diameter of 22 cm), and they are always painted. Internal surface is normally decorated with several undulated lines, and simple bands or swags painted along the rim. External surfaces are decorated to a much bigger extent with vertical naturalistic bucrania which alternates with vertical parallel lines, generally painted in the high flared collars, or horizontal bands.

Form 12 is a concave-sided bowl with pinched rim and it is a variant of the preceding group. Rim diameter varies from 16 to 22 cm. Designs are basically horizontal bands at both the internal and the external surface.

Form 13 is a hemispherical round-sided bowl with pinched rim (n=13 or 10.83% of bowl form). Rim diameter ranges from 10 to 29 cm. Internal decoration is limited to simple horizontal bands and swags along the rim, while the external surfaces are decorated with cross-hatch bands, chevrons, multiple oblique lines, multiple horizontal undulating lines, cross-hatch lozenges, etc.

Form 14 is a hemispherical round-sided bowl with rolled rim. There are only two examples of this form. Rim diameter is of 24 cm. The painted decoration is limited to a horizontal rim band at both the external and the internal surface.

Form 15 is a hemispherical hole-mouth bowl with pinched rim. One of them (fig. 5, no. 20) has a flat rim. Painted decoration shows higher consideration for the exterior surface of the bowls. Exterior surfaces are fully decorated with multiple oblique vertical lines, multiple undulated lines, guilloches, etc. By contrast, interior surfaces only show a rim band.

Form 16 are S-shaped bowls with a short simple pinched flared rim. Diameter ranges from 17 to 31 cm, especially from 22 to 25 cm. Internal decoration of these bowls is characterized by simple horizontal rim bands and swags, combinations of small and

undulating lines, parallel vertical lines, etc. External surfaces are basically decorated with single or double horizontal bands.

THE PLATES

Within Tell Amarna ceramic assemblage, plates are restricted in variety form and number, and only account for 1.18% (two items) of the Halaf fine painted ware.

The single **form 20** of plates is characterised by a flat-based shallow plate with incurving-sided wall and simple pinched rim. Diameters are of 22 and 21 cm, and the bases of 20 and 19.4 cm and of a height of 2.5 and 4.4 cm. These plate shapes were decorated with a simple horizontal band which covers all the wall or a wash covering completely the exterior. The vessels have no interior decoration at all.

THE POTS

Pots account for 24.71% of the forms with 42 vessels and they are the second commonest form at Tell Amarna. Although there is a relatively wide range of individual form types, the majority is essentially a variant of several basic forms.

Form 30 is a wide-mouth globular pot with short flared collar and simple pinched rim. It is the second most popular form at Tell Amarna and accounts for 18.24% of total forms. Nevertheless, in the future this type form may be subdivided in several other forms. Rim diameter ranges from 6 to 31 cm.

Form 31 is a wide-mouth globular pot with a short upright or slightly inverted simple pinched rim. Rim diameter ranges from 10 to 19 cm, as do medium sized pots. Painted decoration is very simple and limited to a horizontal rim band. There are only two examples of this form which account for 1.76% of all form repertoire.

Form 32 is a wide-mouth globular pot with a sharply everted rim. One vessel (fig. 5, no. 10 and probably no. 11) is a small squat wide-mouth pot with a pinched rim (rim diameter is of 15 cm) and it has an internal painted decoration of undulating rim lines and horizontal bands, alternating with multiple zigzag in external surface. Fig. 5, nos. 21 and 23, are wide-mouth globular pots with a slightly rolled everted simple pinched rim (form 2d of Shams ed-Din). Fig. 5, no. 22 has a distinct flare rim with a painted design based on a band of parallel vertical lines which decorate the exterior surface.

THE JARS

Within the Tell Amarna assemblage, jars are not very great in amount and range, and only account for 3.53% of the total ware forms.

Form 40 is a small or medium straight flaring angle-necked jar with pinched rim (n= 5 and 83.33% of jars) whose body form cannot be determined. Rim diameter ranges from 9 to 16 cm. They are basically decorated with rim bands and double bands in external surfaces, and rim lines, undulating lines and vertical short lines in internal surfaces.

Form 41 is a vertical angle-necked jar with pinched rim and, like form 40, its body form cannot be determined. It is a single example with a diameter of 13 cm. Painted decoration is restricted to simple rim bands in both surfaces and a simple band in the lower part of the neck.

Although coarse ware has not yet been studied, we should point out that it has been found in limited quantities. On the whole, 20.58% of the Tell Amarna ceramic assemblage consists of coarse ware : 15.73% is formed by a mineral coarse ware and basically simple coarse ware with several examples of simple burnished ware, and 4.85% by simple vegetal coarse ware. Up to now there is no other coarse ware category from the ceramic assemblage of Tell Amarna.

DISCUSSION AND CHRONOLOGICAL APPROACH

The plains of northern Iraq have been traditionally considered as the homeland of Halaf society. Halaf populations migrated to western areas up to Anatolia in Turkey (Davidson, 1977 ; Copeland and Hours, 1986 ; Cauvin, 1985). Recent research, however, has partially filled up the great and serious deficiencies in the understanding of Halaf society, not only concerning its origins, but also its economic, social and material aspects.

The formation process of the Halafian has been documented recently in western Syrian Jezirah, especially in the Balikh valley. The site of Tell Sabi Abyad (Akkermans, 1989 ; Akkermans and Le Mièrè, 1992 ; Akkermans and Verhoeven, 1995 ; Akkermans, 1996), brings new and rich archaeological data as well as an important series of radiocarbon dates as well as a serious approach to its cultural traits. Other important Halaf sites in the north of Syria are Tell Halula (Molist, 1993, 1996), Shams ed-Din, in southern Halula (Seeden, 1982), Tell Aqab (Davidson, 1977), in north-eastern Syria, Arpachiyah (Hijara, 1978 ; Hijara, 1980a ; Hijara 1980b) and the surveyed sites in the North Jezira Project (especially NJP 72) (Wilkinson, 1990) in northern Iraq and Girikihaciyan in Turkey (Watson and LeBlanc, 1990) (see fig. 8 for Halaf sites distribution).

Many of these sites have offered enough new archaeological data to establish the origins of Halaf culture in north-western Syria (see Akkermans propositions : Akkermans, 1990 ; as well as Breniquet : Breniquet, 1996) between the Euphrates and the Khabur. The data shows real chronological differences which have led Campbell (Campbell, 1992) to distinguish two early Halaf periods : Ia and Ib. Ia Halaf sites have yielded early Halaf material related to that of the preceding late Neolithic levels in an unbroken stratigraphy context, like Sabi Abyad and Tell Halula. Arpachiyah, in northern Iraq, and Tell Aqab, in northern Syria, would fit into Ib Halaf sites, where the absence of a transition towards the recognized early Halaf could be considered an anomaly. The traditionally called middle and late Halaf phases have been also subdivided into Halaf IIa and Halaf IIb (Campbell, 1992), although the division between these two phases is not very clear (usually it is based on typological and decoration differences, as well as on the presence of polychrome paints).

At present, there are few sites which have provided Halaf material from either eastern or western Euphrates with published reports. The nearest sites are those of Shams ed-Din and Tell Halula. Because of the great regional variation at Halaf assemblages, the Tell Amarna ceramic material will be compared mainly with that of Shams ed-Din. The most recent excavation seasons at Tell Halula are now under study.

First of all, we would like to point out that all Tell Amarna forms are represented at Shams ed-Din and, with few exceptions, at Tell Halula level S1e/VI (Cruells, 1996). The site of Shams ed-Din, analyzed upon 7437 sherds from 1974 excavation (Gustavson-

Gaube, 1981) and to a lesser percentage in the catalogues of Girikihaciyan in Turkey (Watson and LeBlanc, 1990), seems to fit in with the pottery of Tell Amarna. The sites of Arpachiyah (Davidson & Mckerrel, 1980), Tell Aqab (Davidson, 1977) and Tell Sabi Abyad (Akkermans, 1989), too, appear to have a corpus of forms comparable to that of Tell Amarna.

When comparing Tell Amarna form corpus with that of Shams ed-Din, we find that the latter offers 33 form type series comprising a total of 84 individual forms, whereas at Tell Amarna, in the first typological analysis from test trenches, only 4 type series and 13 individual forms can be identified. By rearranging Tell Amarna vessel types, according to other Halafian stratified sites, it appears that Tell Amarna ceramic assemblage covers the entire sequence, beginning with the "cream bowls" and straight sided bowls, characteristic of Halaf early phases, and continuing with the hemispherical bowls, hole-mouth pots, and specially rolled rims which were the most popular in later phases.

The commonest bowl at Tell Amarna is a straight-sided bowl (form 10) and it accounts for 30.59% of all forms. This form has been traditionally related to early Halaf phase in Arpachiyah, although, like "cream bowls", they are produced in later phases. Tell Amarna form 10 would correspond to Shams ed-Din bowl form 1a and to form 1 of Arpachiyah.

There is a high percentage of "cream bowl" (form 11, 14.12% of all forms) at Tell Amarna ceramic assemblage. Although this form is very old, usually found in early Halaf levels, its presence usually goes further to middle and late periods. Painted decoration of these bowls is not the typical decoration found in early levels, basically with cross-hatch motifs in external surfaces and dancing ladies or vertical lines in interior rims. Cream bowls at Tell Amarna fit in better with Shams ed-Din bowls (form 5e), even if they have a more complex external painted decoration (naturalistic vertical bucrania, simple horizontal bands, multiple undulating lines, etc.)

Hemispherical hole-mouth bowl (form 15) accounts for 8.24% of all forms. It is a common Halafian form and is very popular in the Banahilk assemblage (ca. 8% of classifiable sherds and 19% of bowl sherds), while it does not appear at Arpachiyah until the later phase of Halaf period (form 37). It corresponds to form 7c of Shams ed-Din.

The S-shaped bowl form 16 of Tell Amarna with 10 examples registers 5.88% of total forms and 11.67% of bowl forms, so this kind of bowl is the fifth most popular. It is also a common form at Shams ed-Din which is 32% of the bowl forms (form 5a-5b), but at Arpachiyah the number of examples of this form is much more reduced.

Form 20 of Tell Amarna, a flat-based shallow plate, constitutes 1.18% of the total forms with only two examples. The similar Shams ed-Din form plate 1 accounts for 0.50% of the common ware form.

Pots in Tell Amarna ceramic assemblage account for 24.71% of all forms and are as common as those of Shams ed-Din with 22% of the common ware forms. Form 30, a wide-mouth globular pot, usually was the most used by the inhabitants of Tell Amarna and accounts for 18.24% of all forms, although there is a relatively wide variety of single forms, basically of small, medium and large size and with neck variants. It would correspond to form 2c of Shams ed-Din and to forms 15-23 and 24 of Arpachiyah.

Within pot form 32, we have included several single forms, but in the future they may offer several variant forms. The medium squat wide-mouth pot (fig. 5, n. 10) has parallels with that of Shams ed-Din (pot form 2e/2f), although painted decoration is mainly cross-hatch bands/cross-hatch-filled lozenges alternating with parallel lines. At Tell Amarna horizontal simple bands predominate, used in conjunction with multiple zizag lines. Form 30 would also fit in with Girikihaciyan form II of squat bowl-like jar (also the Schmidt's term of Büchsen).

Within Tell Amarna ceramic assemblage, jars account for less than 4% of the total forms and only six samples and two forms were found. Without doubt, the 5 incomplete samples (the body is presently unknown) of form 40 of Tell Amarna, a straight flaring angle-necked jars with pinched rim, fall short of representing the real number of these jars, but it is likely that further excavations will increase it. The same holds true of the single sample of form 41, a vertical angle-necked jar with pinched rim. These two forms are well represented at Shams ed-Din with pot/jar forms 6d and 6c and at Arpachiyah with forms 18 and 19 (phase H2).

Tell Amarna	Shams ed-Din
<u>Form</u>	<u>Form</u>
bowl 10	bowl 1a
bowl 11	bowl 5e
bowl 12	bowl 1b
bowl 13	bowl 7b
bowl 14	basin 1c
bowl 15	bowl 7c
bowl 16	bowl 5
plate 20	plate 1
pot 30	pot 1a/2c
pot 31	pot 1b
pot 32	pot 2d/2f
jar 40	jar 6d
jar 41	jar 6c

Table 4. Comparison between Tell Amarna and Shams ed-Din ceramic assemblages.

It is important to note the extremely rare presence of handles. There is only a single example of a vertical pierced-lug which is preserved in a body sherd of indeterminable vessel form. Shams ed-Din corpus only contents a few handles of different typology and Girikihaciyan has only one perforated lug.

When attempting to establish the chronological traits of the Tell Amarna ceramic assemblage, we have used basically typological criteria. The whole corpus, however, constitutes a coherent assemblage which we hope to enlarge and confirm in the near future.

Waiting for further archaeological excavations and absolute datations, we could say that Tell Amarna Halaf pottery belongs to the middle and late Halaf periods which are related to phases Halaf IIa or Halaf IIb (Campbell, 1992), based on the following grounds :

As we have seen, all the Tell Amarna forms are represented in Shams ed-Din corpus. Nevertheless, it is important to take into account the fact that there are not pedestal-base bowls either at Tell Amarna or at Shams ed-Din. Currently real bichrome paints are also totally absent in Tell Amarna, whereas only few sherds have been detected at Shams ed-Din and Tell Halula (level S1e/VI). Both traits are characteristic of the late Halaf phase or Halaf IIb phase, but they lack at Tell Amarna. Bitone and polytone effect seems to be most popular in western rather than in eastern Halaf sites. Polychrome vessels have also been related to prestige goods and they indicated the social status. These vessels constitute not only a later trait of Halaf development, but it is a true style (Breniquet, 1996).

The percentage between coarse ware and Halaf painted ware, 20% and 80% respectively, is very similar to that registered at Shams ed-Din and Tell Halula (levels S1e/VI), and to 66% painted ware at Arpachiyah or 86% in middle/late phases of Tell Aqab.

There is a great percentage of "cream bowl" (form 11) at Tell Amarna ceramic assemblage. Although this form is very old, usually found in early Halaf levels, its presence normally goes further to middle and late periods like Tepe Gawra, where Davidson find it in a later phase context (Davidson, 1977). Painted decoration of these bowls, too, is not the common decoration found in early levels, basically with cross-hatch motifs in external surfaces and dancing ladies or vertical lines in interior rims.

There is a lack of "classic" early Halaf decoration motifs (horizontal cross-hatching extending from the rim to the edge of the base in the exterior, and confined to the rim in the interior, often with vertical lines below a rim band including the typical "dancing ladies").

The painted Halaf ceramic assemblage of Tell Amarna seems then to fit in within the general Halafian horizon. Although Shams ed-Din makes it difficult to determine its internal sequence as it has a very shallow occupation to a maximum depth of 1.20 m and a very homogeneous assemblage, it has been traditionally attributed to the middle and late Halaf phases, contemporaries of the latter part of Tell Aqab sequence, and also of level S1e/VI of Tell Halula (middle/late phases). Because of its situation in the Syrian Middle Euphrates, Tell Amarna, together with Tell Halula and Shams ed-Din sites, has several Halafian standards which surely in the near future will bring enough data to establish regional variations and will provide a better understanding of Halaf period.

Finally, by outlining a chronological schema based largely on the variables of form and decoration, we could say that Tell Amarna would fit in with phase IIa of Campbell Halafian model (Campbell, 1992) or with the middle and late traditional phases. Through available archaeological soundings known up to now, it seems that Tell Amarna has a single and relatively short occupational level (to a maximum depth of 0.60 m) falling somewhere between 4900-4500 BC. On the other hand, at the moment we can consider Tell Amarna to be within the boundary of Halafian influence. Further archaeological

seasons will without doubt bring information about occupational sequence and architecture as well as about economic and interregional trade, so enlarging the traditional picture of Halaf distribution.

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES

- Akkermans, P. M. M. G., 1989: *Excavations at Tell Sabi Abyad*, BAR International Series, Oxford.
- Akkermans, P. M. M. G., 1990: *Villages in the Steppe. Later Neolithic Settlement and Subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria*. Universiteit van Amsterdam.
- Akkermans, P. M. M. G. & M. Le Mière, 1992: « The 1988 Excavations at Tell Sabi Abyad, a Later Neolithic Village in Northern Syria », *American Journal of Archaeology* 96, pp. 1-22.
- Akkermans, P. M. M. G. & Verhoeven, M., 1995: « An Image of Complexity: The Burnt Village at Late Neolithic Sabi Abyad, Syria », *American Journal of Archaeology* 99, pp. 5-32.
- Akkermans, P. M. M. G., 1996: *Tell Sabi Abyad. The Late Neolithic Settlement*, Istanbul.
- Breniquet, Catherine, 1996: *La disparition de la culture Halaf. Les origines de la culture d'Obeid dans le Nord de la Mésopotamie*, Ed. Recherche sur les Civilisations, Paris.
- Campbell, S., 1992: *Culture, Chronology and Change in the Later Neolithic of North Mesopotamia*, University of Edinburgh (Unpublished Ph.D. thesis).
- Cauvin, J., 1985: « Les cultures villageoises et civilisations préurbaines d'Asie antérieure », in J. Licardus *et alii* (eds.), *La protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Nouvelle Clio 1bis, Paris, pp. 156-206.
- Copeland, L. & Hours, F., 1986: « The Halafians. Their Predecessors and Their Contemporaries in Northern Syria and the Levant: Relative and Absolute Chronologies », Colloque Int. du CNRS, Lyon.
- Cruells, W., 1996: « Las cerámicas pintadas "Halaf" », in M. Molist (ed.), *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del valle medio del Éufrates. Campañas de 1991 y 1992*, Madrid, pp. 99-114.
- Davidson, T. E., 1977: *Regional Variation within the Halaf Ceramic Tradition*, University of Edinburgh (Unpublished Ph.D. thesis).
- Davidson, T. E. & Mckerrell, H., 1980: « The Neutron Activation Analysis of Halaf and Ubaid Pottery from Tell Arpachiyah and Tepe Gawra », *Iraq* 42, pp. 157-167.
- Gustavson-Gaube, C., 1981: « Shams ed-Din Tannira: The Halafian Pottery of Area A » *Berytus* 29, pp. 9-182.
- Hijara, I., 1978: « Three New Graves at Arpachiyah », *World Archaeology* 10, pp. 125-128.
- Hijara, I., 1980a: « Arpachiyah 1976 », *Iraq* 42, pp. 131-154.

- Hijara, I., 1980b : *The Halaf Period in Northern Mesopotamia*, University of London, Institute of Archaeology (Unpublished Ph.D. thesis).
- Molist, M. *et alii*, 1993 : *Tell Halula (Siria). Un poblat dels primers agricultors i ramaders del VII mil·lenni a la vall de l'Eufrates*. Tribuna d'Arqueologia 1992-93. Barcelona.
- Molist, M. (ed.), 1996 : *Tell Halula (Siria). Un yacimiento Neolítico del valle medio del Éufrates. Campañas de 1991 y 1992*, Madrid.
- Seeden, Helga, 1982 : « Ethnoarchaeological Reconstruction of Halafian Occupational Units at Shams ed-Din Tannira », *Berytus* 30, pp. 55-95.
- Tunca, Ö., 1992 : « Rapport préliminaire sur la 1re campagne de fouille à Tell Amarna (Syrie) », *Akkadica* 79-80, pp. 14-46.
- Tunca, Ö., 1993 : « Rapport préliminaire sur la 2e campagne de fouille à Tell Amarna (Syrie) », *Akkadica* 83, pp. 29-45.
- Watson, P. J. & LeBlanc, S. A., 1990 : *Girikihaciyan. A Halafian Site in Southeastern Turkey*, University of California, Los Angeles.
- Wilkinson, T.J., 1990 : « The Development and Early Land Use in the Jazira Region, Upper Mesopotamia », *World Archaeology* 22, pp. 49-62.
- Woolley, L., 1914 : « Hittite Burial Customs », *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 6, pp. 87-98.
- Woolley, L., 1934 : « The Prehistoric Pottery of Carchemish », *Iraq* 1, pp. 146-162.
- Woolley, L., 1939 : « The Iron Age Graves of Carchemish », *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 26, pp. 11-37.

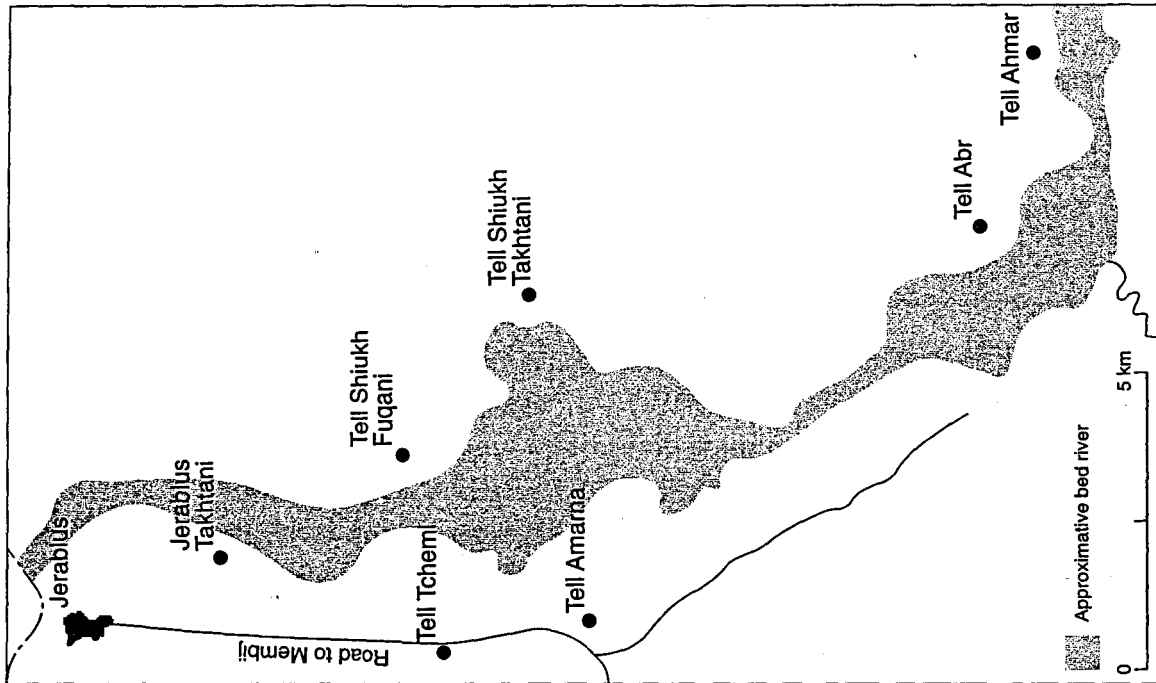

Fig. 1b - Situation of Tell Amarna

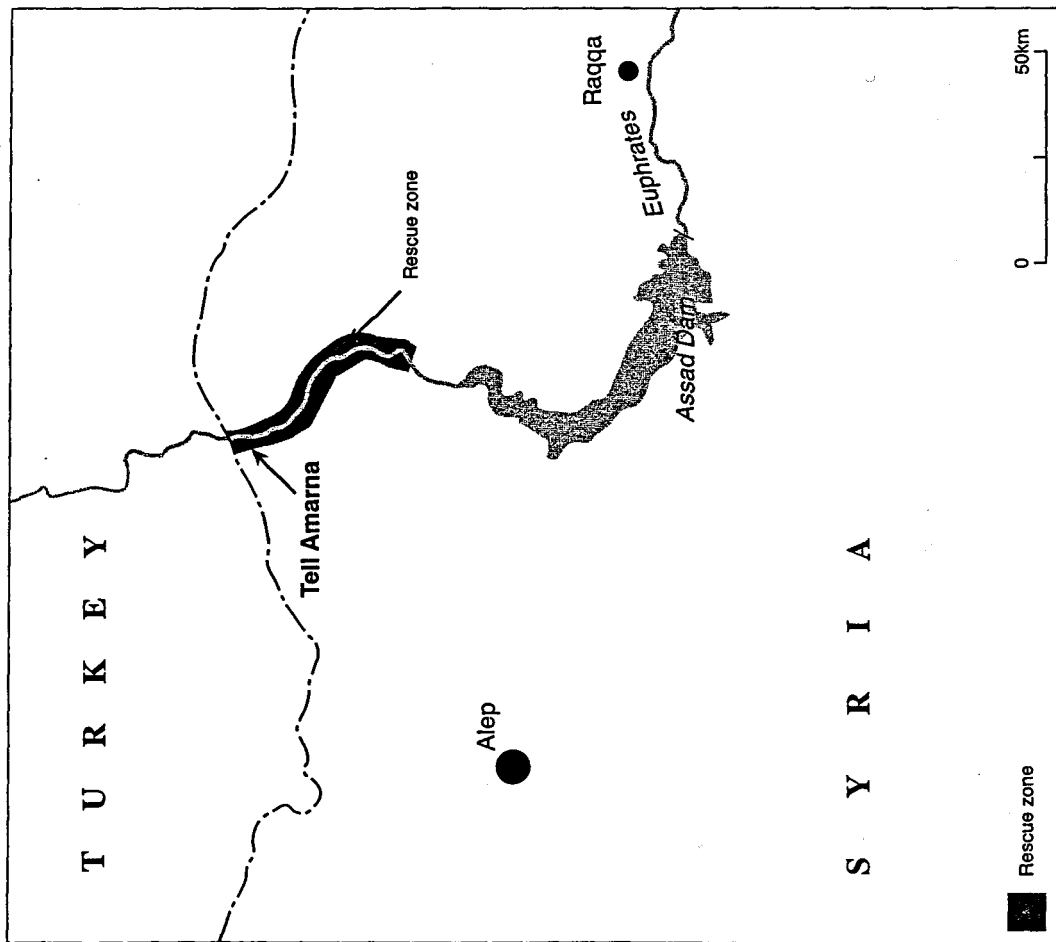

Fig. 1a - Map of the area with situation of the rescue zone

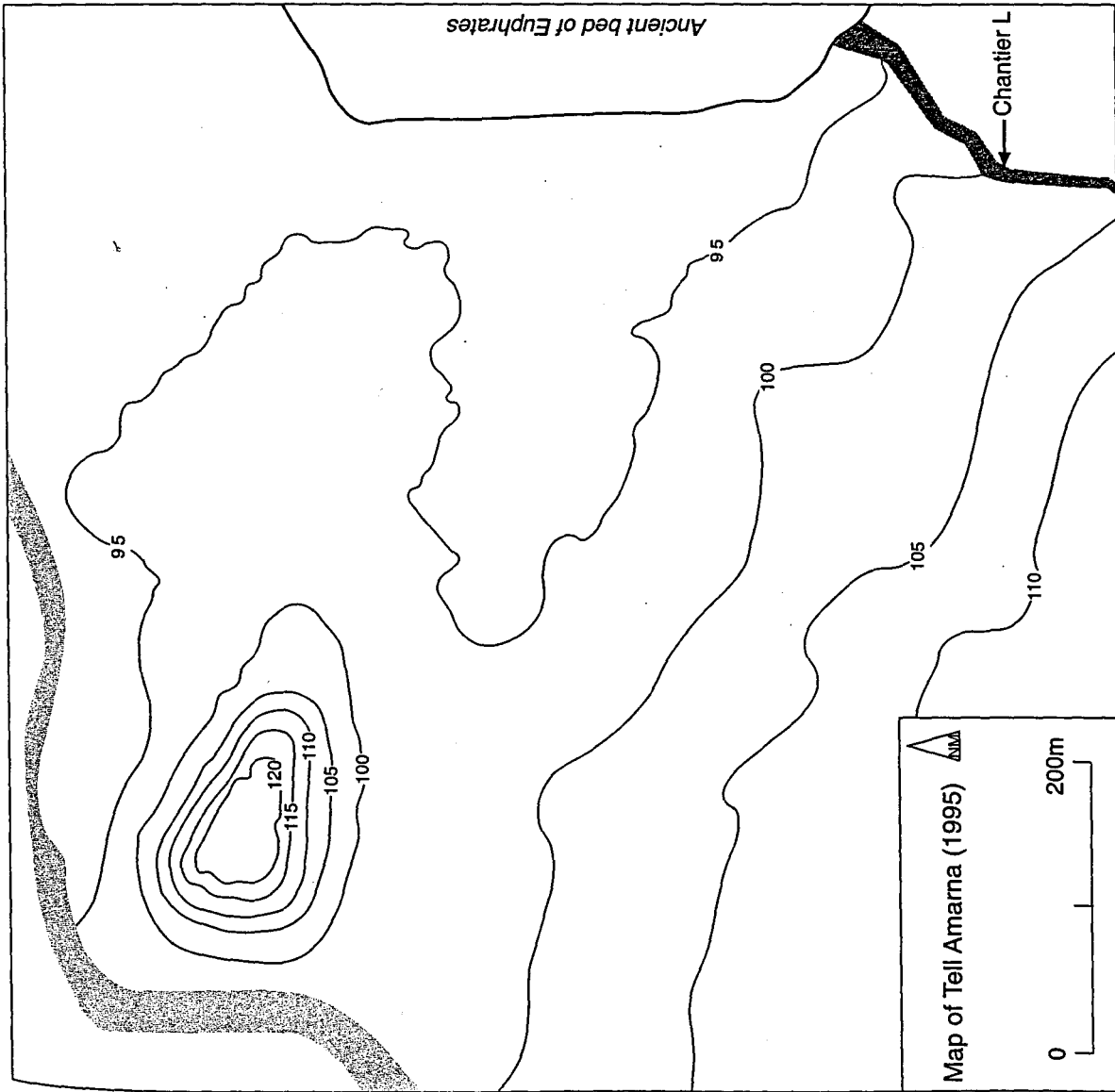

Fig. 2a - Map of Tell Amarna

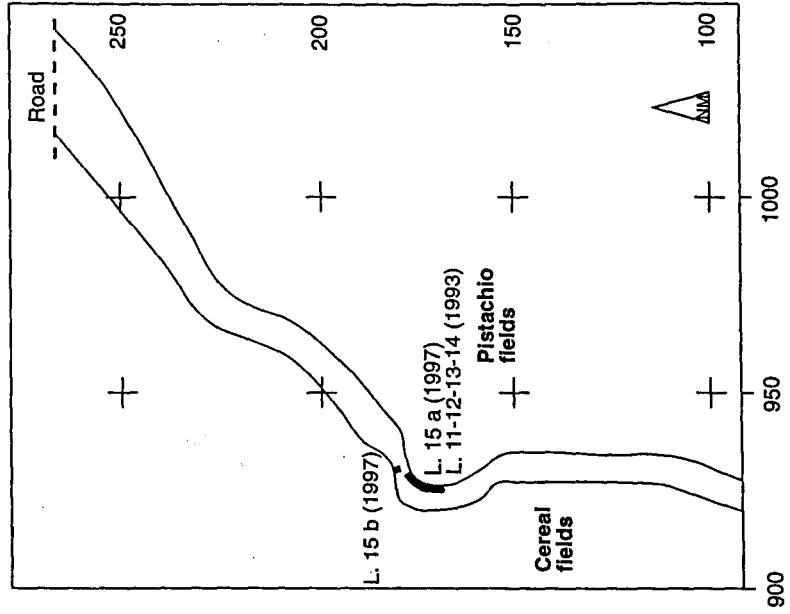

Fig. 2b - Situation of the soundings opened in 1993 and 1996

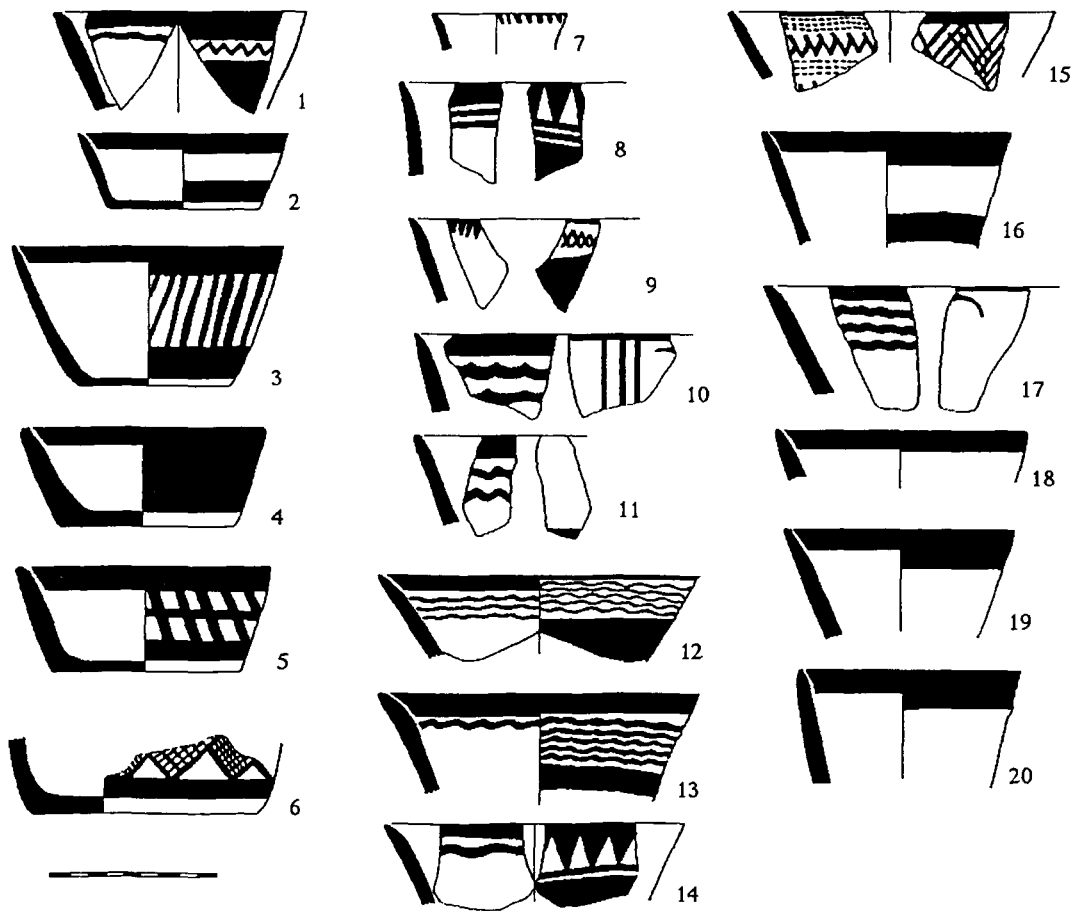

Fig. 3 - Flat-based, straight-sided bowls.
(Scale : 1/4).

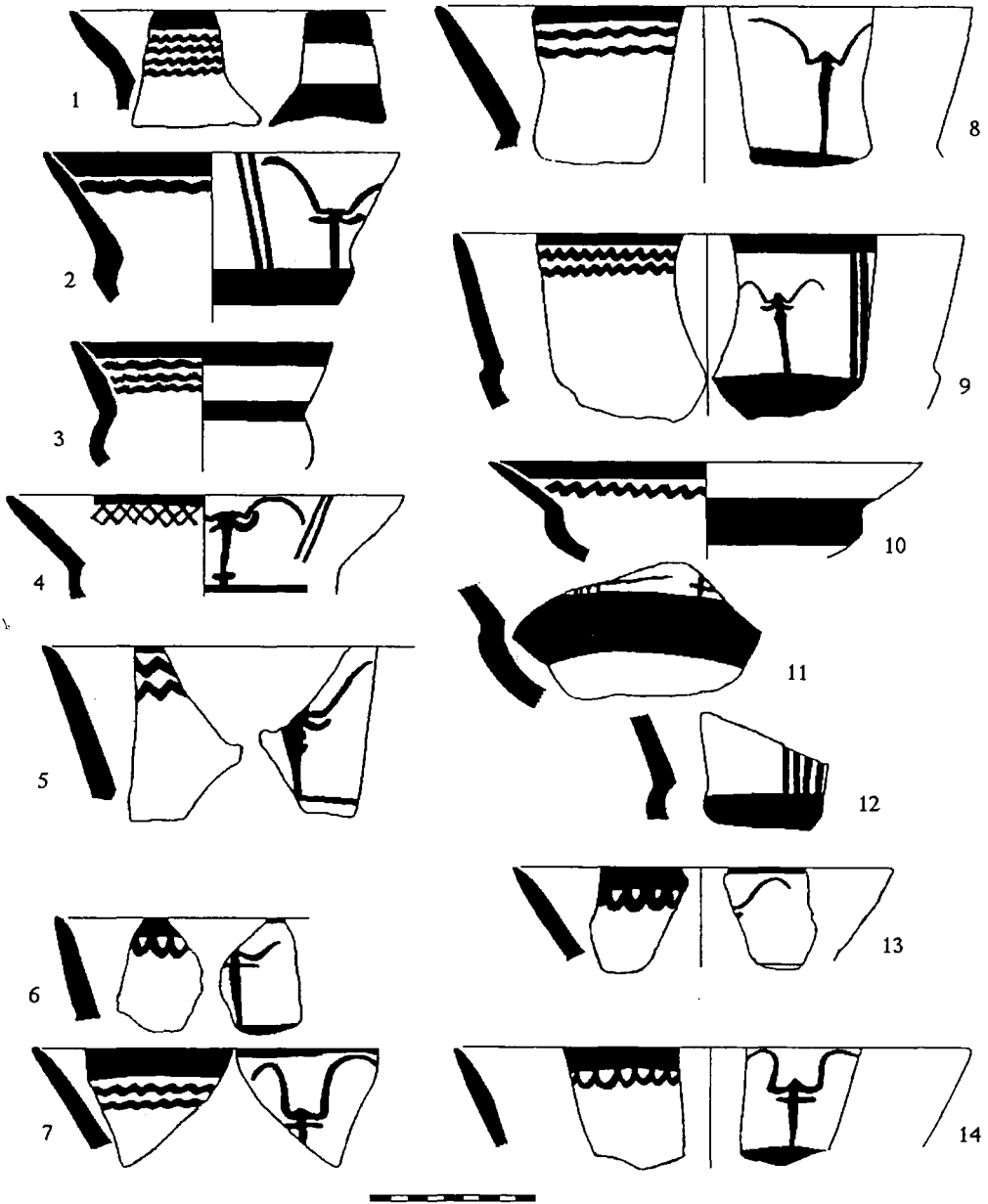

Fig. 4 - Carinated bowls with flaring neck. "Cream Bowls".
(Scale : 1/4).

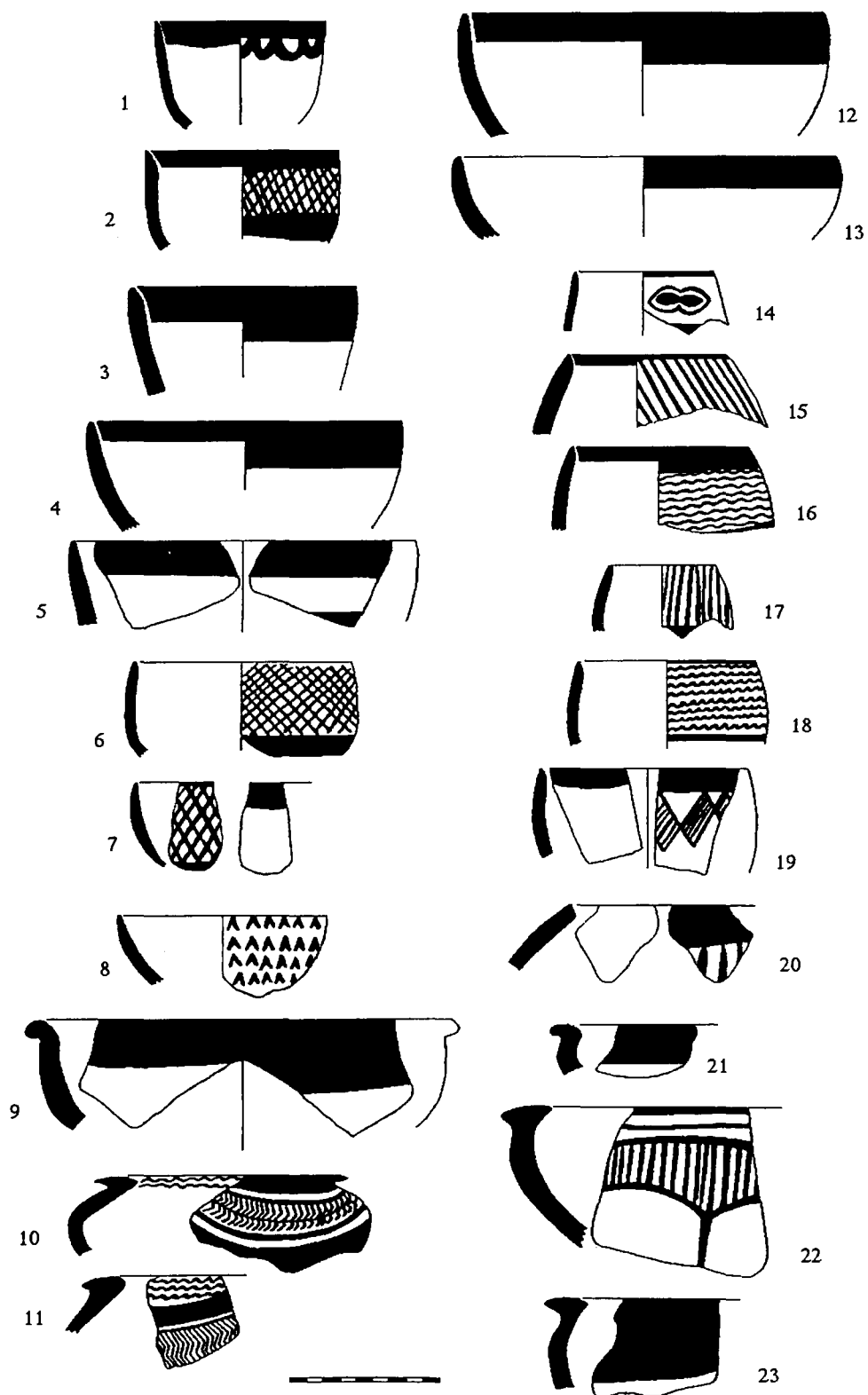

Fig. 5 - Hemispherical round-sided bowls. Hole-mouth bowls. Wide-mouth globular pots.
(Scale : 1/4).

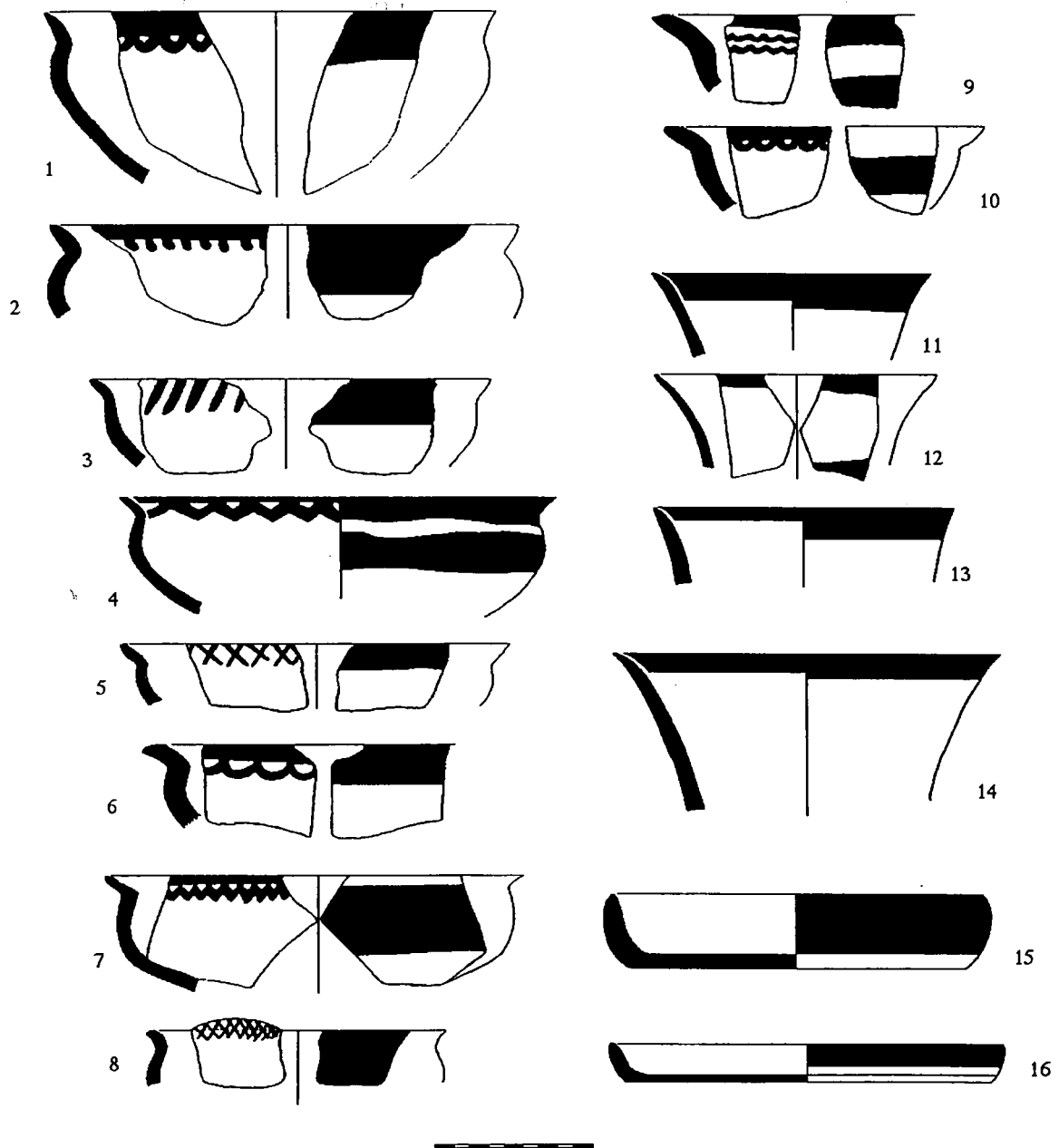

Fig. 6 - S-Shaped bowls with flared rim. Concave-sided bowls. Flat-based shallow plates.
(Scale : 1/4).

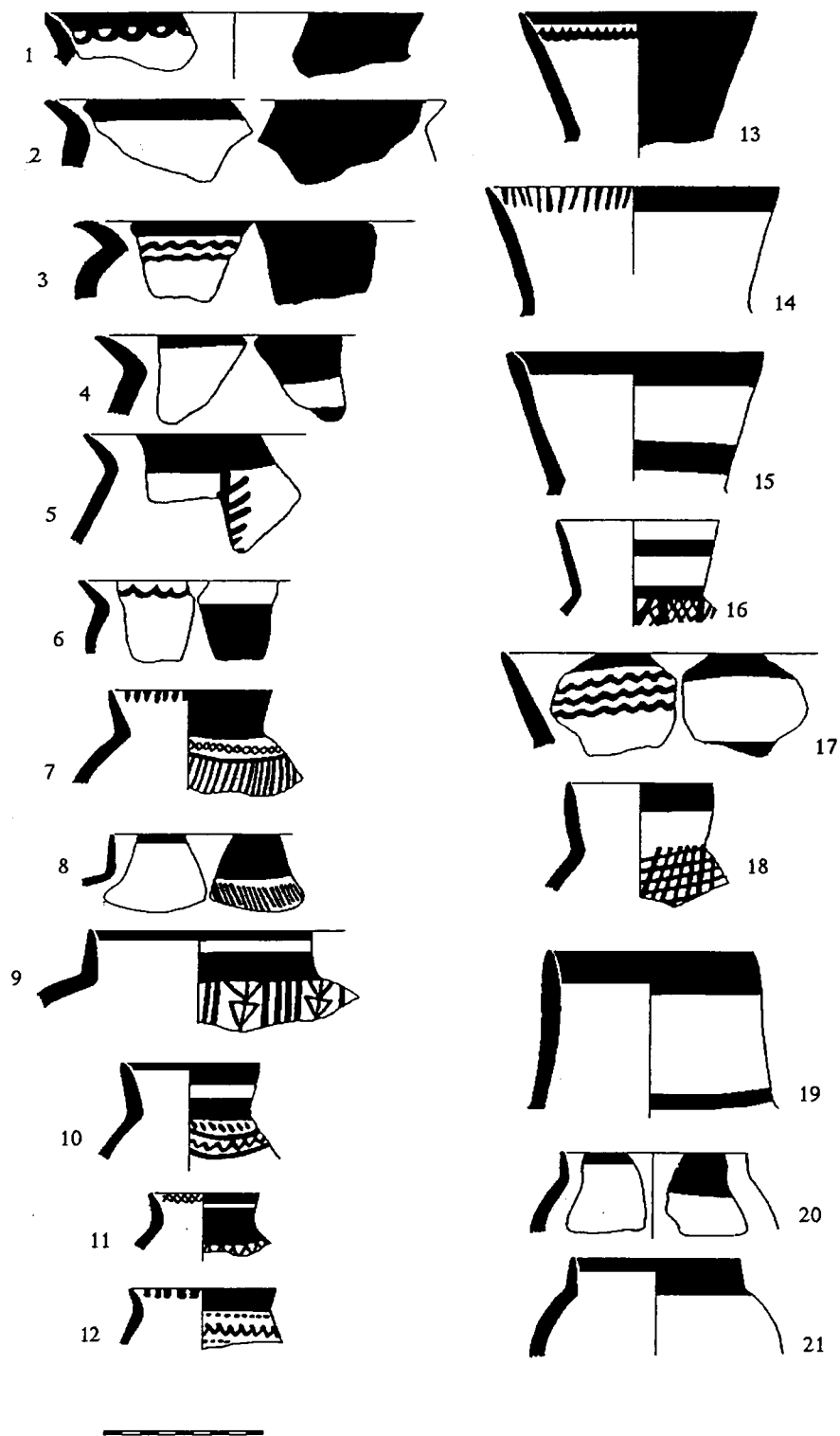

Fig. 7 - Wide-mouth globular pots with everted rim. Angle-necked jars.
(Scale : 1/4).

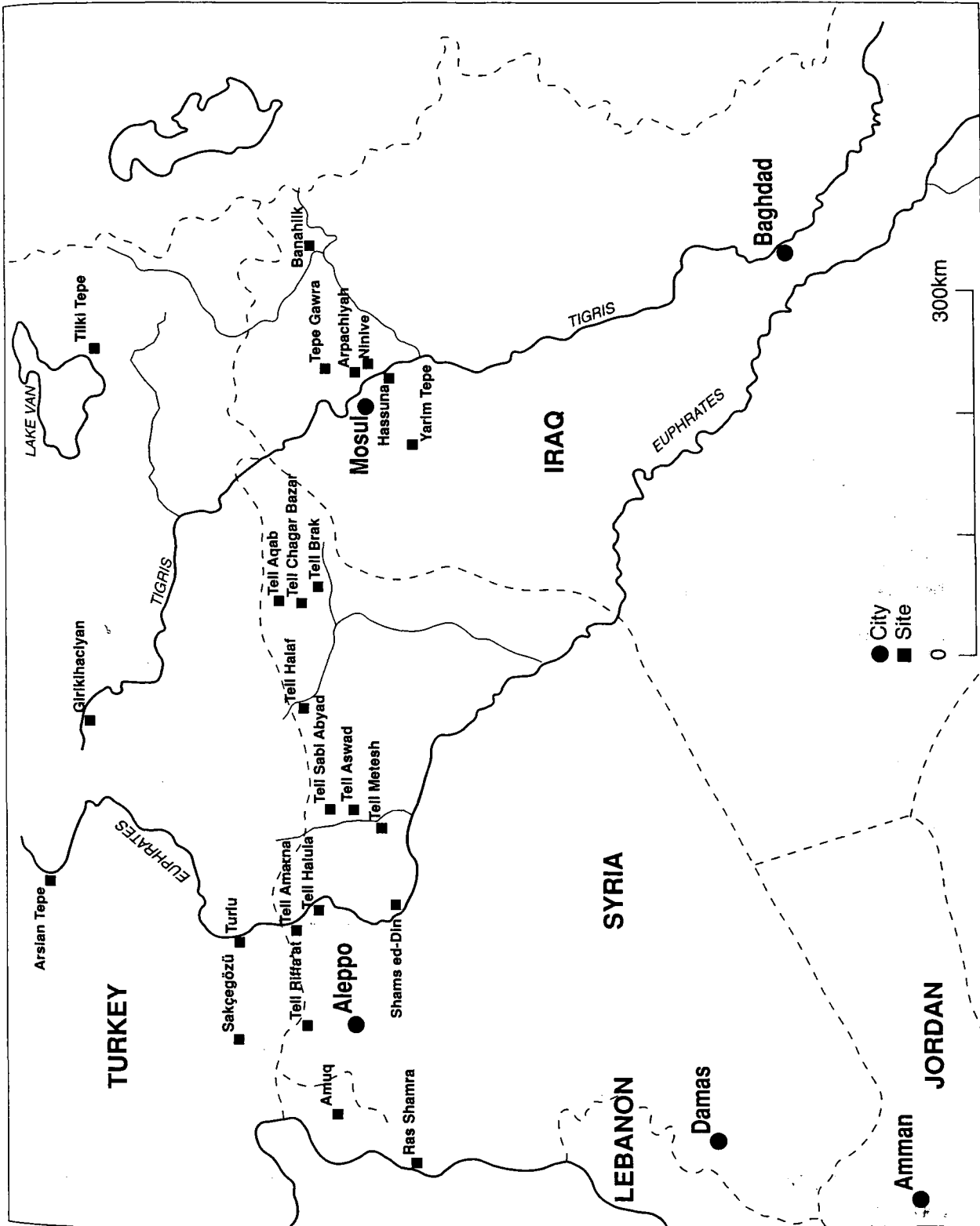

Fig. 8 - Distribution of Halaf sites